

Tekirdağ Namık Kemal University
Institute of Social Sciences

2024(2)

Sosyal Bilimler Metinleri
Papers on Social Science

SOSYAL BİLİMLER METİNLERİ

Papers on Social Science

Sürelî Hakemli Dergi

ISSN: 1308-4453

e-ISSN: 1308-4895

Tarih / Date

Ekim, 2024 / October, 2024

Sahibi / Owner: Prof. Dr. Mümin ŞAHİN-Rektör
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Adına

Editörler / Editors:

Dr. Öğr. Üyesi Ali Faruk AÇIKGÖZ
Doç. Dr. Coşkun AKDENİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Nikolaos APERGIS	Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR	Prof. Dr. Çiğdem VATANSEVER
Prof. Dr. Sudi APAK	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ KARACA	Doç. Dr. Tatjana SPASESKA
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Prof. Dr. Ayşen SİNA	Dr. Öğr. Üyesi Celal DEMİRKOL
Prof. Dr. Rasim YILMAZ	Prof. Dr. Murat ÇETİN	Doç. Dr. Harun GÖÇERLER
Prof. Dr. Ahmet KUBAŞ	Prof. Dr. Ali TİLBE	Dr. Öğr. Üyesi Hamide SALHA
Prof. Dr. Alpay HEKİMLER	Prof. Dr. Petru GOLBAN	Dr. Öğr. Üyesi Mohamad Husam HELMİ
Prof. Dr. Selçuk KOÇ	Prof. Dr. Murat Selim SELVİ	Dr. Öğr. Üyesi Ali İLHAN
Prof. Dr. Burak DARICI	Prof. Dr. Ertuğrul Recep ERBAY	

Sosyal Bilimler Metinleri, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından çevrimiçi olarak sosyal bilimlerin farklı alanlarında yapılan çalışmaların duyurulması ve kamuoyu ile paylaşarak tartışmaya açılmasına yönelik olarak yayımlanan, farklı üniversitelerdeki öğretim elemanlarından oluşmuş Hakem Kuruluna sahip olup; **EBSCO, ProQuest, WorldCat, Advanced Science Index, Academic Research Index (Acarindex), Zeitschriftendatenbank (ZDB), Directory of Research Journal Indexing (DRJI), SOBIAD, ASOS İndeks** ve **Research Bible** tarafından indekslenen **uluslararası, hakemli, akademik ve süreli** bir yayındır. Çalışmada öne sürülen görüş ve düşünceler yazar(lara) aittir.

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Değirmenaltı Yerleşkesi TR-59030 Tekirdağ

Tel: +90-282-250 4500
E-Posta: sbm@nku.edu.tr

Faks: +90-282-250 9932
Web: <http://dergipark.gov.tr/sbm>

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Gülcan ÇEVİKYİĞİT, Celalettin VATANDAŞ

Tarihsel Bağlamda İdeal Beden Anlayışının Oluşumu ve Bedenin Estetik Cerrahinin Nesnesine Dönüşümü 95-106

Tuğçe BÜLBÜL, Selçuk KOÇ

A Bibliometric Analysis on Future Research Trends of Working Time Reduction 107-120

Begüm AL

Uzaktan ve Hibrit Çalışma Modellerinde Liderliğin Dönüşümü: Dijital Liderlik ve Sanal Ekip Yönetimi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz 121-140

Gökmen KANTAR, Kübra ÖZPINAR

The Contribution of Halide Edib Adivar to the Development of the Women's Movement in Türkiye and Her Influence in the Context of Gender Equality 141-151

Yağmur CAN GABERLİ

Touristic Value of Mostar Bridge: An Exploratory Research..... 152-167

TARİHSEL BAĞLAMDA İDEAL BEDEN ANLAYIŞININ OLUŞUMU VE BEDENİN ESTETİK CERRAHİNİN NESNESİNE DÖNÜŞÜMÜ

Gülcan ÇEVİKİYİĞİT¹ Celalettin VATANDAŞ²

Öz

Güzelliğin ve çirkinliğin temel ölçütü ideal bedene sahip olmakla ilgilidir ve ideal bedene sahip olan kişiler güzel ve sağlıklı olarak kabul edilmektedir. Bireyin görünümünün güzel, estetik olması için ideal beden ölçülerine sahip olması gerektiği düşüncesi de yüzyıllardır var olan bir düşünce tarzıdır. Bu düşünce tarzında insan türünü mükemmelleştirmek için vücut ölçüleri kaydedilip takibi yapılmış ve çeşitli otoriteler devreye girmiştir. Her bireye kendi kendisinin efendisi olma olanağı sağlanan bir toplumda ideal olan artık bir tanrı vergisi değil sonradan elde edilendir. Hatta idealin yaratılması bile mümkün hale gelmiştir. Zayıflığın estetik olduğu düşüncesinin bedenler üzerinde vücut bulmasını sağlayan diyet ve egzersiz kültürü, medya, hekimler ve siyasiler tarafından şekillendirilmiştir. Diyet ve egzersize ek olarak plastik cerrahinin alt dalı olan estetik cerrahinin hızlı yükselişiyle birlikte birey bedensel olarak kendini yaratma imkânı bulmuştur. Bu makalede, ideal beden anlayışının tarihsel bağlamda nasıl oluştuğu, diyet ve egzersizle başlayan yaratım sürecinin estetik cerrahiyle günümüze kadar olan süreçte nasıl uyumlandığını ve estetik cerrahinin nesnesine nasıl dönüştüğü anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeal Beden, Diyet, Egzersiz, Plastik-Estetik Cerrahi

JEL Kodları: I10, I11, I12, I19

THE FORMATION OF THE UNDERSTANDING OF THE IDEAL BODY IN A HISTORICAL CONTEXT AND THE TRANSFORMATION OF THE BODY INTO THE OBJECT OF AESTHETIC SURGERY

Abstract

The basic criterion of beauty and ugliness is related to having the ideal body, and people with the ideal body are considered beautiful and healthy. The idea that an individual must have ideal body measurements in order to have a beautiful and aesthetic appearance is a way of thinking that has existed for centuries. In this way of thinking, body measurements were recorded and monitored and various authorities were involved in order to perfect the human species. In a society where every individual is given the opportunity to be his own master, the ideal is no longer a gift from God but something acquired later. Even the creation of the ideal has become possible. The culture of diet and exercise, which enable the idea that thinness is aesthetic to be embodied on bodies, have been shaped by the media, physicians and politicians. In addition to diet and exercise, with the rapid rise of plastic

¹ Doktora öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, gulcan.cevikiyigit@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5938-1440

² Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 16.05.2024

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 04.07.2024

DOI: 10.56337/sbm.1485438

Atıf (Cite): Çevikiyigit, G. & Vatandaş, C. (2024). Tarihsel Bağlamda İdeal Beden Anlayışının Oluşumu ve Bedenin Estetik Cerrahinin Nesnesine Dönüşümü, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 95-106.

surgery, which is a sub-branch of plastic surgery, the individual has had the opportunity to create himself physically. In this article, it is explained how the concept of the ideal body was formed in a historical context, how the creation process, which started with diet and exercise, was harmonized with aesthetic surgery until today, and how it turned into the object of aesthetic surgery.

Keywords: Ideal Body, Diet, Exercise, Plastic-Aesthetic Surgery

JEL Codes: I10, I11, I12, I19

1. Giriş

İnsanı mükemmelleştirmek amacıyla çeşitli otoriteler ve baskın gruplar tarafından güzellik, estetik ve ideal beden gibi değerlerin tarihsel süreçte bazen hızlı bazen yavaş, bazen eksik bazen tam olarak ters yüz olması söz konusu olmuş ve bireyin kendini baştan yaratması için gereken şeyler ona doğrudan ya da dolaylı olarak sağlanmıştır. İdeal vücut ölçülerine sahip olmak ayrıca sağlıklı ve güzel olmak için diyet yapmak, egzersiz yapmak ve gerektiğinde cerrahi işlemlere başvurmak öncelikle kadınla özdeşleştirilmiş ve sıradan hale gelmiştir. Egzersiz başlangıçta erkeklere yönelik olarak gelişme gösterirken resmi otoritelerce kontrolü sağlanmaya çalışılmış ve egzersiz türleri sayıca artmıştır.

Günümüzde fit olmak ideal bedeni temsil ederken; fit olmayan insanların sağlıklı, iradesiz ve alt statüde yer aldıkları yönünde kalıpyargılar üreten fitizm ideolojisiyle (Çayır, 2012, s. 12) aslında ideal bedenin ölçülerinin kesinliğinin olmadığı farklı otoriteler ve görüşler çerçevesinde şekillenerek geçmişten günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Modern diyet uygulamaları olarak da adlandırabileceğimiz beslenmeye dikkat etme, egzersizin ona eşlik etmesi dönemlere göre farklı şekillerde gelişme göstermiştir. Çünkü estetik, yüz, göğüs ve ellere ilişkin olmakla birlikte çirkinlik vücudun geri kalanına özellikle de kişinin cüssesine göndermede bulunur. Bundan dolayı “aşırı kilo” çirkinlik ve irade zayıflığının alametidir. Erving Goffman’ın damga teorisi çerçevesinden ideal bedene baktığımızda, ideal bedenin yaratılmasında etkin rol alan diyet, egzersiz ve estetik cerrahinin kişinin damgalanmamak için daha doğrusu bireyin “normal olanlar” gibi olmayı istemesini ve gerekli gösmesini açıklamak daha rahat olacaktır. Ona göre, bariz biçimde birbirinden farklı üç tür damga bulunmaktadır. İlki, fiziki bozuklukların bedensel işaretlerine gönderme yapan bedensel deformasyondan kaynaklı damgalar; ikincisi, irade zayıflığından kaynaklı damgalar ve sonuncusu da ırk, ulus ve din gibi etnolojik kaynaklı damgalardır (Goffman, 2014, s. 27,31). Ufacık burnun sıradan veya değersiz olarak görülen ırkların, yassı burnun siyahlara atfedilen bir nitelik olduğu inancı, ve o dönemde Grek burnunun daha çok kabul görmesi ayrıca Yahudilerin kepece kulaklara sahip olması sebebiyle estetik cerrahiye başvurusu etnolojik kaynaklı damgalardan kurtulmak isteyen bireye örnektir. Bunlara ek olarak frengili insanın çökük burna sahip olmasından dolayı estetik cerrahiye başvurusu bedensel deformasyondan kaynaklı damgalardan kurtulmaya; ve yine frengili insanların ahlaksız, kötü karakterli olduğu düşüncesi de irade zayıflığından kaynaklı damgalardan kurtulmayı isteyen bireye örnek verilebilir. Şişmanlık ve fit olmamak da damga teorisine göre bedensel kaynaklı damgalar ve irade zayıflığından kaynaklı damgalar ekseninde değerlendirildiğinde toplum tarafından kabul görmek için diyet ve egzersize başvurmanın normal olanı inşa etmek adına yapıldığı anlaşılmaktadır.

Beden, içinde bulunulan toplumdaki her türlü olay, olgu ve gelişmelerden etkilenmiştir. Günümüz tüketim toplumunda ideal bedenin, çekici ve biçimli kadının yaratılması bazı kadınların bedenlerinin farklı parçalarının inşa edilmesine indirgenmiş ve bedeni parçalara bölmüştür (Çabuklu, 2007, s. 139). Bu bölünme ve bedenin istenilen parçasını şekillendirme işleminde diyet ve egzersizden sonra plastik cerrahi başkâhramanlar arasında kendine yer bulmuştur. Batıda, 1850’li yıllarda plastik cerrahi olarak düşünülen ve adlandırılan şey estetik cerrahiden ziyade rekonstrüktif cerrahiydi. Yani özürülük ya da herhangi bir sakatlanmayla kaybedilen veya şekli bozulan organların yeniden oluşturulmasını sağlayan cerrahi akla gelmekteydi. 19. yüzyılda rekonstrüktif cerrahi tıp çevrelerinde görece daha saygıdeğer bir konumdayken estetik cerrahi boşu boşuna yapılan bir müdahale veya gösteriş yapma şeklinde değerlendirilmekteydi (Çabuklu, 2007, s. 132). Ancak 20. yüzyılda çeşitli şekillerde ilerleme göstermesi ve toplum tarafından daha çok kabul edilmesiyle plastik cerrahinin uğraş alanlarından biri olan estetik cerrahi tek başına onun bir dalı haline gelmiştir.

Her ne olursa olsun kültürel konjonktürün bütün ağırlığıyla bedenlerin sıradan halini etkilemiş olduğu açıktır (Ory, 2013, s. 106). Ve bu çalışmada insanı mükemmelleştirmek için başvurulan diyet ile egzersizin tarihsel süreci ve uygulama alanı bedeninin çok çeşitli parçaları olan ve sayıca artan işlemlerle etkinlik alanını büyüterek ilerlemekte olan estetik cerrahinin ideal, güzel ve sağlıklı bedeninin yaratılmasına katkısı anlatılarak genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

2. İdeal Beden Algısının Tarihsel Serüveni

Bedenimiz toplumsal yaşamın ekonomik, kültürel ve sosyal yönünden etkilenmektedir. Tarihsel süreçte beden, toplumsal yapılar doğrultusunda anlam kazanmış, uyumlu hale getirilmiş ve kontrol altına alınmıştır. Örneğin, Ortaçağ'da beden, dini buyrukları yerine getirirken ruhu temizlemenin bir aracı olarak kabul edilmiş, modern düşüncede beden ruhun yerini alarak sağlık, diyet, tedavi ve arzu gibi kavramlarla çevrelenmiş ve çeşitli emirleri yerine getiren bir nesne haline gelmiştir...(Baudrillard, 2008, s. 163).

İdeal beden, bedeninin üzerindeki uyuma işaret ederek ölçüsü olan ve sayısal oran kavramlarına göre şekillendirilmiş bedendir. Belirli orana göre şekillendirme söz konusudur. Bedene dair uyum, daha açık bir şekilde söylemek gerekirse ideal bedeni elde etmenin ölçüsü anlamına gelen “sayısal oran” fikri Ortaçağ ve Rönesans döneminin estetik anlayışında desteklenmiş ve günümüze kadar gelmiştir (Kesim & Kar, 2016, s. 200).

17. yüzyıldan itibaren, bedeninin tüm anatomik ve işlevsel özelliklerinin, genel bilimsel prensipler doğrultusunda anlaşılabilen bir nesne olarak, bilimin tanımladığı şekliyle ifade edildiği söylenir. Buna verilecek en önemli örnek René Descartes (1596-1650)'tir. Descartes, “Düşünüyorum o halde varım” önermesinin doğruluğunun ancak akıl tarafından algılandığında geçerli olduğunu vurgular; beden ise burada ‘belirlenebilir bir konuma sahip, ayarlanabilir forma sahip ve mekanda yer kaplayan’ şey olarak nitelendirilmektedir. Var olan beden, bacaklar, eller, yüz ve uzuvların yapısal mekanizması olarak açıklanır. (Descartes, 1993, s. 17). Burada beden, diğer fiziksel nesnelere temelde aynı olan bir nesne olarak görülmektedir. Beden, dış dünyanın bir parçasıyken, akıl düşünen bir varlık olarak tanımlanır. Artık burada mekanik bir beden tanımı söz konusudur. Beden, bir makine olarak ele alınır veya en azından hareket eden bir makine olarak nitelenir (Işık, 1998, s. 120).

18. yüzyılda fiziksel bilimlerin itibarının giderek artmasıyla makine olarak görülen bedende olup biten işlemlerin hesabını tutma ihtiyacı duyulmuştur. Santorio Santorio (1561-1636) saatlerce dev bir tartının üstünde durarak, örneğin fark edilmeyen bir terleme esnasında kaybedilen ağırlığı bulmak için kendi ağırlığı, yediği yemek, dışarı atılan dışkıları üzerine bir yığın karmaşık hesaplar yaparak bu alanda öncü oldu (Porter & Vigarello, 2008, s. 286). 18. yüzyılın ortalarından itibaren vücut ölçüleri daha düzenli olarak ele alınıyor ve kıyaslama yapıldığında daha somut olarak “rakamlara” dökülüyor, zayıflıklar ve sakatlıklar daha sık kayda geçiriliyordu. Georges - Louis Leclerc Buffon (1707-1788) ‘un o güne dek yapılmamış türden gözlemlere kendini adanmış ve 17 yıl boyunca altı ayda bir, bir boy ölçüğü ve gönyeyle 1752’de doğmuş bir delikanlının boyunu ölçmüştür. Boyla kilo arasındaki uygun oranı ortaya koymaya çalışmıştır. İdeal vücut ölçülerinden ilk bahseden Buffon’dur: Beş ayak, altı parmak boyundaki (1.81m) bir adamın ağırlığı 160 ila 180 livre gelmelidir (80 ila 90 kilo). 200 livre çıktığı anda “şişman”, 230 livre (115 kilo) “çok şişman” ve nihayet 250 livre (125 kilo) ve üstünde “fazlasıyla iri” sayılmalıydı (Vigarello, 2008, s. 229).

Aynı yüzyılda Pierre Roussel (1742-1802), “iriliğin ve aşırı şişmanlığın” güzelliğe aykırı olduğunu ve bunların doğal oranlara sahip bedeni, onun esnekliğini ve hafifliğini yok ettiğini kabul ediyordu. Biçimsiz, görünümü güzel olmayan bir kadın, çirkin ve sevimsiz olarak görülürdü. 19. yüzyılda daha zengin ve çeşitli görünüşler güzellik göstergesi olmasına rağmen fazla yuvarlak vücut biçimlerine sahip kadınlar eleştirilmiştir. O dönemler henüz fazla kiloların çok fazla konuşulmadığı dönemler olsa da aşırı şişmanlığa karşı mücadele etmek için ilk diyetler ortaya çıkmıştır O zaman da kilo takibi söz konusuydu ve “ovalayarak yuvarlak hatları ortadan kaldırmak” suretiyle çabucak incelmeyi sağlamak amacıyla masaj tavsiye ediliyordu. Hatta masaj ruloları, titreşimli elektronik cihazları, yağ eritici aletleri ve sağlık rejenaratörleri icat edilmiştir ve böylece, zayıflama alışkanlıklar arasına girmiştir (Sagaert, 2017, s. 118-119). Çoğunlukla, estetik aslında yüz, göğüs ve ellerle ilgiliyse

de her şeyden önce çirkinliğe bağlı olarak, vücudun geri kalanına, bilhassa da kişinin cüssesine göndermede bulunur. Bundan dolayı “aşırı kilo” çirkinlik alametidir.

Ancak Philippe Perrot (1948) “güzel kadın” bedeninin tarihinin, şişmanlıktan başlayıp zayıflıkta biten bir yörüngeye indirgenemeyeceğini vurgular. Kuşkusuz, şişmanlığa duyulan hayranlık bütün yetersiz beslenen toplumların özelliğidir. André Burguière (1938- ...), Ortaçağ’da İtalyan kentlerinde yönetici aristokrasi için *popolo grasso* (şişman halk), avam için de *popolo magro* (zayıf halk) dendiğini kaydeder. Hélène Fourment bizi kararsız bırakan yuvarlak hatları şu şekilde gösterir: kalçalar selülitlidir ama göğüsler diridir. Dişi şeytanlar genellikle çok zayıftır. Véronique Nahoum ince ve düz kadın modelin “öncelikle toplumdaki elitlerin meselesi olduğunu, [...] dikeyliğin kendini gösterme arzusundan kaynaklandığını, dolayısıyla seçkinlerin çocukları için bir beden çalışmasının söz konusu olduğunu” (Vincent, 2010, s. 331) göstermiştir. Zayıf ya da şişman olmanın sınıfsal olması 19. yüzyıl İngiltere’inde de görülmekteydi. Kadındaki zayıflık, onun ruhsal derinliğinin ve inceliğinin dışavurumu, ilkel bedensel arzuların üstesinden gelinmesi olarak görülüyordu. Kilolu, yapılı ve güçlü kadın bedeni, hem doğurganlık hem de çalışma gücünü simgelediği için işçi ve alt sınıf bedenleriyle ilişkilendiriliyordu. Bu durum, zayıflığın bir sosyal statü göstergesi haline gelmesine yol açıyordu. O dönemde cılız, sağlıksız, hastalıklı bir görünüm, üst sınıf kadınlarda moda dönüştür. 19. yüzyıldaki işçi sınıfı açısından ele alındığında, onlardan “iyi beslenmeleri” ve güçlü, dayanıklı, sağlıklı işçiler ile askerler olarak ülkelerine hizmet etmeleri bekleniyordu. Benzer şekilde işçi sınıfından kadınların da güçlü ve dayanıklı olması, evin işlerini yönetmesi, sağlıklı ve güçlü çocuklar dünyaya getirip büyütmesi bekleniyordu (Çabuklu, 2004, s. 144).

18. yüzyıla birlikte klasik beden hayali yavaş yavaş değiştirildi, daha kapsamlı olarak kültür olgusu haline getirildi. Sağlıklı olmanın anlamı değişmiş, artık yalnızca diyetle vücuttaki fazla sıvıların atılmasına bağlı olmaktan çıkmıştı (Porter & Vigarello, 2008, s. 191). Lifler, 18. yüzyılda en küçük anatomi birimi, bedenin bölümlerini oluşturan en küçük parça olarak kabul edilmiştir. Liflere önem verilmesiyle birlikte bedeni şekillendirmeye yönelik uygulamalar da değişmiştir. Bu değişimlerin kültürde de uzantıları vardı. Örneğin Théodore Tronchin (1709-1781), 18. yüzyılın ortasında lifleri sağlamlaştırma amacıyla, ahlaki katılaştırma amacını en iyi kaynaştıranlardan olmuştur. Organik zayıflık medeniyetin gücünü kaybetmesiyle aynı kabul ediliyor, kuvvetlenmekle ilgili göndermeler aynı zamanda bazı talepleri dile getiriyordu. Soğuk su, çeliği sıkıca tuttuğu gibi tutmalıydı bedeni. Katı perhizlerin, egzersizlerin ve soğuk banyoların büyük mucidi Tronchin, bedeni sertleştiren en basit hareketlerin uzun süre üzerinde durur. Gevşeklik sertlik çatışmasında beden, ortak bir tutkunun merkezindeydi. Böyle bir çerçevede önemli olan artık arınma değil dayanıklılık; beklenen bir ayrıcalık işareti olarak maddelerin arınması ve incilmesi değil, sertleşmeyi sağlayacak şekilde katılaşmasıydı (Porter & Vigarello, 2008, s. 292). Burada devreye 16. yüzyılda ve 17. yüzyılda yaramazlık, taşkınlık anlamına gelen, çalışma olarak algılanmayan egzersiz devreye giriyordu. Bedensel egzersizlere klasik bakış, bilimsel, kültürel, aynı zamanda da toplumsal açıdan, üç yönlü değişime uğramıştı (Vigarello, 2008, s. 226).

Birincisi, ölçme-değerlendirmeye ve başarıya büyük ölçüde önem verilmekteydi artık. Beden eskiye nazaran daha çok ölçülüp derinlemesine inceleniyordu. Rakamlar gerçeği açığa çıkardığı için, hesaplalamalara ve değerlendirmelere geçmişe nazaran çok daha fazla özen gösterilmekteydi. Dünyaya eskisine göre daha faydacı bir gözle bakılıyordu, dolayısıyla zorunlu olarak, yavaş yavaş hareket olgusunun sonuçları da başka türlü değerlendirilecekti. İkinci değişim, artık yığınlara, bireylerin ve kitlelerin gücüne daha fazla değer verildiğini ortaya koyuyordu. Sanayi devrimiyle birlikte fabrikalarda çalışanların güçlü kuvvetli ve dolayısıyla çalışmaya uygun sağlam bedene sahip olması demekti bu. Cemiyet, bedenleri biçimlendirmeyi kendine amaç edinmişti. “İnsan türünü mükemmelleştirme” sanatı yalnızca hekimlerin değil, aynı zamanda siyasetçilerin de bir projesiydi. Sağlığın korunması anlayışında, bedenlerin yenilenmesi geçmişe kıyasla çok daha fazla önem kazanacaktı. Bedene bakış farklılaşacaktı. Üçüncü değişim, zihinlerde bedenin işleyişi hakkında yepyeni bir tasarımın belirmiş olmasıydı: Örneğin vücut sıvılarını temel almaktan yavaş yavaş vazgeçiliyor, liflerin ve sinirlerin rolü üzerinde duruluyor, ilginin sadece anatomiye değil giderek öncelik kazanan fizyolojiye de kayması, bedeni arındırmak için eski yöntemler yerine uyarıcı metotlar tercih ediliyordu (Vigarello, 2008, s. 227).

19. yüzyılın sonundan itibaren kalçaların daha çok açığa çıkması ve belli olması özellikle zayıflama uygulamalarını değiştirmiştir. Vücut hatları o kadar göz önündedir ki daha az gizlenir. Rejime

ve egzersiz yapmaya yönelik imalar daha baskıcı hale gelir (Vigarello, 2013, s. 190). Bundan, çirkinlik imgesinin daha çok cüsseyle; kötü şekil almış, endamını kaybetmiş, zarafetsiz, tombul bir bedenle, geniş kalçalı olmakla ilişkilendirildiği anlaşılabilir (Sagaert, 2017, s. 119). Bedenin alt tarafı başka türlü var olur. Bedenin aşağı kısımlarına verilen önemden ötürü, çok güçlü hale gelen bazı kısımları zayıflatma zorunluluğu kabul edilmiştir. Özellikle kalçalardan daha çok bahsedilir. Amaç kalçaları incelterek kalınlaşmasına engel olmak, kalçaları geliştirmek ya da kalçalara ve bele hâkim olmaktır. Beden ölçüleriyle ilgili çok az açıklama olmasına rağmen bedenlerinin çok şişman olduğunu düşündükleri kısımlarını inceltmek isteyen kadınların sayısı gittikçe çoğalır. Böylece şişmanlık kadına özgü hale gelmeye başlar. Beden ölçüleriyle ilgili yeterli bilginin olmamasından ötürü 19. yüzyılın sonunda okullarda ve orduda, zayıflık ve dayanıklılık belirtilerini ortaya koymak için yavaş yavaş kullanılmaya başlanan tartı, boy ölçeği ya da mezura, henüz günlük hayatta estetik için kullanılmamaktaydı. Bel çevresinden santimetre olarak ve şişmanlıklardan da kilo olarak nadiren bahsediliyordu (Vigarello, 2013, s. 191). 19. yüzyılda güzellik böylece gitgide daha fazla zayıf ve ince hatlı kadın imgesiyle tasvir edilmiştir. Yani bu, “daha narin, kemikli, ince olan (...) bedeniyle erkeklerin daha rahat sarılabilecekleri kadınlar demek değil midir?” Aksine çok zayıf bir kadın da, kilolu kadın kadar yerden yere vurulur. 19. yüzyılın sonunda, ilk beden kitle endeksi hesabı yapılarak 1m. 65cm boy için 65 kilo uygun bulunmuştur (Sagaert, 2017, s. 119).

18. yüzyılın ikinci yarısında “insan türünü mükemmelleştirme” ideali hekim kadar siyaset adamının da bir tasarısıydı. Hesaplar giderek aşamalı iyileştirmeler, kademeli egzersizler, “sınırsız bir mükemmelleştirilebilirlik” için yapılıyordu (Porter & Vigarello, 2008, s. 293). Devletin halkın fiziksel olarak güçlenmesini sağlamak gibi çok özgün bir sorumluluğunun olduğu da gene bu yüzyılın ortalarında ortaya atılarak, insanı değiştirmeye gayret eden “sağlıkçı bir devlet” anlayışı şekillendi. Devlet, ekonomik mantıkla, ama bunun yanı sıra yeni bir cemaat bilincinin de gelişmesiyle “bireyi saran doğal ortama ince hesaplarla müdahale ederek” insanı değiştirmeye gayret edecekti. “Sağlığı koruma yönündeki çalışmalarda amaç, genel olarak insan türünü mükemmel hale getirmek olmalı”ydı. Hiç kuşkusuz hedeflenen, kendine ve sadece kendine ait bedeni üzerinde söz hakkına sahip bir vatandaş imgesi yaratmaktı (Vigarello, 2008, s. 229-231). Gelecek, eskiden sahip olmadığı bir görev üstlenmişti “sağlığını bozan uçarı bir insan, torunlarının karşısında kendi servetini de, başkalarınınkini de heba eden savurgandan daha suçludur” diyebiliyordu. Daha da derine inildiğinde, liflerin sertleştirilmesi, bedenin direncinin artırılması için çaba harcandıkça, daha bağımsız, daha tepkisel ve dayanıklı bir birey profilinin şekillendiği görülür (Porter & Vigarello, 2008, s. 293). Başta görünüm ve duruşlar olmak üzere, bedeni güzelleştirmek amacıyla bedensel şifrelerin öğrenilmesine o kadar çok önem verilir ki jimnastik derneklerinin sorumluları da devreye girer. Bu, seçkin kesimin 19.yüzyılda bedene hâkim olup onu disiplin altına almaya yönelik halk üstündeki şüphesiz etkisidir. “Jimnastik yalnızca bedensel güçleri değil, duruş ve disiplin ilkelerini de geliştirmelidir, hiçbir yurttaş bu özellikler olmadan yurduna gerçek anlamda hizmet edemez.” Jimnastikçilerin topluma ait olan bedenlerinin görünümleri gravürlerde ve fotoğraflarda sıkı bel, çıkık göğüs ve düz omuzlar olacak şekilde hep aynı yinelenen bir pozu dayatır (Vigarello & Holt, 2011, s. 286).

“*Jimnastik düzenli bir beden kültürüdür. İnceleme akıl için neyse, jimnastik de beden için odur.*” (Barthelemy Saint Hilaire, 1852) sözünden hareketle 1820’li yılların jimnastik programı, askeri ya da tıbbi içeriklere paralel olarak “sivil ve sınıai bir jimnastiği” de kapsar. Hareket titizlikle incelenip kaslar parçalara ayrılınca, jimnastik salonlarını, makineleri ve kurumları doğuracak bir ortopedi ortaya çıkar. Paris’te, Lyon’da, Marsilya’da ya da Bordeaux’da, 1820-1830’lu yıllarda, beden biçimleri bozulmuş kişilerin düzeltilebileceği düşüncesiyle tedavi merkezleri kurulur. Çeşitli ortopedi kuramları ortaya çıkar ve ortopedi bir bilim dalına dönüşür. (Vigarello & Holt, 2011, s. 259). İlk jimnastiğin, okula ilişkin tasarıların ve orduyla veya sanayiyle bağlantıların ötesinde toplumsal bir etkisi olmuştur. Jimnastikle ilgili konular gündelik kullanıma yönelik metinlere, sözlüklere, ansiklopedilere, sağlık bilgisi kitaplarına girmiştir. 1836’da askeri bir yönetmelik jimnastiği zorunlu kılmıştır. Eğlence ve oyun kitaplarında da sık sık jimnastiğe rastlanır. Jimnastik ayrıca resimlemeler ve yorumlamalarda da yer alır. (Vigarello & Holt, 2011, s. 260). Jimnastik insanlara çekici gelmesine karşın 19.yüzyılda egzersiz etkinliği neredeyse sadece erkeklere yönelikti. Erkek bedeninin gücünün keşfedilmesini, tanımlanmasını ve yüceltilmesini sağlıyordu. Tıp, Victoria döneminde erkek bedenini özgürleştirilmiştir. Cinsiyetler arası farklılıkları

vurgulamış, güç gerektiren egzersizlerin kadınlar için tehlikeli olduğuna inanmıştır (Vigarello & Holt, 2011, s. 278).

Genel anlamda insanlar, bedenini biçimli olmasını kendileri veya başkaları için bir yükümlülük olarak algılamazlardı. Bu bakış açısı 1850'lerden sonra, egzersiz yeni bir insan topluluğu arasında, amatörler arasında da yaygınlaşmaya başlayınca tamamen değişir. Çağdaş egzersizlerin şampiyonu durumuna gelen seçkin tabaka, yeni klasik ölçütlere göre boy, ağırlık, kaslar ve hareket kabiliyeti arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, atletik olarak nitelenen beden olan yeni bir bedeni yüceltir. Keyif almak için gerçekleştirilen bir aktivite olmaktan çıkan egzersiz, ahlaki, toplumsal ve ideolojik amaçlara hizmet eder (Vigarello & Holt, 2011, s. 261).

19. yüzyıla kadar halk kesiminde estetik başka bir deyişle güzelin anlamı ve doğası terbiye olmamıştı. "İncelik tarzı" böylece tepeden aşağı doğru benimsetildiği durumda Pierre Bourdieu (1930-2002) burada sınıf mücadelesinin keskin bir türünü görür. "Beden, amacı egemen olanın (bedenini başkasının bakışlarının egemenliği altına sokanın) şartlarının kabullenilmesi ve topluma uyum sağlama olan bir savaşa dönüşür. Egemen topluluğun algılama değerlerini benimsetmeyi hedefleyen bu savaş, meşrulaştırdıktan ve örnek olarak kabul ettirdikten sonra bir topluluğun belirleyici özelliklerinin dayatılması söz konusu olduğu ölçüde sınıf mücadelesiyle özdeşleşir (Vincent, 2010, s. 331).

1930'lu yıllardan sonra, zayıf olmak güzelliğin temel kriteri olarak ortaya çıkar. Georges Vigarello'nun çalışmasına göre, 1929'da 1 metre 60 santimetre boy için bir kadının ideal kilosu 60 kilo, 1932'de bu 54 kilo, 1939'da ise 50.5 kilo olmuştur. Hep aynı beden ölçüsünde on yıl boyunca 10 kilo azalma göstermiştir (Sagaert, 2017, s. 148). 1940'ların sonlarında, sağlık amacıyla diyet yapma ve incelik, popüler kadın dergilerinde önemli bir konu haline gelmiş; şişmanlık kaygısı giderek üst sınıflardan alt sınıflara doğru yayılmaya başlamıştır (Çabuklu, 2004, s. 145).

Aynaların kullanımının artması, fotoğrafın doğuşu, sinemanın icadı, medya araçlarının gelişimi, bizi dişil beden temsilinin günden güne artmasıyla karşı karşıya bırakmıştır. Böylece fiziksel çirkinlik kabul edilmez, neredeyse bir hakaret, bir kusur veya suç haline gelir. Çirkinlik sadece dişil kimliğin kırılanlaşmasıyla sonuçlanmamış, "Çirkinim öyleyse yokum." şeklindeki söylemle doruk noktasına ulaşmıştır. Bu bakış açısına göre, geçmişle, kişiliğiyle ve mesleki başarısıyla bilinen kadın, bundan sonra görünüşü tarafından tehdit edilir hale gelmiştir. Çirkin kadın hata yaptığı için değil ama kendi yarattığı imajdan dolayı suçlu durumundadır. Kişinin bir dereceye kadar kendi görünümünün şekillendiricisi olduğu düşünülürse, her çirkin görünüş kadının kendi başarısızlığını ve zaafını gözler önüne serer. Fiziksel çirkinlik ile ahlaki çirkinlik birbirinden ayırt edilemez hale gelir ve suçluluk yer değiştirmiştir. Beğenilen veya güzel olmayan kadınlar batı kültüründeki anlayışa göre, belki de ilk defa, güzelleşmek uğruna gereken özeni göstermeyen kişiler olarak görülmüşlerdir. Bunun sonucunda, çirkinliklerinin esas sorumlusu kendileri ilan edilmişlerdir. Bu çerçevede, 20.yüzyılda yüzün orantısızlığı ve aşırı kilo, çirkinliğin en bariz kriterlerini oluşturur. (Sagaert, 2017, s. 17).

Yağ "kötü" ve şişmanlığı "kaba" sayan bir refah toplumunun özelliği olarak zayıflığın estetiği kadınları diyet yapmaya ve sürekli yinelenen jimnastik türleri yapmaya yönlendiren medya tarafından dayatılır. Aerobik, arojimnastik, hafif jimnastik, turbo aerobik, *energetic dance*, *gym tonic*, *body building*, *stretching* vb. Bazılarının adlarının köken olarak Amerikan kökenden geldiğini gösterir. İnsanın kendi bedenine bu ibadeti özveri gerektirir: öncelikle para konusunda; ardından ahlaki özveri gelir, çünkü medya "insanın hak ettiği bedene sahip olduğunu" sürekli yineler, bu da yeni bir sorumluluk anlayışını getirir. Kumsallarda çıplak sergileyeceğimiz bu beden zamanın kurallarına uygun olmalıdır (Vincent, 2010, s. 332). Medya bizi yemek yemeye teşvik eder ve zayıf olmamızı buyurur; zayıflama reçeteleriyle bizleri ocak başına koşturtur. Güzel yemekleri ve rejim yapmayı, mutfak sanatını ve perhizi kutsar. İnsan hem midesine düşkün olup hem de kilosunu nasıl korur? Fransa'da Alman işgaline bağlı yetersiz beslenmenin sıkıntılarından kurtulduğundan beri, düz karın moda olur. Şişman, düşmandır; obez ise korkunç bir şeydir. Belle Epoque (Güzel Çağ, 1895-1914) döneminin burjuvazisinde, yüksek bir *statü*'nün simgesi olduğu için onurlandırılan ve halk tarafından tahammül edilen şişmanlık, *jet sosyete* için neredeyse müstehcendir. Yokluk korkusunun yerini aşırılık korkusuna bırakır (Vincent, 2010, s. 338-339).

Belle Epoque'tan beri ince uzun kadın ve erkek tipi makul sayılmaktaydı. Yazın açılıp saçılma âdeti gelince buna bir de sıkı etli olmak şartı eklenmişti. Başka bir deyişle, vücut geliştirmeye yeni

doğın diyetetiği harmanlayarak bedeni yeni bir şekilde işleme ihtiyaçı ortaya çıkmıştı (Sohn, 2013, s. 76). Aslında sağlığı korumayı ve hastalıklardan kurtulmayı vaat eden diyetetik, özellikle eski Yunan ve Ortaçağ'daki biçimleri akla getirildiğinde, tıp kadar eski olmakla kalmayıp onunla tamamen i içe geçmiş bir daldır. Modern diyetetik kurulu dzenin içinde "vitaminlerin" yeni bir kavranışından doğmuştur. Anglosakson topraklarında bu hareket iki dnya savaşı arası dzeninde beslenmeyi akılcı bir temele oturtma hedefiyle kendine has bir karakter kazanmıştır. Fakat her lke kendine göre bir yol çizmiştir (Ory, 2013, s. 109). Batılı lkelere diyetetik yeni bir mesleğin uzmanları tarafından da sahiplenilerek iyice büyümüştür. Halka hızlı ve kesin sonuçlar vaat eden diyetler öneren tıbbi sistemin içindeki bağımsız ya da en azından marjinal simaların hedefi aynıydı: kitlesel talebi karşılamak. Gelişmiş toplumlarda giderek büyüyen bu ilgi, aynı zamanda giderek yayılan ve biyoloji alanındaki bilgilerin artmasına paralel olarak derinleşen popüler diyetetiği beslemekteydi. (Ory, 2013, s. 110).Diğer taraftan diyetetik bilgisinin popülerleşmesi, aşırı ince modellerin yükseldiği dzeneye denk gelir. Yükseliş bayrağını Avrupa'da Barbie bebekler, ABD'de ise Twiggy tarzı mankenler taşımaydı. Sonradan kurallar tersine dönmeye başlamışsa da, artık kibarca "fazla kilolar" tabir edilen Őeyle hastalıklar, özellikle damar hastalıkları arasında bağ kurmak için daha sağlam kanıtları olan tıbbın da desteğiyle, incelik bir kıstas olarak üstünlüğünü korumuştur (Ory, 2013, s. 111).

Ancak Featherstone ince ve zayıf olmakla, sağlıklı olmak arasındaki ilişkiyi eleştirel bir şekilde değerlendirmektedir. Şişman olmanın sağlık açısından tehlikeli olduğu düşüncesi kamuca benimsenmiştir. Diğer taraftan Featherstone, zayıflık ve sağlık ilişkisini ele alan bilimsel araştırmaları örnek göstererek, medya ve reklamlardaki pek çok önerinin yarı bilimsel olduğunu öne sürer. 1980'lerde İngiltere'de yapılan çalışmalar, zayıf olmanın uzun yaşamla ilişkili olduğu görüşünün aksine, fazla kilolu bireylerin daha uzun süre yaşadığını ortaya koymuştur (Featherstone, 1993, s. 185).

Bedenin daha estetik ve çekici bir görünüm kazanması, sağlığın gözetilmesi ve kontrol altında tutulması, modern tüketim toplumunun temel amaçlarından biri olarak değerlendirildiği için Şişmanlık ile sağlıklı olma arasında doğrusal bir ilişki olduğu yönünde değerlendirmeler yapılır (Işık, 1998, s. 15). Bu tüketim toplumunda akla, yaşam stilleri bağlamında çok farklı beslenme rejimleri ya da spor sayesinde sağlıklı ve estetik bir görünüm elde etme çabası ve bu amaçlar için harcanan zaman ve mali kaynaklar gelir (Işık, 1998, s. 162). Featherstone'a göre, "İ ve dış beden bir bütün haline gelir. Tüketim toplumunda i bedenin korunması, dış bedenin estetik görünümünün iyileştirilmesi amacını gütmektedir."

Diyetetik en u noktada giderek daha fazla sayıda hastada fiziksel manipülasyonla, hatta tamamen cerrahi yöntemlerle sunulmakta, böylece artık çok geniş bir alan olan ve 20.yüzyılın karakteristik özelliğini yansıtan plastik cerrahiyle i ie geçmektedir (Ory, 2013, s. 111).

3. Günümüz Dnyasında İdeal Beden Algısı ve Estetik Cerrahi

Plastik cerrahiye anlatırken aslında bir savaş ya da bir kaza durumunda vücudun uğradığı "zararı sınırlamayı" amaç edinen rekonstrüktif cerrahiye değil de kendi başına *estetikle* ilgilenen kardeşini kastediyoruz. Estetik cerrahi sadece psişik taleplere cevap verir, fakat cildi gerginleştirmeye yarayan *lifting*'le, kaaları, göğsü veya yüzü yeniden Şekillendirmeye yönelik, bazen birtakım implantların, yüz protezlerinin de kullanıldığı akla gelebilecek her türden operasyonlar büyük farklılık göstermektedir (Ory, 2013, s. 111).

Rönesans dzeninden itibaren gelişme göstererek ilerleyen "gzelliğ kültürü" nihayetinde modernliğin işlevine ve toplumsal otoriteye varlığını kabul ettirerek estetikle birlikte hareket edecekti. Bireyin mutluluğuna dikkat çeken Aydınlanma felsefesi bu sebeple kişinin kendini tekar inşa etme ve yaratma girişimini onaylamakta ve desteklemekteydi. 19. yüzyılda estetik cerrahlar, bedenin "irkinliği" nedeniyle bireylerin mutsuz olabileceğine inanıyorlardı. Bu düşünceyle, cerrahinin insanların görünümünü değiştirebileceği ve onları "güzelleştirerek" daha mutlu bir yaşam sunabileceği fikrini savundular (abuklu, 2007, s. 133-134). 19. yüzyılın kültürü yapısı, estetiğin işlevi açısından, bedenin dış görünümünün içsel değerlerle doğrudan bağlantılı olduğu bir anlayıştan uzaktı. Özellikle Protestan Viktoryen kültürü, dışsal güzelliğin bireyin içsel niteliklerini ve karakterini yansıttığı inancını benimsiyordu. Bu dzenimde, fiziksel görünüm, kişiliğin ve tinsel güzelliğin bir yansıması olarak değerlendiriliyordu (abuklu, 2007, s. 133). Dış görünüm, toplumda saygınlık ve değer kazanmanın bir

aracı olarak görülüyordu. Bu bağlamda, bireylerin dışsal özellikleri, içsel erdemleri hakkında ipuçları veriyordu ve bu durum, toplumsal normları şekillendiren önemli bir etken haline gelmişti. Böylece, dış görünümle içsel değerler arasındaki ilişki, dönemin estetik anlayışında merkezi bir rol oynamaktaydı. Bundan ötürü Georges Vigarello'nun ifadeleriyle herkes "kendi kendini yaratmaya" yöneldi. Modern çağdan itibaren, güzellik böylece en önde yer alarak ilerlemekteydi ve bir uğraş haline geldi. Her birey, güzel olma hakkına ve ödevine sahiptir. Herkesin güzelliğe erişim hakkı hemen hemen şimdiye kadar akla gelmemiş bir haktır. Güzellik "bedenin dini"ni oluşturur (Sagaert, 2017, s. 110).

"Estetik toplumu" olmasından daha çok "işlev, yapım, onarım" toplumu olan modern toplumda "tek doğru norm" yaklaşımı 1960'lardan sonra postmodern toplumda etkisini kaybetti. Ve kitlesel olarak bedenin bir estetik, sanat ve eğlence nesnesine dönüştürülmesi gerçekleşti (Çabuklu, 2007, s. 138). Kişiler, yüzlerinin farklı alanlarını tek bir genel modele dayanarak değil, çıkık yanak kemiği, geniş burun vb. beğendikleri oyuncuların, şarkıcıların ve diğer ünlülerin yüzlerini örnek alıp değiştirebiliyorlardı. Yani beden, tercih doğrultusunda her biri değiştirilebilen ve yenilenebilir parçalarla oluşturulan bir yapı haline gelmişti. Kişilerin bedenlerini sürekli değişen estetik standartlara uyarlamaları, bir yaşam tarzı haline almış ve 'in' (gözde ve popüler) olmanın bir gerekliliği olarak görülmüştü. 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bedenin doğallığı ve değişmezliği değersizleşmişti; bu dönemde geniş orta sınıflar, "estetik cerrahi müptelası" haline gelmişlerdi (Çabuklu, 2007, s. 138).

Kişinin güzel ve estetik olmak için kendi kendini yaratmasına yardımcı olan plastik cerrahinin ilgi alanı olan estetik cerrahi başlangıçta dönemin ideolojisine, egemen düşüncesine göre insanların herhangi bir organının şeklinden kaynaklı olarak ötekileşmelerini önlemek için başvurulmuş bir uygulamaydı.

18. yüzyılın sonununda ufacık burun sıradan ve değersiz ırklara ait bir özellikti ve hastalıklılık veya ilkelik olarak görülüyordu. Yassı burun ise siyahların bir özelliğiydi. Grek burnu o dönemde popülerdi. Yüz estetiğinde dikkate alınan bir başka önemli unsur simetriydi. Estetik açıdan hoş bir yüz, simetrik, orantılı, düzenli ve dengeli kabul ediliyordu. Orantılı bir yüzün özellikleri ise matematiksel hesaplamalarla belirleniyordu. Öte yandan estetik cerrahinin oluşturmayı amaçladığı ideal yüz, Batılı, orta sınıfa mensup, beyaz tenli heteroseksüel bir erkeğin yüzüydü. Plastik cerrahi, siyahları, Yahudileri, göçmenleri, akıl hastalarını ve farklı olanları dışlayan otoritelerin bir yardımcı unsuru haline gelmişti. 19. yüzyılda plastik cerrahinin en önemli alanlarından biri, frengili insanların burunlarını onarmaktı. Frengili birinin çökük burnu, yalnızca bir hastalığın belirtisi olarak değil, aynı zamanda ahlaki çürümüşlüğü, kirli yaşam tarzının ve kötü bir karakterin bir yansıması olarak algılanıyordu. "Normal burun" özelliğine sahip olmayanlar bir tek frengili kişilerle sınırlı değildi (Çabuklu, 2007, s. 134). Yahudilerin temelde sağlıklı, yozlaşmış ve çirkin kişiler olduğu yönünde genl bir algı vardı. Yahudilik genellikle frengi benzeri hastalıklarla özdeşleştiriliyordu. Dönemin ideolojik bakış açısı, Yahudileri, özellikle erkeklerini "kepçe kulaklı" olarak tarif ediyordu. Dönemin baskın görüşü, büyük ve sarkan göğüsler ile karın sarkıklığını "ilkel bedenin" nitelikleri olarak değerlendiriyordu; bu özellikler özellikle siyahlar ve alt sınıflar için geçerli sayılıyordu. Buna karşılık, orta sınıftan "modern" kadınların göğüsleri, sarkmayan ve sıkı bir yapıya sahip olarak tanımlanıyordu. 19. yüzyıl sonlarından itibaren plastik cerrahi, hem karın gerdirmeye hem de göğüs küçültme operasyonları yapmaya başlamıştı. Plastik cerrahi, bedenleri "normalleştirme" amacı güderken, egemen ırksal, sınıfsal ve cinsel olmak üzere farklı standartları direten politikalarla iş birliği yapıyordu (Çabuklu, 2007, s. 134-135). Bunlara ek olarak Chicago'da 1911'den 1974'e kadar olan süreçte uygulanan "çirkin yasaları", kamuya açık alanlarda bulunan "çirkin görünümlü, estetik açıdan rahatsız edici ve tiksinti uyandıran" bireylerin para cezası ile cezalandırılmasını öngörüyordu. Nazi Almanyası ve Mussolini'nin İtalya'sında "son derece çirkin" subayların yüzlerine estetik operasyon yaptırılmaları zorunlu kılınmıştı. Plastik cerrahinin, özellikle de rekonstrüktif cerrahinin "sosyal görevi" ise esasen Birinci Dünya Savaşı ile birlikte şekillenecekti (Çabuklu, 2007, s. 136). Savaşta yüzleri ciddi şekilde hasar görmüş pek çok askerin rekonstrüktif-estetik operasyonlarla tekrar "normal bir görünüm sergileyen nüfus içinde yaşayabilecek duruma getirilmesi", "çirkinliği toplumsal alanda göstermeme amacı" olan devletin bir politikası haline gelecekti. Savaşta yüzleri parçalanmış çok sayıda askerin rekonstrüktif/estetik ameliyatla yeniden "normal görü" (Çabuklu, 2007, s. 137).

Cerrahinin bu dalının gerek teknik anlamda, gerek toplumsal görünürlük açısından bu kadar ilerleme kaydetmesinin temel nedenlerinden biri, bedenlerin ve özellikle kadın bedeninin gitgide

çıplaklaşmasıdır. Kişi anatomisinin giderek daha büyük bölümünü, hatta tamamını sergiler hale geldikçe kozmetiğin rolü ikinci plana itilmiş, anlaşıldığı kadarıyla bu daha derin müdahalelere de zemin yaratmıştır (Ory, 2013, s. 111). Buna dayanarak, plastik cerrahinin Büyük Savaş'ta rekonstrüktif cerrahinin kaydettiği ilerlemeler ve deneylerden doğduğu yolundaki klasik görüşle yetinilmesi mümkün değildir. Kültürel bakış açısından bakmak gerekir. Bedenin, özellikle kadın bedeninin tasvirlerinin neredeyse tamamen örtünmeyi emrettiği düşünülecek olursa aslında cepheden dönen cerrahların edinmiş oldukları bilgiyi “yüzü bozulmuş askerlerin” sivil hayatlarından başka bir alana taşımalarının açıklaması olamazdı. Buna karşılık “sağlıklı” ve uzuvları eksiksiz olan, fakat gençleşip güzelleşmeyi talep eden hastalar açısından düşünüldüğünde estetik cerrahinin yayılmasında belirleyici rol oynamıştır (Ory, 2013, s. 112).

Anesteziye dayanan ilerlemeler ve 1930'ların sonunda antibiyotiklerin piyasaya çıkması, dolayısıyla risklerin minimum düzeye indirilmesi ki daha öncesinde de ölüme neden olabilen genel anesteziye ziyade daha az riskli bulunan lokal anestezinin sıkça tercih ediliyor olması 19. yüzyılın son döneminde plastik cerrahinin etkinlik alanının Batıda genişlemesinin nedenlerinden biriydi (Çabuklu, 2007, s. 133) ve daha 1907'de ABD'de aldığı isimle kozmetik cerrahinin yayılmasında belirleyici rol oynamıştır. Plastik ameliyatların her yerden önce bu ülkede popülerlik kazanmış olması rastlantı olmamakla birlikte sebebi ABD'nin savaştan haddinden fazla etkilenmiş olması değildi. Aksine hayat standardıyla ve en önemlisi giderek hâkim duruma geçen bireycilik ve gösterileştirmeyle (boyalı basın, sinema ve her türden gösteri) ölçülebilen modern refah anlayışının buhranlarıyla ülkenin daha erken tanışmış olmasıdır (Ory, 2013, s. 112).

1930'larda doğmuş olan estetik cerrahi, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 30 yıl içinde adım adım kadınlara kendini kabul ettirmişti. Erkeklerin özellikle sevimsiz saç dökülmelerine karşı estetik cerrahiye başvurması ise 20. yüzyılın sonunu bulacaktı (Sohn, 2013, s. 76). Estetik cerrahi 20. yüzyılın sonunda ilaç sanayiinde gerek Botox'la, gerek DHEA (Dehidroepiandrosteron, böbrek üstü bezlerinde salgılanan zayıf bir erkeklik hormonudur ancak erkeklerde salgılandığı zaman erkeklik hormonlarına dönüşmektedir) ile (gençlik hormonu) cildi gerginleştirmeye yarayan *lifting*'le, kalçaları, göğsü veya yüzü yeniden şekillendirmek için birtakım implantların, daha doğrusu yüz protezlerinin de kullanıldığı akla gelebilecek her türden operasyonlara büyük bir destek sağlayarak daha fazla yaygınlık kazanmıştı (Ory, 2013, s. 111). 20. yüzyılın tarihi bir bütün olarak söz konusu güzellik, estetik ve ideal beden gibi değerlerin bazen hızlı bazen yavaş, bazen eksik bazen tam olarak ters yüz olmasının tarihidir (Ory, 2013, s. 113). Bu durum 21. yüzyıl için de geçerliliğini ve güncelliğini devam ettirmektedir.

Güzelliğin giderek çok karmaşık, değişken ve heterojen bir görünüm kazandığı günümüzün toplumsal yapısında güzel olmak pratikte olanaksız hale gelmiştir. Kişinin fiziksel görünümü her koşulda yetersiz olmaya mahkûm edilmiş ve bu durum, bireyin bedenini tekrar şekillendirme gereksinimi duymasına sebep olmuştur (Çabuklu, 2007, s. 138).

İdeal beden estetik cerrahi ile yeniden yaratılmasının ve değiştirilmesinin günden güne farklılaştığını *American Society for Aesthetic Plastic Surgery* tarafından yayımlanan rapor desteklemektedir. 2022 yılında estetik cerrahi işlemlerine toplamda 11,8 milyar dolar, cerrahi işlemlere 8,5 milyar dolar ve ameliyatsız işlemlere 3,3 milyar dolar harcanmıştır. Toplam cerrahi gelir 2021'e göre %1 azalarak estetik işlemlerden elde edilen tüm gelirin %72'sini temsil etmiştir. Yapılan estetik işlemler, karın germe ameliyatı, kalça geliştirme, yağ aldırma (*liposuction*) gibi vücut işlemleri; kaş, çene büyütme, yüz germe, yüze yağ enjeksiyonu, dudak büyütme, boyun germe gibi yüze uygulanan işlemler en çok yapılan işlemlerdir. Bunlara ek olarak vücut şekillendirme, saç restorasyonu, dövme silme ve damar sorunları gibi işlemler de gerçekleştirilmektedir.

Cinsiyete ve yaşa göre yapılan estetik işlemler de farklılık göstermektedir. Kadınlarda en fazla yapılan cerrahi işlemler; yağ aldırma 385.413, meme büyütme 252.648, karın germe 202.184, meme dikleştirme 136.086 ve meme implantlarının çıkarılması veya değiştirilmesi 129.657'dir. Kadınların yaşlarına göre 17-35 yaş arası meme büyütme 136.477, 36-50 yaş arası yağ aldırma 231.580, 51-70 yaş arası yağ aldırma 88.730, 71 yaş ve üstü göz kapağı 8.790 şeklindedir. Erkeklerde ise en fazla yapılan cerrahi işlemler meme küçültme 21.358, yağ aldırma 19.593, göz kapağı 11.277, burun 6.536 ve karın germe 4.771'dir. Erkeklerin cerrahi işlemlerdeki yaş yüzdeleri şu şekildedir: 17-35 yaş arası %27, 36-

50 yaş arası %30, 51-70 yaş arası %36 ve 71 yaş ve üstü %8'dir. (The American Society for Aesthetic Plastic Surgery, 2024).

International Society of Aesthetic Plastic Surgery (ISAPS)'ın 2023 raporu incelendiğinde *American Society for Aesthetic Plastic Surgery*'nin raporunun verilerinden daha fazla veriye sahip olduğu ve aynı zamanda da benzer istatistiki bilgiler içerdiği görülmüştür. Bu rapora göre 2023 yılında en çok yaptırılan cerrahi işlemlerin ilk üçü sırayla, yağ aldırma 2,237,966, meme büyütme 1,892,777 ve göz kapağı ameliyatı 1,746,946'dır. 2023 yılında yapılan toplam cerrahi işlemlerin sayısı 15,813,353'tir. 2019 ve 2022 yılında en fazla yaptırılan cerrahi işlemler ise sırayla şu şekildedir: 2019, meme büyütme, yağ aldırma, göz kapağı ameliyatı; 2022, yağ aldırma, göz kapağı ameliyatı ve karın germe ameliyatıdır. En fazla estetik cerrahi işlemlerinin en çok yapıldığı ilk üç ülke sırasıyla ABD, Brezilya, Meksika'dır. Otuz ülkenin yer aldığı raporda Türkiye altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye'de en fazla yapılan estetik cerrahi işlemler, burun estetiği (*rhinoplasty*), yağ aldırma, göz kapağı ameliyatı, meme büyütme ve karın germe ameliyatıdır.

Cinsiyete göre yapılan işlemlerde kadınlarda en fazla yapılan cerrahi işlemler; yağ aldırma 1,898,880, meme büyütme 1,868,360, göz kapağı ameliyatı 1,353,566'dır. Erkeklerde ise göz kapağı ameliyatı 393,380, jinekoma masti ameliyatı (Erkek fizyolojisinde, süt üretimi için özelleşmiş meme dokusunun gelişmesi halinde, bu durumdan rahatsızlık hissetme) 352,302, yağ aldırma 339,086'dır. Estetik cerrahi işlemlerden botoks hem 17 yaş ve altındaki yaşlarda hem de 18-65 yaş aralığı ve üzerindeki tüm yaş gruplarında ilk sırada yer almaktadır (ISAPS International Survey on Aesthetic Cosmetic Procedures Performed in 2023, 2023).

American Society for Aesthetic Plastic Surgery ve *International Society of Aesthetic Plastic Surgery* raporlarının vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda estetik cerrahinin yardımıyla ya da müdahalesiyle insanın vücudundaki herhangi bir parça ya da parçaları ideal bedene ulaşmak için kolaylıkla değiştirilmesi mümkün görünmektedir.

4. Sonuç

Beden, içinde bulunduğu tarihsel dönemin zihniyetine göre ekonomik, kültürel ve sosyal yönden çeşitli otoriteler tarafından etkilenmektedir. Dış dünyaya ait olan bedeni nesne olarak kabul edip mükemmelleştirme işlemi hekimler, siyasiler ve medya tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak vücudun savaş ve kaza sonucu uğradığı zararları sınırlayıp, bedenin parçasını eski haline getirmeyi amaçlayarak başlayan estetik cerrahi, zamanla anesteziye ilerlemeler, antibiyotiklerin piyasaya çıkmasıyla risklerin minimum düzeye indirilmesi, bedenlerin özellikle de kadın bedeninin çıplaklaşması ve bunlara ek olarak kişinin güzelleşerek mutlu olunabileceği inancının gelişmesiyle estetik talepleri karşılamaya dönüşmüştür. Dönemin ideolojisi, egemen düşüncesi insanları herhangi bir organının şeklinden kaynaklı olarak ötekileşmelerini önlemek, normal görünümlü olarak genel nüfus içerisinde yer almak ve çirkinliği kamusal alana sokmamak adına çeşitli yaptırımlarda bulunmuştur. Örneğin, Chicago'da 1911-1974 yılları arasında geçerli olan "çirkin yasaları," kamusal alanlarda bulunan "çirkin görünüşlü, estetik açıdan hoş olmayan ve tiksindirici" bireylerin para cezası almasını öngörerek estetik cerrahi daha da önemli hale getirmiştir. Medya ise kişilerin beğendikleri oyuncuların, şarkıcıların ve diğer ünlülerin yüzlerini örnek alıp değiştirebilecekleri yönünde doğrudan ya da dolaylı mesajlarla estetik cerrahinin bedenlerin kitlesel olarak estetik, sanat ve eğlence nesnesi ve yaşam tarzına dönüştürülerek popülerleşmesine etki etmiştir.

Kısacası, bedenin anatomik ve işlevsel özelliklerinin nesne olarak tanımlanması bedenin bilimsel normlarla düzenlenmesini etkilemiştir. Fiziksel bilimlerin kaydettiği ilerlemeler ve saygınlığının artması şişmanlığı ve iriliği azaltmaya ya da tamamen ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli icatların yapılmasına katkıda bulunmuştur. Estetik, güzel, sağlıklı ve ideal bedene ulaşmak için farklı uygulamalar yapılarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ahlaki, toplumsal ve ideolojik amaçlara karşılık verecek şekilde diyet, egzersiz ve estetik cerrahi bugüne kadar gelmiştir. Egemen ideoloji ve güçler, sağlıklı devlet anlayışı, bedenlerin çıplaklaşması, ilaç sanayisinde ve anesteziye ilerlemeler, antibiyotiklerin piyasaya çıkması, medya araçlarının gelişmesi, aynaların çoğalması ve buna bağlı olarak daha fazla kullanılması yıllara ve dönemlere göre ideal bedenin yaratılmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu*. (H. Deliceçaylı, & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Corbin, A. (2008). Kulisler. P. Aries, & G. Duby içinde, *Özel Hayatın Tarihi 4 (Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a)* (s. 441-654). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Corbin, A. (2011). Bedenlerin Buluşması. A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 2 (Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a)* (s. 117-168). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Corbin, A. (2011). Giriş. A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 2 (Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a)* (s. 7-8). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2004). *Toplumsalın Sınırında Beden*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Çabuklu, Y. (2007). *Toplumsal Kurgular Ve Cinsiyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çayır, K. (2012). Gruplararası İlişkiler Bağlamında Ayrımcılık. K. Çayır, & M. Ayan Ceyhan içinde, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (s. 5-16). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Descartes, R. (1993). *Meditations on First Philosophy*. (J. Cottingham, Çev.) New York: Cambridge University Press.
- Faure, O. (2011). Hekimlerin Bakışı. e.-J. C. Alain Corbin içinde, *Bedenin Tarihi 2 (Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a)* (s. 15-41). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Featherstone, M. (1993). The Body Consumer Culture. M. Featherstone, M. Hepworth, & B. Turner içinde, *The Body: Social Process and Cultural Theory* (s. 170-196). Londra: Sage Publications.
- Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kesim, S., & Kar, A. (2016). Plastik Cerrahi, Tanrım Beni Baştan Yarat!..Metaforunu Mümkün Kılabilir mi? Y. İnceoğlu, & A. Kar içinde, *Kadın ve Bedeni* (s. 191-216). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ory, P. (2013). Sıradan Beden. A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 3 (Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl)* (s. 105-130). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Porter, R., & Vigarello, G. (2008). Beden, Sağlık ve Hastalıklar. J.-J. C. Alain Corbin içinde, *Bedenin Tarihi 1 (Rönesanstan Aydınlanma'ya)* (s. 273-300). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sagaert, C. (2017). *Kadın Çirkinliğinin Tarihi*. İstanbul: Maya Kitap.
- Sohn, A.-M. (2013). Cinsiyetli Beden. A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 3 (Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl)* (s. 73-103). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşek, M. E. (2016). *Modernite, Postmodernite ve Bauman*. İstanbul: Belge Yayınları.
- The American Society for Aesthetic Plastic Surgery*. (2024, Nisan). [theaestheticsociety.org](https://www.theaestheticsociety.org/): <https://www.theaestheticsociety.org/media/procedural-statistics> adresinden alındı
- User, İ. (2010). Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni. Y. İnceoğlu, & A. Kar içinde, *Kadın ve Bedeni* (s. 145-188). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Vigarello, G. (2008). Egzersiz Yapmak, Oyun Oynamak. A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 1 (Rönesanstan Aydınlanma'ya)* (s. 189-248). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vigarello, G. (2013). Bedeni Çalıştırmak. A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 3 Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl* (s. 131-151). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vigarello, G. (2013). *Güzelliğin Tarihi (Rönesanstan Günümüze Beden ve Güzelleşme Sanatı)*. Ankara: Dost Kitabevi.

Vigarello, G., & Holt, R. (2011). İşlenene Beden (19.yüzyılda jimnastikçiler ve sporcular). A. Corbin, J.-J. Courtine, & G. Vigarello içinde, *Bedenin Tarihi 2 (Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a)* (s. 249-298). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vincent, G. (2010). Beden ve Cinsel Bilmece. P. Ariés, & G. Duby içinde, *Özel Hayatın Tarihi 5 Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze* (s. 327-418). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON FUTURE RESEARCH TRENDS OF WORKING TIME REDUCTION

Tuğçe BÜLBÜL¹ Selçuk KOÇ²

Abstract

Working time reduction (WTR) has been a subject of research in many different areas, affecting work-life balance, productivity and well-being. This subject has attracted media attention and is in the experimental phase or planned in many countries. The primary purpose of this article is to have comprehensive information about the quantity of research conducted on reducing working hours. 62 articles focusing on WTR were analyzed. Data were collected from the Web of Science and analyzed with the VOSviewer. The relationship Networks were mapped and interpreted by performed authors, country and keyword analyzed. In studies on WTR, Germany has been identified as the most effective country due to being a pioneer country with the development of technology and the increase in welfare and it has been determined that the UK's publications on the subject have increased with the effects of the implementation of different working models with Covid-19.

Keywords: Working Time Reduction, Bibliometric, VOSviewer

JEL Codes: J22, J24, J8

ÇALIŞMA SÜRESİ AZALTILMASININ GELECEKTEKİ ARAŞTIRMA EĞİMLERİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Öz

Çalışma süresinin azaltılması, iş-yaşam dengesi, verimlilik, refah üzerindeki etkileriyle birçok farklı alanda araştırma konusu olmuştur. Medyada ilgi gören bu konu hali hazırda birçok ülkede deneme aşamasında veya planlanmaktadır. Bu makalenin temel amacı çalışma süresinin azaltılması konusunda yürütülen araştırmaların niceliği hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmaktır. Çalışma süresinin azaltılmasına odaklanan makaleler üzerinde durularak 62 makale analize alınmıştır. Veriler Web of Science veri tabanından toplanarak, VOSviewer açık kaynak yazılımıyla analiz edilmiştir. Yazar, ülke, anahtar kelime analizleri yapılarak ilişki ağları haritandırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışma süresinin azaltılması konusunda yapılan çalışmalarda, teknolojinin gelişmesi ve refah artışı ile birlikte öncü ülkeler olması sebebiyle en etkili ülke Almanya olarak belirlenmiş ve Covid-19 ile farklı çalışma modellerinin hayata geçirilmesinin etkileri ile İngiltere'nin konu ile ilgili yayınlarının arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Süresi Azaltılması, Bibliyometrik, VOSviewer

JEL Kodları: J22, J24, J8

¹ Graduate Student, Kocaeli University, tgcebulbul41@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5844-5066

² Prof. Dr., Kocaeli University, FEAS, Department of Economics, selcukkoc@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7451-2699

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 12.08.2024

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 07.10.2024

DOI: 10.56337/sbm.1532278

Atf (Cite): Bülbül, T. & Koç, S. (2024). A Bibliometric Analysis on Future Research Trends of Working Time Reduction, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 107-120.

1. Introduction

Since the 1970s, average weekly working hours have decreased in many industrialized economies, and working time reduction has been frequently discussed in the literature. Working time reduction is a promising policy for improving welfare in developed countries. Numerous working hour reduction experiments are ongoing or planned (Lucacs & Antal, 2022). When examining the studies in the literature, empirical evidence supports the argument that cuts in working hours can partially explain increased hourly productivity (Cette et al., 2011; Lee & Lim, 2017; Cui et al., 2019).

Working time reduction is an essential area of research, both academically and practically, due to its effects on work-life balance, employee satisfaction, productivity, and overall well-being. While longer working hours have traditionally been thought to increase economic output and thus greater extroversion, recent studies have shown that shorter working hours can increase employee morale and job satisfaction, positively improving long-term momentum. Bibliometric analysis studies have been conducted on concepts such as work-life balance and long working hours, closely related to the subject. However, we believe this article will contribute to the literature based on the view that a bibliometric study specifically on reducing working hours is also necessary. This article examines the quantity and breadth of the academic literature on working hours. The articles on the subject, collaborations across countries, and contributing authors will be analyzed using bibliometric analysis methods. In this way, the current knowledge on reducing working hours will be mapped, and in a sense, it aims to provide essential guidance for future research in the field by reducing working hours for researchers who will study this topic.

2. Literature

2.1. Conceptual Framework

Working time reduction represents the most promising way to keep unemployment low by reducing economic growth pressures (Jackson & Victor, 2011; Antal, 2014; Gerold & Nocker, 2018), with the potential to be one of the greatest achievements of the 21st century that provides environmental, social and economic benefits (Lucacs & Antal, 2023). The change in labor supply and falling fertility rates (Ertürk & Koç, 2023) is an essential reason for reducing average working hours. On the other hand, changing demographics also impact current retirement plans. Retirement plans are linked to future output and can only be financed by goods and services produced by the currently working generation. A growing economy relieves the burden on younger generations (Strunz & Schindler, 2018). Working time reduction can potentially solve many problems discussed in many areas, with increased productivity and reduced unemployment. One reason for the decrease in average working hours is the change in labor supply. Despite many applications and efforts to reduce working hours, it is accepted that the response of hourly productivity to a decrease in working hours depends on the initial working hours. This affects employee motivation and organization in the workplace. Effects such as the need for more frequent breaks and possible loss of concentration during long working hours will likely affect the organization in the workplace. Therefore, an increase in working hours may not increase the expected output. A decrease in working hours can increase productivity by completing tasks on time and by motivational effects (Lee & Lim, 2017). In the study examining the impact of working hour reduction on employment, it was stated that reducing working hours has positive employment effects in most empirical studies. Still, for its success, it was emphasized that education policies designed by drawing attention to skill deficiencies, wage increases and equal income distribution together with productivity gains were necessary (Bosch & Lehdorff, 2001).

It is seen that the number of studies on working time reduction is increasing rapidly. Although the studies are generally country-based, it has been observed that there are studies examining different country groups. While country-based studies typically cover developed countries, it is seen that very few studies have addressed emerging economies (China (Xia et al., 2018) and Hungary (Köllo & Reizer, 2021)). If we examine some of these studies;

Gilles, F. (2015) examined the effects of the 35-hour work week experience on shift working hours (COT) in France. They concluded that working time reduction did not change shift hours, and that firms expanded shift work as a way to maintain output and increase capital efficiency. They also reported

that these results may have helped firms reduce the increase in production costs and increase employment.

Cardenas & Villanueva (2021), in their study on the reduction of working hours and wage balances, conducted a simulation analysis for the Spanish economy and concluded that the working time reduction could be implemented without the need to reduce the wages of full-time employees, that the hourly labor productivity would increase by 5.5% and that the five-hour working hour reduction would lead to a 1.4% increase in GDP with an increase in the labor share. They reported that the decrease in working time could improve working and living conditions and be implemented as a policy tool to increase GDP and contribute to a more equitable and sustainable growth model.

Pullinger, M. (2014) evaluated innovative working hours policies in the Netherlands and Belgium by examining the environmental and welfare literature on working hours, leisure time and income. He emphasized that working time reduction would also require other policy changes in high-income countries and could lead to environmental and welfare benefits and, therefore, be a potential policy tool for sustainable economies. The Paris Agreement, accepted at the UN climate change conference in France in 2015, entered into force on November 4, 2016. It invited countries to create long-term low greenhouse gas emission development strategies by banding together to fight climate change and adapt its effects (UNFCCC, 2015). The reflections of the agreement on studies can be seen in the increase in studies in the field of environment and environmental sciences on working time reduction.

Lucacs&Antal (2023), while discussing the potential benefits of working time reduction, mention that cuts in working time may have environmental benefits since longer working hours are generally associated with higher production and consumption levels and tend to increase ecological burdens. Working hour reduction with its environmental impacts is becoming an exciting policy for ecological economists (Gerold& Nocker, 2018; Pullinger, 2014; Fitzgerald, 2018; Ciepslinki et al., 2021). In their study, Fitzgerald et al. (2018) found that the relationship between emissions and working hours in the United States is strong and positive. They concluded that working time reduction can contribute to an increase in the quality of life, a decrease in unemployment, and a decrease in emissions. Another study examining the social and structural effects of the Italian energy and climate-integrated policy plan emphasized that reducing working hours could complement environmental policies by reducing demand and emissions while improving income distribution (Ciepslinki et al. 2021). King, LC. &Van Den Bergh, JCJM. (2017) propose scenarios to reduce working hours by 20% to reduce greenhouse gas emissions in the UK. They stated that the four-day workweek policy, which has the potential to change social patterns and behaviors significantly, could enhance environmental benefits and should be considered as an option for reducing emissions.

2.2. Literature

In the literature review conducted for studies related to the reduction of working hours, it is also seen that there are not many bibliometric studies on the subject. However, bibliometric studies play an active role in revealing the development process and characteristics of scientific studies (Yıldırım & Çelikkaya, 2022). In bibliometric analysis, mathematical and statistical methods are used to analyze the development process of the relevant field from a historical and conceptual perspective. At the same time, studies are conducted on who, what, where and how researched within the methodological framework (Sanchez et al., 2017).

One of the few bibliometric studies on this subject is Campbell's (2023) study titled "The four-day work week: A Chronological, Systematic Review of the Academic Literature." The study has three legs. In his systematic literature analysis, he categorized the positive and negative views on the subject in the academic literature in terms of reducing working days and hours. He also conducted a clustering study on the groups supporting the positive view and the equivalent of media support in academic studies. Thirdly, he made a chronological analysis of the subject in his research and predicted how past studies could affect future studies.

Liu et al. (2018) examined working hours, which are closely related to the subject. In their bibliometric analysis, they revealed in detail the relationships between the keyword working hours and

other related keywords. They also examined the evolutionary process of the keyword working hours by mapping this relationship network.

Rashmi & Kataria (2021) conducted systematic literature and bibliometric analysis on work-life balance, another perspective on reducing working hours. In their study of 945 documents in the literature, they prepared a bibliometric analysis of the publications and a link map of their keywords and supported it with systematic literature analysis.

In their study titled “Mapping the work-life balance (WLB) research landscape: a bibliometric analysis”, Pratiwi & Wahyuningsih (2023) conducted a study on the keywords of documents published in the SCOPUS database over a 10-year period. In their study, an analysis was made on the connections of WLB keywords with other related keywords and the areas where the subject has developed in the last decade were determined. It investigated how the COVID-19 pandemic affected the keywords in this decade and associated them with working from home.

In their study, Fitrayani & Iskandar (2024) focused on the connection of the keywords and the development of the subject in terms of morale-motivation and productivity without much mentioning the reduction of working hours, which WLB is most related to. They also examined the relationship between the COVID-19 pandemic and WLB from a bibliometric perspective.

Finally, in their study, Verma et al. conducted comprehensive research on WLB and revealed how the subject has evolved from the past to the present. (2024) have made a significant contribution to the subject by providing thematic and bibliometric information. In their studies, they have reached conclusions that will help human resource management experts, practitioners and policy makers who make plans to advance WLB and increase the well-being of employees.

Apart from these studies, there are even studies that specifically examine the subject of WLB based on professions, sectors or pandemics (Franco et al., 2020; Kaur & Rani, 2024; Prado-Gasco et al., 2021; Fauzi et al., 2024). No bibliometric analysis or systematic literature review has been conducted directly on the concept or keyword of reducing working hours. However, working hours have been a highly debated topic in recent years. Based on this, it is inevitable that our study will eliminate this deficiency and shed light on new studies on the subject.

3. Materials and Methods

Bibliometrics, which aims to quantify written communication processes, applies mathematical and statistical methods to books and other communication tools (Pritchard, 1969). Using bibliometric analyses, an essential approach in the bibliometrics study, influential researchers, organizations, countries and their connections can be shown and compared (Özköse & Gencer, 2017). Bibliometric analyses, the methodology used to evaluate scientific publications, provide comprehensive information about a field's intellectual structure and information flow and guide researchers, policymakers, and sector practitioners (Biju et al. 2024). Systematic reviews, the type of review conducted in academic research, provide in-depth study analysis. At the same time, this method can be complicated when too many search results are obtained, and bibliometric analysis can provide an advantage in terms of saving time. Considering the large number of articles determined at the beginning, bibliometric analysis instead of systematic review allows the examination of studies that can be pioneers in a specific research area (Turner, 2024). Therefore, by choosing bibliometric analysis in the study, a quantitative breakdown of the literature will be obtained for researchers who want to work on this subject. VOSviewer 1.6.2 open source software was used to perform bibliometric analysis and mapping. Data from WoS were analyzed and mapped with the help of VOSviewer software.

3.1. Research Design

This study collected data from the Web of Science database, and a ‘refining’ process was carried out. Web of Science was used because it is a database that indexes effective and reliable international publications. The research was conducted in the form of a subject heading; the words ‘working time reduction’ used in the title, abstract and keywords of the studies were searched. Among the basic features of the VOSviewer software, co-authorship and citation analyses were performed and data cleaning was

performed before the data was analyzed. Words with the same meaning were combined in the keyword analysis. Author names were checked, and errors were eliminated to prevent erroneous results.

The program offers text mining practicality thanks to particular algorithms and clustering-based studies (Çolak and Koç, 2023). The size of a circle shows the total number of simultaneous occurrences of an item and colors are used to indicate the cluster to which an item belongs (Van Eck et al., 2010). Objects placed close to each other are considered to be strongly related, while objects near far from each other are considered to be weakly related or unrelated (Van Eck and Waltman, 2008). The more important the item, the bigger its label and circle, and the circle of each item is shown in the color of the item (Van Eck and Waltman, 2009). In this study, citation analysis, co-authorship, keyword analysis and country analysis will be done and mapping will be done with the help of software.

3.2. Data Set

A search was ruled in all areas of the Web of Science database with the keyword ‘working time reduction’. As a result of the search conducted on 20.06.2024, 99 different scientific studies were classified in all categories of Web of Science. The topics shown in th Table 1, are the ones selected in between the date range of 1987 to 2024.

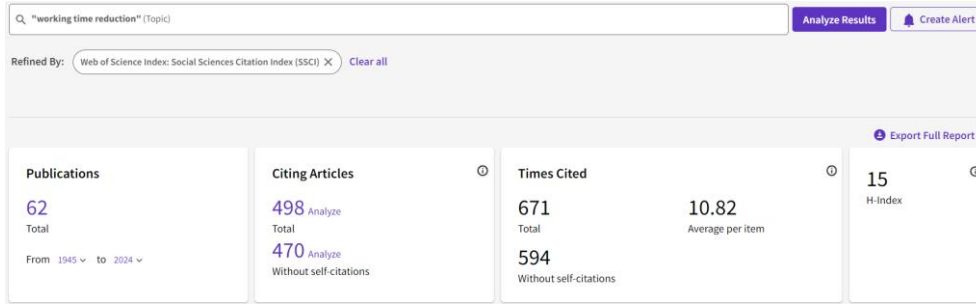
In the dispersion of documents according to their types, “article,” “early access,” “book chapters,” and “review article” options are selected and “refined.” The refinement process was performed by selecting SSCI publications for the scientific studies examined, and 62 scientific studies were analyzed. Some studies (SCI-EXPANDED index, CPI-SSH index, A&HCI index and CPCI-S index) were not included because they were in different indexes and outside the field (e.g., Clinical radiology).

Table 1. Web of Science Categories of Publications Included in the Analysis

Web of Science Categories	Record Count	% of 62			
Economics	30	48.387	Business	1	1.613
Environmental Sciences	16	25.806	Construction BuildingT.	1	1.613
Environmental Studies	12	19.355	EnergyFuels	1	1.613
Ecology	7	11.29	Construction BuildingT.	1	1.613
Political Science	4	6.452	EnergyFuels	1	1.613
Social Sciences Interdisciplinary	4	6.452	EngineeringCivil	1	1.613
Green Sustainable Science T.	3	4.839	EngineeringEnvironmental	1	1.613
IndustrialRelationsLabor	3	4.839	EngineeringIndustrial	1	1.613
Public Administration	3	4.839	Ergonomics	1	1.613
Social Issues	3	4.839	Ethics	1	1.613
Social Work	3	4.839	Geography	1	1.613
Sociology	3	4.839	GeographyPhysical	1	1.613
Development Studies	2	3.226	Gerontology	1	1.613
GeosciencesMultidisciplinary	2	3.226	History	1	1.613
Management	2	3.226	History Of Social Sciences	1	1.613
MeteorologyAtmospheric Sciences	2	3.226	HospitalityLeisureSportT.	1	1.613
Regional Urban Planning	2	3.226	HumanitiesMultidisciplinar	1	1.613
Business	1	1.613	Psychiatry	1	1.613
Construction BuildingTechnology	1	1.613	PublicEnvironmentalO.H.	1	1.613

Table 1 shows the distribution of 62 publications on working time reduction within WOS categories. As Table 2 shows, the subject of working time reduction is mostly gathered under the title of economics, followed by environmental sciences and environmental studies. What is interesting here is that the literature on which the analysis is based is examined by different disciplines.

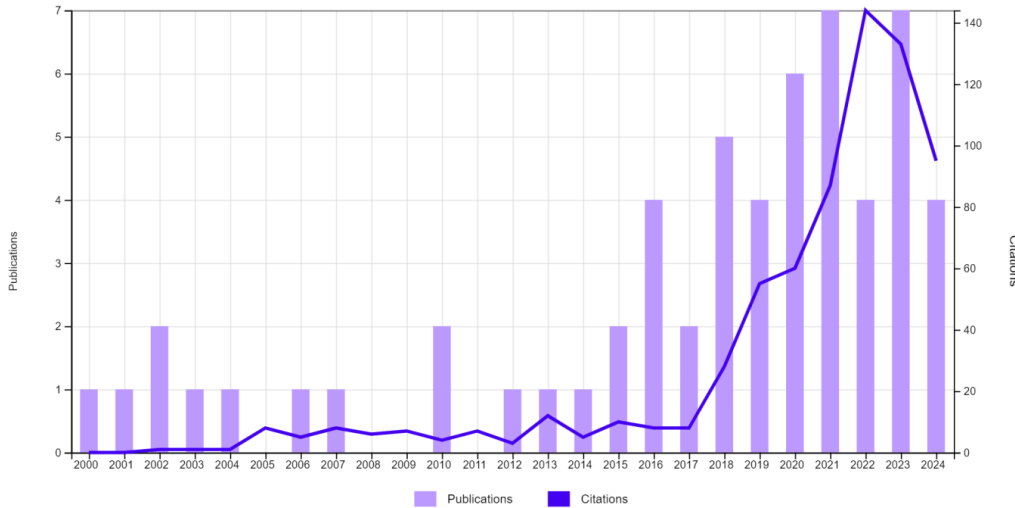
Picture 1. WoS Analysis Results Screenshot

Source: Picture 1. WoS Analysis Results Screenshot

The information on the publications reached as a result of the search in the Web of Science database is visualized. The 62 publications included in the analysis contain 498 analysis data. The publications were cited 671 times, but 594 of them did not cite their publications. The average number of citations is 10.82, and the H-Index value is 15. The distribution according to WoS categories according to the Web of Science search results is also shown in Table 2.

Figure 1. Times Cited and Publications Over

Source: Figure 1. WoS Analysis Results Screenshot

Graph 1 shows the distribution of these studies by year and the distribution of citations to these studies by year. As can be understood, the studies started to intensify in 2015. Considering the increase in the number of citations, it is seen that the subject has been given more importance in scientific studies as of 2018. Two publications published in 2015 examined the results of the 35-hour workweek experience in France. The increase in the number of citations to publications from 2015, when the interest in the subject increased, to 2019 was remarkable, and it was determined that this interest increased by different disciplines. When the publications between these years were examined, it was understood that these were the years in which the central and prominent studies were published (Fitzgerald et al. (2018); Antal, M. (2018)). In addition, studies on the environment and climate change have attracted attention (Shao, QL, & Rodriguez-Labajos, B (2016); King, LC, & Van Den Bergh, JCJM. (2017); Xia et al. (2018); Hanbury et al. (2019)). 3 of the 5 publications published in 2018 were environmental studies, and 8 of the 15 were published between 2016 and 2019 under environmental sciences and environmental studies. The international Paris Agreement, which is legally binding on climate change, was signed on December 12, 2015, and entered into force on November 4, 2016 (UNFCCC, 2015). The agreement may be one of the reasons for the increase in interest in publications, provides impetus for new studies, and shows that interest in climate change and sustainability issues has increased. The standard view in the studies addressed under the title of environment was that shorter

working hours could have environmental benefits. There are 4 publications and 76 citations for the year 2024 until the date of this analysis, 20.06.2024. It is anticipated that interest in the subject will increase under the headings of economy and environment with the experiences in countries where shorter working hours are implemented, studies on climate change and the implementation of different working models due to the Covid-2019 pandemic, and the analysis of the results of these experiences.

4. Findings

The findings obtained within the scope of the study were examined under 5 headings: These headings are Co-Authorship Analysis, Keyword Analysis, Document Citation Analysis, Inter-Author Citation Analysis and Country-Based Citation Analysis.

Co-Authorship of Authors Analysis: The relationship between the elements is determined by the number of documents written together in the analysis type. Table 2 was created to observe the authors' productivity. It shows the top ten authors with the most documents, the most citations and the average number of citations.

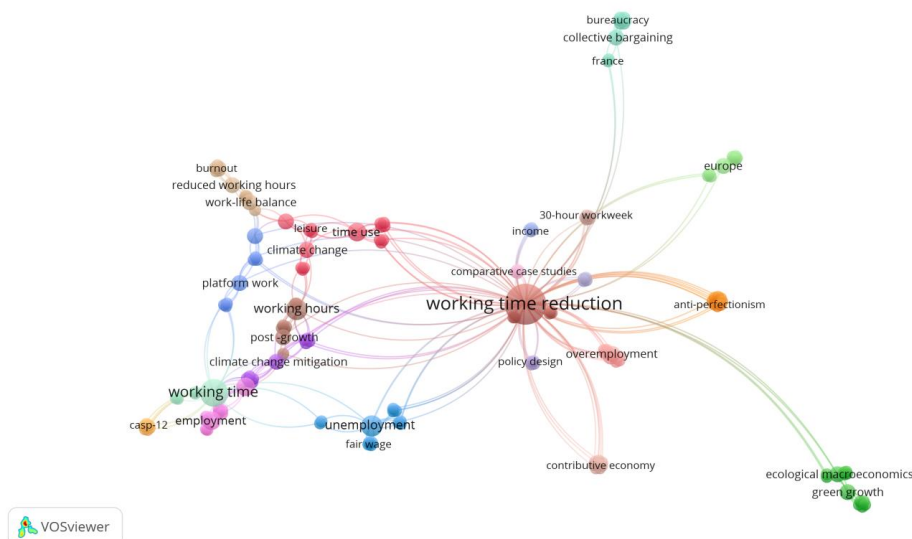
Table 2. The order of the authors according to the number of documents, citations and average citation

Author	Document	Author	Citations	Author	Average Citation
Antal, Miklos	4	Fitzgerald, J.B.	78	Pullinger, Martin	71
Cieplinski, Andre	3	Pullinger, Martin	71	Jorgenson, A. K.	62
D'alessandro, S.	3	Jorgenson, A. K.	62	Schor, Juliet B.	62
Guarnieri, Pietro	3	Schor, Juliet B.	62	Bosch, G.	53
Fitzgerald, J.B.	2	Bosch, G.	53	Lehndorff, S	53
Shao, Qing-Long	2	Lehndorff, S	53	Fitzgerald, J. B.	39
Burchell, Brendan	2	Antal, Miklos	50	Carpintero, Oscar	33
Rubery, Jill	2	Carpintero, O.	33	Fernando Lobejon, L.	33
Wels, Jacques	2	FernandoLobejon, L.	33	Javier Miguel, L.	33
Pullinger, Martin	1	JavierMiguel, L.	33	King, Lewis C.	33

Source: Compiled by Authors from Web of Science Analysis Results

Co-Occurrence of Keyword Analysis: This helps to identify the primary topics discussed in the field by visualizing the similarities between keywords or topics that frequently occur together in the literature (Rejeb, et al. 2020). Each node in the visualization represents a keyword, and larger nodes represent the most frequently occurring words.

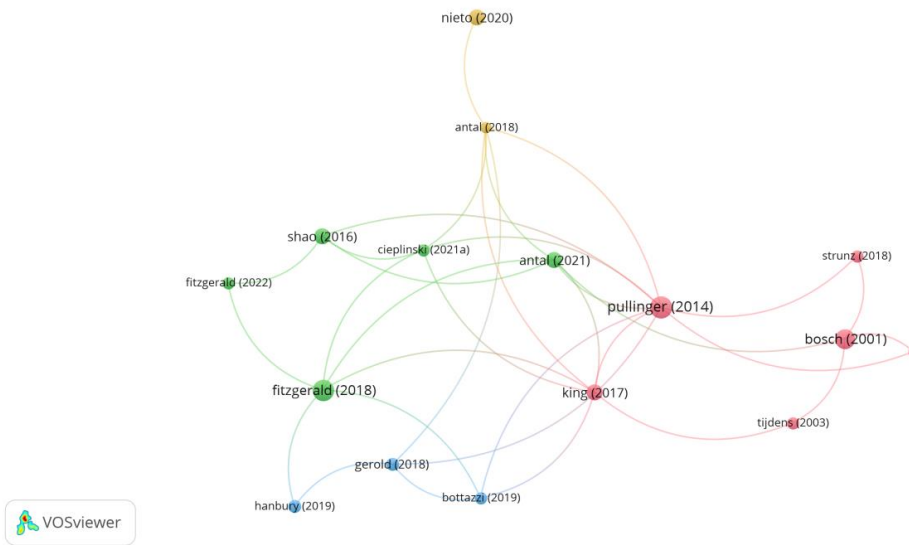
Figure 2. Keyword Link Map

In the mapping that emerged by matching the keywords, 211 words were analyzed. The word “working time reduction” is mentioned in the center of the map 21 times and has an impact of 96. Other keywords are listed as working time, working hours, economic growth and unemployment in order of impact.

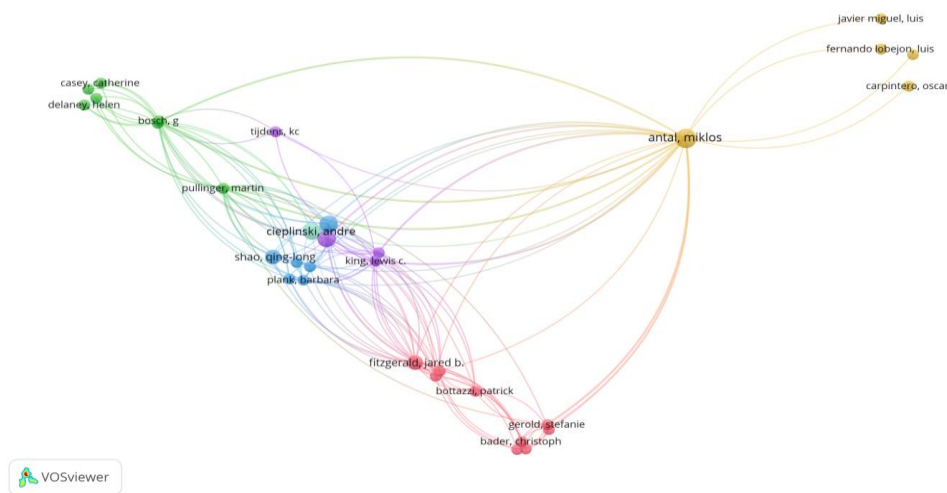
Document Citation Analysis and Mapping by h-Index: The H-Index value of 62 documents related to working time reduction was determined as 10. In the analysis conducted using citation-document matching in the VOSviewer program, the minimum number of documents was defined as 1, the number of citations the document received was determined as 10, and 24 out of 62 papers were matched. In other words, 24 studies meet the minimum 10 citation criteria. The mapping of documents based on citation analysis is shown in the figure below. Fitzgerald (2018) & Pullinger (2014) are at the center of the study.

Figure 3. H-index Citation Link Map

Citation Authors Analysis and Mapping: This indication of the extent to which researchers cite other authors in the same research field.

Figure 4. Citation-Author Analysis Link Map

The 60 authors shown in Figure 2 are grouped into 6 different clusters. The distribution of authors by clusters is also shown in Table 3.

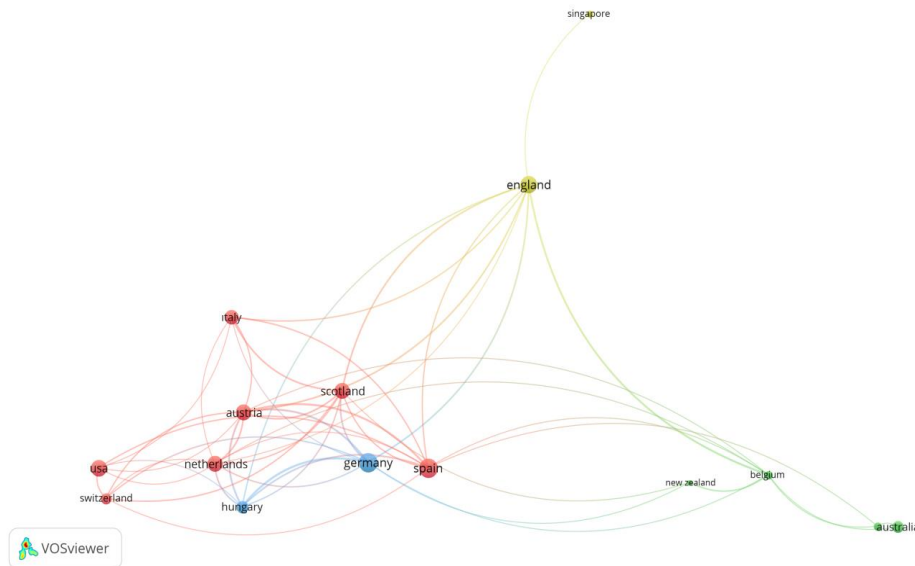
Table 3. Distribution of Authors by Cluster

Cluster	Author	Cluster	Author
Cluster 1	Bader, Chistoph Bottazi, Patrick Fitzgerald, Jared B Gerold, Stefanie Hanbury, Hugo Jorgenson, Andrew K. Moser, Stephanie Nocker, Matthias Schor, Juliet B.	Cluster 4	Antal, Miklos Carpintero, Oscar Fernando Lobejon, Luis Javier Miguel, Luis Nieto, Jaime
Cluster 2	Bosch, G Casey, Catherine Delaney, Helen Lehndorff, S Pullinger, Martin Schindler, Harry Strunz, Sebastian	Cluster 5	Guarnieri, Pietro King, Lewis C. Tijdens, Kc Van den Bergh, Jeoren C. J. M.
Cluster 3	D'Alesseandro, Simone Mokos, Judit Plank, Barbara Rodriguez-Labajos, Beatriz Shao, Ging-Long Wiedenhofer, Dominik	Cluster 6	Cieplinski, Andre

Source: Compiled by Authors from Web of Science Analysis Results

When the results were examined, it was found that Fitzgerald, Jared B. was the most cited author (78 times). The author with the highest total link strength (40) was Antal, Miklos.

Figure 5. Country-Citation Analysis and Mapping

Citation analysis of country: When the countries where articles were published were examined, Germany had the highest number of citations with 104 citations with 7 publications while England had the highest number of publications with 10 articles published. Austria ranks first in terms of the impact of the publication on the field of study. The publication citation and impact table of the 15 countries that met the threshold value of 10 included in the analysis is shown in the appendix. Four clusters were identified with this analysis. The clusters are shown in Table 4.

Table 4. Distribution of Countries by Cluster

Cluster	Country
Cluster 1	Austria Italy Netherlands Scotland Spain Switzerland USA
Cluster 2	Australia Belgium France New Zealand
Cluster 3	Germany Hungary
Cluster 4	England Singapore

Source: Compiled by Authors from Web of Science Analysis Results

The important countries included in this research are Spain, Australia, Germany and England, which form the centers of the clusters.

5. Conclusion

This study aims to provide comprehensive information about the depth, breadth, and quantity of work done to reduce working time. As a result of the analysis of the working time reduction, it was seen that the most influential journal, Ecological Economics, in Germany and the author was Miklos Antal. Among the countries that passed the threshold value in the study and entered the analysis, it was seen that the publications for 2015, which could be the beginning of the year of increase in interest in the subject, were the results of France's weekly 35 hours of experience, and that studies on the subject gained momentum after 2019 in England, Belgium, Italy, Austria, New Zealand, Singapore, USA and Switzerland. The results are not surprising. When the analyzed studies were examined, it was understood that some of these countries (France, Belgium, Austria) were pioneers in working time reduction and that short working time processes had already been implemented. It has been concluded that the issue of working time reduction is more on the agenda in these countries, with their high levels of welfare in terms of standard features and the implementation of remote and hybrid working models after COVID-19. The countries analyzed in the conceptual framework have been mentioned, and when the working hours of the leading countries are examined, England has the highest working hours among the European Union countries, and Singapore has the highest working hours among the analyzed countries. The USA is one of the countries with the highest weekly working hours. Other reasons for studying the subject in these countries. It was seen that the analysis of the experiences of countries where different working methods were implemented and working hours were reduced during and after the COVID-19 process is another reason for the increase in interest in the subject in these countries. Examining countries' experiences where different working methods were implemented and working time was reduced during the COVID-19 process and after is another reason for the increased interest in the subject in these countries.

It is thought that as studies on the experiences of countries where shorter weekly working hours are implemented increase and different working models are implemented due to the COVID-19 pandemic and the results of these experiences are analyzed, the studies on this subject will increase.

The reflections of the Paris Agreement, which entered into force in 2015 and is binding, explain the increase in studies in the field of environment. In addition, other leading countries included in the survey are countries where working hours are likely to be reduced and where the benefits arising from working time reduction by replacing overtime with productivity are discussed. Studies on these countries are expected to increase as discussion about these benefits is brought to the agenda and income levels rise for middle-income countries.

References

- Antal, M. (2014). Green goals and full employment: Are they compatible? *Ecological Economics*, 107, 276-286.
- Antal, M. (2018). Post-growth strategies can be more feasible than techno-fixes: Focus on working time. *The Anthropocene Review*, 5(3), 230-236.
- Biju, H., Mukthar, K. J., Dhia, A., Selvaratnam, D. P., Singh, S. K., & Singh, J. K. (2024). A bibliometric analysis of financial technology: unveiling the landscape of a rapidly evolving field. *Discover Sustainability*, 5(1), 72.
- Bosch, G. & Lehdorff, S. (2001). Working-time reduction and employment: experiences in Europe and economic policy recommendations. *Cambridge Journal of Economics*, 25(2), 209-243.
- Campbell, T.T. (2023). The four-day work week: a chronological, systematic review of the academic literature. *Manag Rev Q*, 74, 1791-1807, <https://doi.org/10.1007/s11301-023-00347-3>.
- Cárdenas, L. & Villanueva, P. (2021). Challenging the working time reduction and wages trade-off: a simulation for the Spanish economy. *Cambridge journal of economics*, 45(2), 333-351.
- Cieplinski, A., D'Alessandro, S., & Guarnieri, P. (2021). Environmental impacts of productivity-led working time reduction. *Ecological Economics*, 179, 106822.
- Cette, G., Drapala, S., & Lopez, J. (2023). The circular relationship between productivity and hours worked: A long-term analysis. *Comparative Economic Studies*, 65(4), 650-664.
- Çolak, K. & Koç, S. (2023). Bibliometric analysis and mapping with vosviewer in neet-head research in social sciences. *Journal of Ekonomi*, 5(2), 77-91.
- Cui, D., Wei, X., Wu, D., Cui, N., & Nijkamp, P. (2019). Leisure time and labor productivity: a new economic view rooted from sociological perspective. *Economics*, 13(1), 20190036.
- Ertürk, S. & Koç, S. (2023). The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1324-1335.
- Fauzi, M. A., Rahamaddulla, S. R., Lee, C. K., Ali, Z., & Alias, U. N. (2024). Work pressure in higher education: a state of the art bibliometric analysis on academic work-life balance. *International Journal of Workplace Health Management*, 17(2), 175-195.
- Fitriyani, D., & Iskandar, Y. (2024). Bibliometric Evaluation of Work-Life Balance Research Developments from A Global Perspective. *Buletin Poltanesa*, 25(1), 38-45.
- Fitzgerald, J. B., Schor, J. B., & Jorgenson, A. K. (2018). Working hours and carbon dioxide emissions in the United States, 2007-2013. *Social Forces*, 96(4), 1851-1874.
- Franco, L. S., Picinin, C. T., Pilatti, L. A., Franco, A. C., Moreira, S. M., Kovaleski, F., & Girardi, G. C. (2020). Work-life balance of engineering professionals: a bibliometric analysis. *Int. J. Adv. Eng. Res. Sci*, 7, 80-86.
- Gilles, F. (2015). Evaluating the Impact of a Working Time Regulation on Capital Operating Time: The French 35-hour Work Week Experience. *Scottish Journal of Political Economy*, 62(2), 117-148.
- Gerold, S., & Nocker, M. (2018). More leisure or higher pay? A mixed-methods study on reducing working time in Austria. *Ecological Economics*, 143, 27-36.
- Hanbury, H., Bader, & C., Moser, S. (2019). Reducing Working Hours as a Means to Foster Low(er)-Carbon Lifestyles? An Exploratory Study on Swiss Employees. *Sustainability*, 11(7):2024.
- Jackson, T. & Victor, P. (2011). Productivity and work in the 'green economy': Some theoretical reflections and empirical tests. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1(1), 101-108.
- Kaur, S., & Rani, K. (2024). Bibliometric and Narrative Literature Review on Workplace Practices and Employee Wellbeing During Covid-19 Pandemic. *IUP Journal of Management Research*, 23(1).
- King, L. C. & Van Den Bergh, J. C. (2017). Worktime reduction as a solution to climate change: five scenarios compared for the UK. *Ecological Economics*, 132, 124-134.
- Köllő, J. & Reizer, B. (2021). The impact of the first wave of the COVID-19 pandemic on employment and firm revenues in Hungary. *Acta Oeconomica*, 71(S1), 93-117.
- Lee, D. & Lim, H. (2017). Multiple Thresholds in the Nexus Between Working Hours and Productivity. *Contemporary Economic Policy*, 4, 716-734.

- Liu, B., Hong C., & Xinru H.(2018). Map Changes and Theme Evolution in Work Hours: A Co-Word Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 15, no. 5: 1039. <https://doi.org/10.3390/ijerph15051039>.
- Lukács, B. & Antal, M. (2022). The reduction of working time: definitions and measurement methods. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 18(1), 710-730.
- Lukács, B. & Antal, M. (2023). The practical feasibility of working time reduction: Do we have sufficient data?. *Ecological Economics*, 204, 107629.
- Özköse, H. & Gencer, C. T. (2017). Bibliometric analysis and mapping of management information systems field. *Gazi University Journal of Science*, 30(4), 356-371.
- Pullinger, M. (2014). Working time reduction policy in a sustainable economy: Criteria and options for its design. *Ecological Economics*, 103, 11-19.
- Prado-Gascó, V., Giménez-Espert, M. D. C., & De Witte, H. (2021). Job insecurity in nursing: A bibliometric analysis. *International journal of environmental research and public health*, 18(2), 663.
- Pratiwi, H. I., Wahyuningsih, S. H., & Udin. (2023). Mapping the work-life balance research landscape: a bibliometric analysis. *Multidisciplinary Reviews*, 6(2), 2023014.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography Or Bibliometrics?, North-Western Polytechnic, School of Librarianship. *Journal of Documentation* 25(4):348-349.
- Rashmi, K. & Kataria, A. (2022), "Work–life balance: a systematic literature review and bibliometric analysis", *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 42 No. 11/12.
- Rejeb, A., Keogh, J. G., Zailani, S., Treiblmaier, H., & Rejeb, K. (2020). Blockchain technology in the food industry: A review of potentials, challenges and future research directions. *Logistics*, 4(4), 27.
- Sánchez, A. D., Del Río, M. D. L. C., & García, J. Á. (2017). Bibliometric analysis of publications on wine tourism in the databases Scopus and WoS. *European Research on Management and Business Economics*, 23(1), 8-15.
- Strunz, S. & Schindler, H. (2018). Identifying Barriers Toward a Post-growth Economy – A Political Economy View. *Ecological Economics*, 153, 68-77.
- Shao, Q. L. & Rodríguez-Labajos, B. (2016). Does decreasing working time reduce environmental pressures? New evidence based on dynamic panel approach. *Journal of cleaner production*, 125, 227-235.
- Turner, J., Daniel, E. I., & Chinyio, E. (2024). The application for innovative methods and materials for greater sustainability in residential buildings in the UK:“a bibliometric review”. *Discover Sustainability*, 5(1), 124.
- UNFCCC 2015 Paris Agreement (<https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>)
- Van Eck, N. J. & Waltman, L. (2008). Bibliometric mapping of the computational intelligence field. *International Journal of Uncertainty, Fuzziness and Knowledge-Based Systems*, 15(5), 625–645.
- Van Eck, N. J. & Waltman, L. (2009). Software Survey: Vosviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84, 523-538.
- Van Eck, N. J., Waltman, L., Dekker, R., & Van Den Berg, J. (2010). A Comparison of Two Techniques for Bibliometric Mapping: Multidimensional Scaling and VOS. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(12), 2405-2416.
- Verma, N., Dhiman, B., Singh, V., Kaur, J., Guleria, S., & Singh, T. (2024). Exploring the global landscape of work-life balance research: A bibliometric and thematic analysis. *Heliyon*, 10(11). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e31662>.
- Xia, Y., Guan, D., Meng, J., Li, Y., & Shan, Y. (2018). Assessment of the pollution–health–economics nexus in China. *Atmospheric Chemistry and Physics*, 18(19), 14433-14443.
- Yıldırım, S., & Çelikkaya, S. (2022). Türkiye’de İktisat Alanında Hazırlanmış Olan Doktora Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(44), 251-284.

Appendix

Table A1. Document, Total Link Strength, Citation and Average Citation Counts of All Authors Included in the Analysis

Author	Documents	Citations	Total link strength	Averagecitation
Antal, Miklos	4	50	3	12.5
Bader, Christoph	1	18	2	18
Bertogg, Ariane	1	10	2	10
Bessa, Ioulia	1	13	6	13
Bosch, G	1	53	1	53
Bottazzi, Patrick	1	16	0	16
Bradley, Lisa	1	13	3	13
Brown, Kerry	1	13	3	13
Burchell, Brendan	2	13	7	6.5
Carpintero, Oscar	1	33	3	33
Casey, Catherine	1	10	1	10
Cieplinski, Andre	3	27	7	9
Costantini, Edoardo A. C.	1	19	3	19
D'alessandro, Simone	3	27	7	9
De Meo, Isabella	1	19	3	19
Delaney, Helen	1	10	1	10
Distefano, Tiziano	1	11	3	11
Fantappie, Maria	1	19	3	19
Fernando Lobejon, Luis	1	33	3	33
Fitzgerald, Jared B.	2	78	2	39
Gerold, Stefanie	1	20	1	20
Gifford, Jonny	1	13	6	13
Green, Melanie	1	13	6	13
Guan, Dabo	1	22	4	22
Guarnieri, Pietro	3	27	7	9
Hanbury, Hugo	1	18	2	18
Javier Miguel, Luis	1	33	3	33
Jorgenson, Andrew K.	1	62	2	62
Kamerade, Daiga	1	13	6	13
King, Lewis C.	1	33	1	33
Lehndorff, S.	1	53	1	53
Li, Yuan	1	22	4	22
Lingard, Helen	1	13	3	13
Lorenzetti, Romina	1	19	3	19
Meng, Jing	1	22	4	22
Mokos, Judit	1	32	3	32
Moser, Stephanie	1	18	2	18
Nazio, Tiziana	1	10	2	10
Nieto, Jaime	1	33	3	33
Nocker, Matthias	1	20	1	20
Plank, Barbara	1	32	3	32
Pullinger, Martin	1	71	0	71
Raposo, Pedro S.	1	14	1	14
Rocheteau, G.	1	13	0	13
Rodriguez-Labajos, Beatriz	1	31	1	31
Rubery, Jill	2	13	7	6.5
Schindler, Harry	1	16	1	16
Schor, Juliet B.	1	62	2	62
Shan, Yuli	1	22	4	22
Shao, Qing-Long	2	32	1	16
Strauss, Susanne	1	10	2	10
Strunz, Sebastian	1	16	1	16

Tijdens, Kc	1	15	0	15
Townsend, Keith	1	13	3	13
Van Den Bergh, Jeroen C. J. M.	1	33	1	33
Van Ours, Jan C.	1	14	1	14
Wang, Senhu	1	13	6	13
Wels, Jacques	2	13	0	6.5
Wiedenhofer, Dominik	1	32	3	32
Xia, Yang	1	22	4	22

Source: Compiled by Authors from Web of Science Analysis Results

Table A2. Publications, Citations and Total Link Strength of Analyzed Countries

Country	Documents	Citation	Total link strength
Germany	7	104	22
Spain	4	101	19
England	10	84	21
USA	2	78	8
Scotland	1	71	21
Netherlands	5	71	16
Austria	5	68	27
Italy	6	56	12
Hungary	5	42	20
Australia	3	40	2
Switzerland	3	35	10
France	7	20	3
Belgium	6	19	12
Singapore	1	13	1
New Zealand	1	10	4

Source: Compiled by Authors from Web of Science Analysis Results

UZAKTAN VE HİBRİT ÇALIŞMA MODELLERİNDE LİDERLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ: DİJİTAL LİDERLİK VE SANAL EKİP YÖNETİMİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Begüm AL¹

Öz

Bu çalışma, uzaktan çalışma ve liderlik modellerinin evrimini "Hybrid Work Models", "Remote Leadership", "Virtual Leadership", "Digital Leadership", ve "Leadership in Hybrid Workplaces" gibi anahtar kavramlar etrafında bir bibliyometrik analizle incelemektedir. Web of Science veri tabanından elde edilen 1788 makale, uzaktan çalışma bağlamında liderlik stratejilerindeki temel dönüşümleri ortaya koymaktadır. VOSviewer yazılımı kullanılarak yapılan atıf ağı, anahtar kelime birliğinde görülme ve yazar işbirliği analizleri, uzaktan liderliğin literatürde hızla yükselen bir tema olduğunu ve dijital dönüşümle birlikte yeni liderlik stillerinin benimsendiğini göstermektedir. "Digital Leadership" ve "Remote Leadership" gibi ana temalar, COVID-19 sonrası iş dünyasında yeni araştırma eksenleri oluştururken, hibrit ve sanal çalışma ortamlarının çalışan bağlılığı ve esnek liderlik modellerine etkisi araştırmanın temel bulgularından biridir. Bu çalışma, literatürdeki mevcut boşlukları analiz ederek, uzaktan liderliğin gelecekteki yönelimlerini ortaya koymakta ve küresel işbirliği ağlarını detaylandırarak akademik dünyaya katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Çalışma Modeli, Hibrit Çalışma Modeli, Sanal Liderlik, Bibliyometrik Analiz, Bilimsel Haritalama

JEL Kodları: M12, M54, O15, J24

THE TRANSFORMATION OF LEADERSHIP IN REMOTE AND HYBRID WORK MODELS: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON DIGITAL LEADERSHIP AND VIRTUAL TEAM MANAGEMENT

Abstract

This study provides a comprehensive bibliometric analysis of the evolution of remote work and leadership models, focusing on key concepts such as "Hybrid Work Models," "Remote Leadership," "Virtual Leadership," "Digital Leadership," and "Leadership in Hybrid Workplaces." Drawing from 1788 articles in the Web of Science database, the study highlights fundamental shifts in leadership strategies within the context of remote work. Using VOSviewer software, citation networks, co-occurrence of keywords, and co-authorship networks were analyzed, revealing that remote leadership has rapidly emerged as a key theme in the literature. The findings also indicate that with the acceleration of digital transformation, new leadership styles have been adopted. Core themes such as "Digital Leadership" and "Remote Leadership" have shaped new research trajectories in the post-COVID-19

¹ Dr. Marmara Üniversitesi, Sigortacılık Bölümü, İstanbul, begum.al@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8839-4478

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 04.10.2024

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 25.10.2024

DOI: 10.56337/sbm.1561098

Atıf (Cite): Al, B. (2024). Uzaktan ve Hibrit Çalışma Modellerinde Liderliğin Dönüşümü: Dijital Liderlik ve Sanal Ekibin Yönetimi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 121-140.

environment, where hybrid and virtual work settings have significantly impacted employee engagement and flexible leadership models. By analyzing the existing gaps in the literature, this study aims to map future directions for remote leadership and contribute to the global academic discourse by detailing international collaboration networks.

Keywords: Remote Work Model, Hybrid Work Model, Virtual Leadership, Bibliometric Analysis, Scientific Mapping

JEL Codes: M12, M54, O15, J24

1. Giriş

Son yıllarda iş dünyası, dijitalleşme ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, uzaktan ve hibrit çalışma modellerinin organizasyonlar içerisinde kalıcı bir yer edinmesine yol açmıştır. Özellikle COVID-19 pandemisi, bu modellerin hızla benimsenmesini zorunlu kılmış (Bizilj vd., 2021) ve liderlik yaklaşımlarının da yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur (Al, 2023). Uzaktan çalışma, çalışanların ofis dışındaki herhangi bir yerden dijital araçlar kullanarak işlerini sürdürdüğü bir modeldir. Hibrit çalışma ise, hem ofis içi hem de uzaktan çalışmayı harmanlayan esnek bir çalışma modelini ifade eder.

Bu çalışma ortamları, liderleri dijital araçlarla etkin iletişim kurma, çalışan motivasyonunu sağlama, iş birliğini sürdürebilme ve organizasyonel verimliliği artırma gibi yeni zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Geleneksel liderlik modelleri, yüz yüze iletişimi temel alırken, uzaktan ve hibrit çalışma ortamları, liderlerin bu yaklaşımları yeniden gözden geçirmelerini gerektirmiştir. Dijital liderlik, liderlerin dijital araçları etkin kullanarak ekiplerini yönetmelerini ifade ederken, sanal liderlik, özellikle dijital platformlar üzerinden tamamen sanal bir çalışma ortamında liderlik yapmayı kapsar. Hibrit liderlik ise, hem fiziksel hem de sanal çalışma ortamlarını birleştirerek liderlik yetkinliklerinin iki modeli de içerecek şekilde geliştirilmesini gerektirir.

Bu süreçte, dijital liderlik, sanal liderlik, hibrit liderlik ve uzaktan liderlik gibi yeni liderlik stilleri ortaya çıkmıştır. Ancak, bu yeni liderlik modelleri üzerine yapılan akademik çalışmalar sınırlı olup, literatürde derinlemesine bir analiz ihtiyacı bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, mevcut literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve dijital liderlik, uzaktan liderlik ve hibrit liderlik modellerinin evrimini anlamaktır.

Mevcut literatür, dijital liderlik, sanal liderlik ve hibrit liderlik kavramlarını kısmen ele alsa da, bu çalışma daha geniş bir çerçevede, iş birliği, liderlik ve performans gibi unsurların dijitalleşme süreciyle nasıl evrildiğini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Çalışmamız, dijital liderliğin sadece teknolojik yeterlilikle değil, aynı zamanda empati ve güven inşa etme becerileriyle nasıl harmanlandığını göstermeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın ana sorusu, "Uzaktan ve hibrit çalışma modelleri, liderlik stratejilerini nasıl etkilemiştir ve dijital liderlik ile sanal ekip yönetimi bu dönüşümde nasıl bir rol oynamaktadır?" şeklinde belirlenmiştir.

Bu soruya yanıt aramak amacıyla, Web of Science veri tabanından elde edilen 1788 makale, VOSviewer yazılımı ile analiz edilmiştir. Bu analizler, literatürdeki ana eğilimleri, atıf ağlarını ve bilimsel işbirliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, dijitalleşme süreci ve uzaktan çalışma modelleri, liderlik stratejilerinde önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu çalışma, dijital liderlik ve uzaktan liderliğin gelecekteki yönelimlerini daha iyi anlamak için literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Literatür Taraması

Dijitalleşme ve küreselleşme süreçlerinin hızla ilerlemesi, iş dünyasında köklü değişikliklere neden olmuş ve uzaktan çalışma kavramını ön plana çıkarmıştır. Jack Nilles (1975) tarafından ortaya atılan "telekomütasyon" terimi, uzaktan çalışma süreçlerinin ilk kavramsallaştırması olarak kabul edilmektedir. O dönemde uzaktan çalışma, trafikte harcanan zamanı azaltmak ve iş-yaşam dengesini desteklemek amacıyla önerilmiştir. Ancak, teknolojinin gelişimi ve internetin yaygınlaşmasıyla, bu çalışma modeli yeni bir anlam kazanmış ve fiziki mekandan bağımsız çalışma imkânını ortaya

çıkarmıştır (Al-Madadha vd., 2022). Dijitalleşmenin hızlı gelişimi, özellikle COVID-19 pandemisinin etkisiyle, uzaktan ve hibrit çalışma modellerinin zorunlu hale gelmesine neden olmuştur. Pandemi, iş dünyasında kalıcı bir değişim yaratmış ve liderlik yaklaşımlarının yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmıştır (Chatterjee vd., 2022). Bu değişim süreci, liderlerin sadece teknik becerilerle değil, aynı zamanda çalışanlarının duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak sosyal becerilere de sahip olmalarını gerektirmiştir (Yozi & Mbokota, 2024). Ferreira ve arkadaşlarının (2023) bulguları ise, uzaktan çalışmaya geçiş ile iletişim, problem çözme, iş birliği ve zaman yönetimi gibi becerilerin kritik hale geldiği vurgulanmaktadır. Çalışma, özellikle uzaktan ve hibrit çalışma düzenine geçen işletmelerde, çalışanların dijital araçlarla etkin çalışabilme ve sanal ekiplerle uyumlu iş yapabilme becerilerinin geliştirilmesinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sanal liderler sadece kendileri için değil, çalışanları için de sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik kapsamlı eğitim programları oluşturmalıdır. Gonçalves ve arkadaşlarının (2014) çalışması da, liderlerin sanal ortamda etkili bir şekilde iletişim kurabilme becerilerinin, ekiplerin performansı ve motivasyonu üzerinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bulgular, sanal liderliğin, ekiplerin psikolojik güvenliği ve yaratıcı düşünme kapasiteleri üzerinde doğrudan etkili olduğunu gösteren diğer araştırmalarla da uyum içindedir.

Dijital Liderlik

Dijital liderlik, yalnızca teknolojiyi etkin bir şekilde kullanma becerisini değil, aynı zamanda stratejik düşünme, değişim yönetimi ve organizasyonel dönüşüm süreçlerini yönlendirme kapasitesini de içerir. Bu liderlik tarzı, dijitalleşmenin hızlandığı, iş gücünün dağıldığı ve hibrit çalışma modellerinin yaygınlaştığı günümüz iş dünyasında giderek kritik bir önem kazanmıştır (Anderson, 2018; Karakose ve ark., 2022). Dijital liderler, teknoloji kullanımını iş süreçlerine entegre ederken, aynı zamanda çalışanların ihtiyaçlarına yanıt vermek, güven inşa etmek ve ekip içi uyumu sağlamak için dönüşümcü liderlik becerilerine sahip olmalıdırlar. Karakose ve arkadaşlarının (2022) çalışması, dijital liderliğin teknolojik dönüşümle iç içe geçtiğini vurgularken, Bell, McAlpine ve Hill (2023) ise liderlerin yalnızca teknolojiyi kullanarak değil, aynı zamanda sosyal bağları destekleyerek etkili bir liderlik tarzı sergilemeleri gerektiğini öne sürmektedir. Bu iki bakış açısı, dijital liderliğin hem teknolojik hem de sosyal boyutlarını kapsamaktadır; liderlerin yalnızca teknolojiyi yönetmekle kalmayıp, aynı zamanda çalışanların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamalarının gerekliliğini göstermektedir. Teknoloji liderleri, sanal ortamda çalışanlarla empati kurarak güven ilişkisini güçlendirmeli ve bununla birlikte verimliliği artırmak için dijital araçları ustalıkla kullanmalıdırlar (Schmidt ve Van Dellen, 2022). Gentilin ve Madrigal (2021) de bu görüşü destekleyerek, sanal liderlikte iletişim, güven ve ekip uyumunun temel faktörler olduğunu ve bu faktörlerin sanal liderliğin başarısında belirleyici rol oynadığını belirtmektedir. Tuamsook, Poonpol ve Pattawiwat (2023) tarafından geliştirilen sanal dönüşümcü liderlik ölçeği, liderlerin sanal ortamlardaki karmaşıklığı ve belirsizliği yönetme becerilerini değerlendirmekte etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bu ölçeğin kültürel bağlamda farklı organizasyonlarda nasıl işlediği konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Özellikle, liderlerin duygusal zekâ ve sosyal becerilerini ölçmede bu tür ölçeklerin ne kadar kapsamlı ve doğru olduğu tartışılabilir. Aynı zamanda dijital liderlerin teknolojik yetkinlikleri ölçülürken, farklı ülkelerdeki dijitalleşme düzeyleri göz önünde bulundurulmalıdır. Teknoloji kullanımının liderlik becerileri üzerindeki etkisini ölçerken, dijitalleşme düzeyi düşük olan organizasyonlarda kullanılan yöntemlerin geçerliliği bir başka tartışma konusudur. Springall, Manchen-Spörri ve Grote (2014) ise sanal liderlik portföylerini incelemiş ve liderlerin dijital araçları kullanarak ekip yönetimi performanslarını nasıl artırdıklarını göstermiştir. Dijital araçların etkin kullanımı, sanal ekiplerin verimliliğini artırmakta ve liderlerin ekipleriyle daha etkili bir iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. Ancak, dijital araçların etkin kullanımı konusunda her liderin aynı düzeyde beceriye sahip olmadığı ve bazı liderlerin teknolojiyi kullanma konusunda zorlandığı da belirtilmiştir. Bu bağlamda, liderlerin dijital araçlara yönelik portföylerinin geniş olması, ekip performansının iyileşmesine doğrudan katkı sağlamaktadır. Baralou ve Dionysiou (2022) da, teknolojik araçların sanal ekiplerin rutinlerini şekillendirdiğini ve bu rutinlerin sürekliliğinde kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Dijital liderlerin, sanal ortamda takım içi süreçlerin devamlılığını sağlamak için bu teknolojik araçları stratejik bir şekilde kullanmaları

gerekmektedir. Bu bağlamda, teknolojinin yalnızca bir araç olmadığı, aynı zamanda ekip dinamiklerini de yönlendirdiği görülmektedir. Özellikle uzaktan ve hibrit çalışma modellerinde liderlerin, dijital platformları kullanarak çalışan bağlılığını artırmaları ve verimliliği desteklemeleri mümkündür. Schmidt ve Van Dellen (2022), sanal ortamların liderlik süreçlerini nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Dijital platformlardaki liderlik süreçleri, sosyal olarak inşa edilen bir olgu olarak incelenmiş ve sanal liderlerin bu süreçlerde nasıl etkili olabileceği üzerine odaklanılmıştır. Sanal liderlik, teknolojik dönüşümle birlikte liderlerin sosyal ve davranışsal becerilerinin de gelişmesini gerektiren bir süreç haline gelmiştir. Liderlerin teknolojiyi etkin kullanması, çalışanlarının yalnızlık hissini hafifletmek, sosyal bağları güçlendirmek ve güven inşa etmek gibi becerilerle birleştirilmelidir. Bu nedenle, dijital liderlik sadece teknoloji odaklı bir yetkinlik olmayıp, aynı zamanda insan yönetimi odaklı bir liderlik tarzı olarak ele alınmalıdır.

Sanal liderlik literatüründe, ekip üyeleri arasındaki etkileşimlerin, yüz yüze etkileşimlerle kıyaslandığında önemli farklılıklar içerdiği sıklıkla belirtilmektedir (Mai vd., 2020). Bu farklar özellikle ekip üyelerinin psikolojik güvenliği ve takım yaratıcılığı üzerinde belirgin hale gelmektedir. Bin Mai ve arkadaşlarının (2020) gerçekleştirdiği çalışmada, sanal ve yüz yüze toplantılar arasındaki farklar ele alınarak, sanal ortamda takım yaratıcılığının azalmasının psikolojik güvenliğin daha düşük algılanması ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Yüz yüze toplantılarda kurulan güven ortamının, sanal ortamlarda aynı şekilde sürdürülemediği, bu durumun ise ekip performansını olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır. Son olarak, Boccoli, Gastaldi ve Corso'nun (2024) çalışması, dönüşümcü liderliğin teknolojik dönüşüm süreçlerinde iş bağlılığı ve performans üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Dijital araçların etkin kullanımı, liderlerin çalışanlarıyla daha güçlü bir psikolojik bağ kurmasına olanak tanımakta ve iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. Bu süreç, liderlerin dönüşümcü liderlik becerilerini güçlendirmelerini ve ekiplerinin teknolojik değişime uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır. Sanal ortamlarda dönüşümcü liderliğin katkısı ve ekip performansını artırmada bir faktör olarak öne çıkması Purvanova ve Bono'nun (2009) çalışmasında da onaylanmıştır. Teknolojik dönüşüm ve liderlik arasındaki bu ilişki, liderlerin hem dijital becerilere sahip olmasını hem de dönüşümcü liderlik yetkinliklerini geliştirmesini gerektirmektedir.

Sanal Ekip Yönetimi

Sanal ekip yönetimi, coğrafi olarak dağınık bireylerin dijital platformlar aracılığıyla iş birliği yapmasını gerektiren hızla gelişen bir yönetim modelidir. Bu yönetim modeli, ekip üyeleri arasındaki iş birliğinin, güvenin ve iletişim süreçlerinin etkin bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Ziek ve Smulowitz'un (2014) araştırmasına göre, sanal yönetimin etkinliğini artıran kritik yetkinlikler, takım performansını doğrudan etkilemektedir. Sanal liderlerin bu yetkinlikleri, sanal ortamda gelişen takım dinamiklerini daha iyi anlamalarını sağlayarak, liderlerin etkin takım yönetim stratejileri geliştirmelerine yardımcı olur. Ancak, bu yetkinliklerin sektörel veya kültürel bağlamda nasıl değişiklik gösterebileceğine dair çalışmalar sınırlıdır. Özellikle, liderlerin dijital araçları kullanma becerilerinin farklı kültürlerde nasıl algılandığı konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Pandemi döneminde liderlerin gösterdiği esneklik ve uyum, sanal ekip yönetiminde önemli bir faktör haline gelmiştir. Onete ve arkadaşları (2021), COVID-19 sırasında liderlerin liderlik tarzlarını nasıl uyarladıklarını ve sanal ekip yönetiminde kriz anlarında gösterdikleri stratejik esnekliği incelemiştir. Pandemi sürecinde yöneticilerin sanal liderlik yetkinliklerini hızlı bir şekilde geliştirmek zorunda kalmaları, kriz dönemlerinde stratejik liderlik becerilerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Ancak, bu esnekliğin hangi koşullarda etkili olabileceği veya hangi sınırlayıcı faktörlerin bu süreci zorlaştırdığı konusunda daha fazla derinlemesine incelemeye ihtiyaç vardır. Sanal ekiplerde görev ve süreç çatışmaları sıklıkla yaşanmaktadır. Wakefield, Leidner ve Garrison (2008), görev çatışmalarını azaltmada "monitör" rolünün, süreç çatışmalarında ise liderlerin "koordinatör" görevini üstlenmesinin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu stratejik yaklaşımlar, sanal ekiplerin başarısında kritik bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, güven inşa etmek, sanal ortamların getirdiği en büyük zorluklardan biridir. Moosa, Pearson ve Mthombeni (2023) ve Murphy (2023) sanal ekiplerde güven inşa etmenin ve bu güvenin performans yönetimi üzerindeki rolünün altını çizmektedirler. Sık geri bildirim sağlama, koçluk uygulamaları ve teknoloji kullanımı ile takım hedeflerinin izlenmesi, güvenin pekiştirilmesinde ve genel takım performansının artırılmasında önemli bir rol oynar. Bu noktada, liderlik algılarının ve ekip dinamiklerinin sanal ortamlardaki önemi büyük bir dikkat gerektirir. Elyousfi, Anand ve Dalmasso

(2021) çalışması, sanal liderlerin güven inşa etme, iletişim süreçlerini yönetme ve sosyal ilişkileri güçlendirme konularında gösterdikleri etkinin, ekip uyumu ve performansı üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Sanal liderlerin sergiledikleri davranışlar, ekip içi sinerji ve verimliliği doğrudan etkilemektedir. Moosa ve arkadaşlarının (2023) vurguladığı güven inşa etme süreçleri ile Elyousfi ve arkadaşlarının (2021) ekip dinamikleri üzerindeki bulguları, sanal ekiplerin başarısında liderlerin oynadığı kritik rolü daha da belirgin hale getirmektedir. Ancak bu bulguların sektörel farklılıklar veya organizasyonel yapıdaki değişikliklere nasıl uyarlanabileceği konusu daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Sanal liderlerin kullandıkları dijital araçlar da yönetim performansını önemli ölçüde etkilemektedir. Springall, Manchen-Spörri ve Grote (2014), liderlerin dijital iletişim teknolojilerini kullanarak geliştirdikleri "liderlik portföylerinin" sanal ekiplerde yüksek performans elde etmelerini sağladığını ortaya koymuştur. Geniş bir sanal liderlik portföyüne sahip liderlerin, dar portföylere sahip liderlere kıyasla daha yüksek performans gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, liderlerin dijital araçları etkin kullanabilme kapasitelerinin, ekip performansını olumlu yönde etkilediği açıktır. Liao (2017), sanal liderlerin ekip üyeleri arasındaki güven, iletişim ve iş birliğini geliştirmede çok seviyeli bir liderlik yaklaşımına sahip olmalarının önemini vurgulamaktadır. Bu çok katmanlı liderlik yaklaşımı, sanal liderlerin bireysel, grup ve organizasyon düzeylerinde etkili olmasını sağlamaktadır. Sanal ortamlar, liderliği de şekillendiren sosyal mekanlar olarak kabul edilebilir. Schmidt ve Van Dellen (2022), sanal ortamların liderlik süreçlerini nasıl etkilediğini ve liderlerin sanal ortamlardaki rollerini daha iyi anlamalarını sağlayacak perspektifler sunduğunu göstermektedir. Ancak, sanal liderlik süreçlerinin sosyal inşa teorisi bağlamında nasıl çeşitlendirilebileceği ve organizasyonel düzeyde nasıl uygulanabileceği konusunda daha fazla araştırma gerekmektedir.

Sonuç olarak, sanal liderliğin başarısı, güven inşa etme, ekip dinamiklerini yönetme ve etkili iletişim kurma becerileri ile doğrudan ilişkilidir. Ancak, bu becerilerin organizasyonel bağlamlarda nasıl uygulanacağı, sektörel farklılıklar veya kültürel çeşitlilik içinde nasıl adapte edileceği konusunda daha fazla araştırma yapılmalıdır. Bu süreçler, sanal ekiplerde başarıya ulaşmanın temel unsurları olarak öne çıkmaktadır.

Empati, Güven ve Sosyal Beceriler

Sanal liderlik, yalnızca teknik becerilerin ötesine geçerek empati geliştirme, güven inşa etme ve sosyal bağları güçlendirme gibi kritik sosyal becerileri içerir. Bu yetkinlikler, özellikle hibrit ve uzaktan çalışma düzenlerinde çalışanların iş tatmini, bağlılık ve performansını olumlu yönde etkilemektedir (Shi vd., 2024). Empati ve güven, sanal ortamlarda liderlerin ekip üyeleriyle etkili bir şekilde etkileşim kurabilmesi için kilit unsurlar olarak öne çıkar. Al Dilby ve Farmanesh'in (2023) çalışması, sanal liderlerin güven inşa ederek hem çalışanların psikolojik hem de fiziksel refahını artırdığını göstermektedir. Bu sonuç, liderlerin iş-yaşam dengesini sağlama süreçlerindeki rolünü daha da önemli hale getirmektedir. Liderlerin empati becerileri, ekip içi sosyal bağları güçlendirmede ve güven oluşturma süreçlerinde kritik bir rol oynar. Oleksa-Marewska ve Tokar (2022), uzaktan ve hibrit çalışma modellerinde liderlerin, çalışanlarının psikolojik iyi oluşlarını koruma sorumluluğunun arttığını belirtmektedir. Bu süreçte liderlerin, çalışanlarının duygusal ve profesyonel ihtiyaçlarını dengelemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Diğer yandan, Coronado-Maldonado ve Benítez-Márquez (2023), empati ve güven gibi sosyal becerilerin sanal çalışma ortamlarında iş tatmini ve performans üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, liderlerin güven inşa etme süreçlerinin ekip uyumu ve genel performans üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Mental sağlık, liderliğin önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Babapour Chafi ve arkadaşları (2022), uzaktan çalışmanın sosyal izolasyon ve duygusal tükenmişlik gibi zorluklarına dikkat çekmektedir. Özellikle sanal ortamlarda çalışanların yalnızlık ve tükenmişlik yaşama risklerinin artması, liderlerin sosyal becerilere olan ihtiyaçlarını daha da kritik hale getirmektedir. Babapour Chafi ve arkadaşlarının araştırması, liderlerin yalnızca görev performansını yönetmekle kalmayıp, aynı zamanda çalışanların zihinsel ve fiziksel refahını göz önünde bulundurmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak, bu çalışma yalnızca belirli bir sektörde yapılmış olup, farklı sektörlerde ve ülkelerde bu bulguların geçerliliğini test etmek

amacıyla daha geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Pandemi sonrası iş dünyasında, liderlerin dijital becerilere sahip olmanın yanı sıra empati ve sosyal becerilerle donatılmaları gerektiği görülmüştür. Camp, Young ve Bushardt (2022), milenyum kuşağı yöneticilerinin uzaktan çalışma düzeninde empati ve güven inşa etme becerilerinin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Liderlerin çalışanlara sağladıkları destek ve liderlik tarzlarının, uzaktan çalışma koşullarında çalışanların iş tatmini, bağlılık ve genel performanslarına olan olumlu katkısı vurgulanmıştır (Pham vd., 2023). Sanal ekiplerde liderlerin empati ve güven kullanarak açık iletişim sağlamaları, çatışma yönetiminde büyük bir avantaj sağlar. Pazos (2012), çatışma yönetimi stratejilerinin, ekip üyeleri arasında güven ve şeffaflık inşa ederek performansı artırabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda liderlerin empati becerileri, ekip içi sinerjiyi artırmakta ve takım performansına doğrudan olumlu katkı sağlamaktadır. Sanchez ve arkadaşları (2023), liderlerin empati kullanarak ekip içi sinerjiyi artırma yeteneklerinin takım performansı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak, Shi ve arkadaşlarının (2024) çalışması, dijital becerilere sahip liderlerin güven inşa etme kabiliyetlerinin çalışanların dayanıklılığını ve iş akışında başarılı olma düzeylerini artırdığını göstermektedir. Bu durum sanal ortamda empati ve güvenin kritik rollerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Liderlerin sosyal becerileri kullanarak, çalışan refahını ve bağlılığını artırabilecekleri vurgulanmaktadır. Bu bulgulara rağmen, liderlerin empati becerilerini nasıl geliştirebilecekleri konusunda daha fazla yönlendirme yapılması, bu alandaki pratik uygulamaları güçlendirebilir.

Sanal liderlik, özellikle uzaktan ve hibrit çalışma düzenlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, liderlerin teknik becerilerinin yanı sıra sosyal becerilerinin de önemini artırmıştır. Empati, güven inşa etme ve etkili iletişim kurma gibi sosyal beceriler, sanal ekiplerin başarısında kritik bir rol oynamaktadır. Liderlerin, ekip üyeleriyle kurdukları ilişkilerde bu yetkinlikleri geliştirmeleri, çalışanların psikolojik refahını artırmakta ve genel iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte, bu becerilerin nasıl geliştirileceği, sektörel ve kültürel bağlamlarda nasıl uygulanacağı konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Araştırmalar, liderlerin sosyal becerilerinin geliştirilmesi ile ilgili daha somut stratejiler sunmalı ve farklı sektörlerde bu becerilerin etkilerini değerlendirmelidir. Böylece, sanal liderlik pratiğinin etkinliği artırılabilir ve gelecekteki zorluklara karşı daha dayanıklı hale getirilebilir.

Performans ve Çatışma Yönetimi

Sanal ekiplerde performans yönetimi, liderlik becerileriyle doğrudan ilişkilidir. Sanal ortamlarda çatışma yönetimi, sadece takım içi verimliliği değil, aynı zamanda çalışan memnuniyeti ve bağlılığını da etkileyen kritik bir faktördür. Pazos'un (2012) çalışması, sanal ekiplerde çatışma yönetiminin ekip performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Bu çalışmada, çatışma yönetimi süreçlerinin ekip bağlılığını artırarak performansı doğrudan etkilediği vurgulanmaktadır. Ekip üyelerinin açık tartışmalar yapabilmesi ve farklı bakış açılarını değerlendirebilmesi, ekip içinde uyum ve bağlılığı güçlendiren temel stratejiler arasında yer almaktadır. Sanchez ve arkadaşları (2023), liderlerin performans yönetimindeki stratejik rollerine dikkat çekerek, sanal ekiplerde çatışma yönetiminin performans üzerindeki olumlu etkilerini detaylandırmaktadır. Bu çalışma, liderlerin ekip üyeleri arasındaki iletişimi ve koordinasyonu güçlendirme becerilerinin, takım performansını artırmada ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, hedef belirleme ve çatışma çözümünde liderlerin proaktif yaklaşımlar sergilemeleri, takım sinerjisini artırmakta ve ekip içinde daha verimli bir işbirliği ortamı sağlamaktadır. Dogra, Parrey ve Akram (2024), dijital becerilerin sanal ekiplerde performans yönetimine olan katkısını vurgulamaktadır. Bu çalışmada, dijital becerilere sahip liderlerin, çatışma yönetimi süreçlerini etkin bir şekilde yöneterek, çalışanların iş akışında başarılı olmalarını sağladıkları belirtilmektedir. Özellikle, uzaktan çalışma ortamlarında çatışmaların yönetimi ve güven oluşturma stratejileri, çalışanların dayanıklılığını artırarak genel iş performansını olumlu yönde etkilemektedir. Moosa, Pearson ve Mthombeni'nin (2023) araştırması, sanal takımlarda güven dinamiklerinin ve performans yönetiminin nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Sanal ortamlarda liderlerin sık geri bildirim döngüleri, şeffaflık ve koçluk stratejileri ile güven inşa etmeleri, performans yönetiminde kritik bir rol oynamaktadır. Bu araştırma, güven inşa etmenin, sanal takımların verimliliğini artırmada ne kadar önemli olduğunu ve şeffaf yönetim stratejilerinin başarıyı nasıl etkilediğini göstermektedir. Sık geri bildirim sağlama ve liderlerin açık, şeffaf iletişim kanalları oluşturması, güvenin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve performansın sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Boccoli, Gastaldi ve Corso'nun (2024) çalışması ise dönüşümcü liderlik tarzının, uzaktan çalışma ortamlarında çalışan performansını artırmada önemli

bir araç olduğunu öne sürmektedir. Bu çalışmada, liderlerin dijital iletişim becerilerinin, ekip içindeki çatışmaların yönetilmesinde ve çalışanların performanslarının artırılmasında oynadığı rolün altı çizilmektedir. Dijital araçların etkin kullanımı, sanal ekiplerde çalışanların yalnızlık ve izolasyon hislerini azaltarak iş tatmini ve performansı artırmaktadır. Graham ve Daniel (2021) ise sanal ekiplerde çatışma kaynakları olarak tanımlanan 'fault lines' kavramını tartışmaktadır. Bu çalışma, sanal ekiplerdeki coğrafi ve kültürel farklılıkların, çatışma dinamiklerini artırdığını ve liderlerin bu çatışmaları yönetme becerilerinin ekip performansında ne kadar kritik olduğunu vurgulamaktadır. Dönüşümcü liderlik stratejilerinin, bu çatışmaların etkilerini hafifletmede önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Ayrıca, sanal ekiplerin etkin yönetimi, ekiplerin performansını ve başarısını artıran temel faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Henke, Jones ve O'Neill'in (2022) çalışması ise sanal ekiplerde performans yönetiminin, liderlerin dijital becerilerini etkin bir şekilde kullanmalarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Uzaktan çalışmada, liderlerin dikkat dağınıklığını yönetme, zaman yönetimi ve etkili iletişim becerilerinin, ekip performansını artırmada ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital beceriler, liderlerin ekip üyeleri arasındaki iletişimi etkili bir şekilde yönetmelerini sağlar ve performans hedeflerinin başarılmasına yönelik stratejik bir yaklaşımı destekler. Sanal liderlerin dijital araçları ve platformları etkin kullanması, ekiplerin işbirliği ve verimlilik düzeyini artıran en önemli faktörlerden biridir.

Uzaktan ve Hibrit Çalışma Modelleri

Uzaktan çalışma kavramı, ilk kez Jack Nilles (1975) tarafından telekomütasyon adıyla kavramsallaştırılmıştır. Bu kavram, iş yerinde geçirilen zamanı ve trafikte kaybedilen zamanı azaltma amacıyla ortaya atılmıştır. Nilles, uzaktan çalışmanın özellikle iş-yaşam dengesi üzerinde olumlu etkiler yaratacağını öne sürmüştür. Ancak, o dönemde uzaktan çalışma, teknolojik sınırlamalar nedeniyle geniş çapta benimsenmemiştir. Dolayısıyla bu kavram, o dönemin teknolojik koşulları çerçevesinde sınırlı kalmış, ancak ilerleyen dönemlerde teknolojinin gelişmesiyle daha yaygın bir hal almıştır. Teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte, uzaktan ve hibrit çalışma modelleri yeni bir boyut kazanmıştır. Al-Madadha ve arkadaşlarının (2022) araştırması, dijitalleşme süreçlerinin hızlanmasıyla birlikte, özellikle COVID-19 pandemisinin uzaktan ve hibrit çalışma modellerini zorunlu hale getirdiğini vurgulamaktadır. Pandemi ile birlikte dünya çapında birçok organizasyon, uzaktan çalışma düzenine geçmek zorunda kalmış ve bu model iş dünyasında kalıcı bir değişim yaratmıştır. Gonzáles ve Durán'ın (2021) çalışması, hibrit çalışma modellerinin iş yeri kültürü üzerindeki etkisini ve liderlerin bu yeni kültürel yapıyı nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Bu çalışma, liderlerin hibrit çalışma ortamlarında değişen kültürel dinamikleri nasıl yönettiklerini ve örgütsel değerleri hibrit ortamlara nasıl adapte ettiklerini göstermektedir. Hibrit işyeri kültürünün farklı organizasyonel bağlamlarda nasıl şekillendiği ve kültürel adaptasyon süreçlerinin ne ölçüde başarılı olduğu konusu eleştirel bir bakış açısıyla incelenmelidir. Hibrit liderlikte kültürel farkındalık ve çeşitliliğin yönetimi üzerine daha fazla araştırma yapılması, bu bağlamın güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Hibrit çalışma modelleri, işin bir kısmının uzaktan, bir kısmının ise fiziksel ofis ortamında yapılmasını içeren esnek bir çalışma modelidir. Bu model, çalışanlara hem iş yerinde hem de uzaktan çalışma imkanı sunar. Yozi ve Mbokota'nın (2024) araştırması, hibrit çalışma modellerinde liderlerin teknik becerilerin yanı sıra çalışanlarının duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitesine sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hibrit liderler, hem uzaktan çalışanları hem de ofiste bulunanları aynı ölçüde destekleyebilmek için stratejik kararlar almak zorundadırlar. Ancak, liderlerin farklı çalışma modellerinde nasıl esneklik kazandığı ve bu modellerin iş performansı üzerindeki etkileri daha detaylı araştırılmalıdır. Hibrit modellerde teknik becerilerin yanı sıra sosyal becerilerin geliştirilmesi, iş tatmini ve performansı nasıl etkilediği üzerine daha fazla veri sunulmalıdır.

Sonuç olarak, uzaktan ve hibrit çalışma modelleri, teknolojinin gelişimi ve dijitalleşmenin hız kazanmasıyla iş dünyasında kalıcı bir değişime neden olmuştur. Bu çalışma modelleri, iş-yaşam dengesinin sağlanması ve çalışanların daha esnek bir çalışma düzenine kavuşması açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak, bu avantajların sürdürülebilirliği ve bu modellerin uzun vadede organizasyonlar üzerindeki etkileri henüz tam olarak incelenmemiştir. Liderlerin empati, güven inşa etme ve sosyal beceriler gibi yetkinliklerini geliştirmesi, uzaktan ve hibrit çalışma ortamlarında daha etkili bir liderlik tarzı benimsemelerini sağlayacaktır. Bu becerilerin hangi koşullarda daha başarılı

olduğu ve bu modellerin iş gücü üzerindeki uzun vadeli etkileri konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Duygusal Zekâ ve Liderlik

Duygusal zekâ, liderlik literatüründe giderek daha fazla önem kazanan bir kavram haline gelmiştir. Özellikle sanal ve hibrit çalışma ortamlarında, liderlerin empati geliştirme, güven inşa etme ve sosyal bağları güçlendirme becerileri, iş başarısını doğrudan etkileyen kritik faktörler arasında yer almaktadır (Goleman, 1998). Goleman'ın Duygusal Zekâ Modeli, liderlerin kendilerinin ve ekip üyelerinin duygusal ihtiyaçlarını nasıl yönetebileceğini ve bu ihtiyaçların iş performansı üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Duygusal farkındalık, kendini yönetme, empati ve sosyal beceriler gibi duygusal zekâ unsurları, özellikle sanal ve hibrit çalışma ortamlarında, liderlik stratejilerinde daha fazla öne çıkmaktadır. Coronado-Maldonado ve Benítez-Márquez (2023), liderlerin ekip üyeleriyle etkili ilişkiler kurabilmesi ve güven inşa edebilmesi için duygusal zekâlarının güçlü olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışma, özellikle hibrit çalışma ortamlarında liderlerin ekip üyelerinin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına duyarlılık göstererek iş tatmini ve bağlılık üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini göstermektedir. İlişki kurma becerileri, liderlerin sanal ekipler içinde güven inşa edebilmesi, ekip üyeleri arasında iş birliği ve bilgi paylaşımını teşvik edebilmesi açısından kritik rol oynamaktadır (Roy, 2012). Ayalew ve Ayenew (2022), uzaktan ve hibrit çalışma modellerinde liderlerin, coğrafi dağılımlılık ve teknoloji bağımlılığı gibi dinamiklerle başa çıkarken duygusal zekâ becerilerini kullanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu beceriler, özellikle izole çalışma ortamlarında çalışan bağlılığını ve ekip performansını artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Liao (2017), sanal liderlikte duygusal zekânın çok seviyeli bir liderlik yaklaşımıyla nasıl ilişkili olduğunu incelemiştir. Bu çalışmada, liderlerin ekip üyeleriyle anlamlı etkileşimler kurarak güven ve iletişimi güçlendirmesinin, sanal ortamlarda ekip bağlılığını artıran kilit stratejilerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Loignon, Johnson ve Veestraeten'in (2024) çalışmaları, sanal liderlikte sosyal sınıf farklılıklarını yönetmenin ve liderlik algılarını şekillendirmenin duygusal zekâ ile mümkün olduğunu savunmaktadır. Hincapie ve Costa (2024), hibrit ekiplerde kapsayıcı liderlik stratejilerinin kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Kapsayıcı liderlik, çalışanlar arasında güçlü bir güven ortamı oluşturarak, psikolojik güvenliği desteklemekte ve iş tatmini ile ekip bağlılığını artırmaktadır. Uzaktan ve ofiste çalışanlar arasında bağ kurmak, kapsayıcı liderlerin ekip performansını artıran en önemli stratejilerinden biridir. Duygusal zekâ, liderlerin farklı sosyal sınıflardan gelen çalışanlar arasında empati kurmalarını, sosyal bariyerleri aşmalarını ve kapsayıcı bir liderlik stratejisi geliştirmelerini sağlar. Shi ve arkadaşlarının (2024) araştırması, hibrit liderlerin ekip içindeki sosyal bağları güçlendirme stratejilerinde duygusal zekâ becerilerinin nasıl etkili olduğunu vurgulamaktadır. Hibrit liderler, yalnızca teknik becerilerle değil, aynı zamanda çalışanlarının duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını da yönetme sorumluluğunu taşımaktadır. Bu bağlamda, duygusal zekâ, liderlerin iş tatmini, bağlılık ve performans açısından daha etkili ve kapsayıcı bir liderlik tarzı geliştirmelerini sağlayan önemli bir beceridir.

Sonuç olarak, duygusal zekâ becerileri, liderlik stratejilerinde hayati bir rol oynamaktadır. Hem sanal hem de hibrit çalışma ortamlarında, liderlerin empati, güven inşa etme ve sosyal bağları güçlendirme becerileri iş başarısını doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu nedenle, liderlerin duygusal zekâ becerilerini geliştirmek için eğitim ve farkındalık programlarına yönlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, duygusal zekânın liderlik stratejilerine olan etkisi, farklı sektörlerde ve kültürel bağlamlarda daha derinlemesine araştırılmalıdır.

3. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, uzaktan ve hibrit çalışma modelleri ile liderlik stratejileri üzerine yapılan akademik literatürü derinlemesine incelemek için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, sistematik bir literatür taramasından farklı olarak, araştırmaları matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle değerlendirir. Bu tür çalışmalar, ilgili alana dair tanımlayıcı istatistikler sunar ve ana temaları yazarların kullandığı anahtar kelimeler aracılığıyla belirler. Bibliyometrik analizlerin nihai hedefi, araştırma performansının sayısal ölçütlerini elde etmektir. Bu ölçütler üzerinden yapılacak tartışmalar, alandaki araştırmacıların deneyim ve bilgileri ışığında şekillendirilmelidir. Eş-atıf analizi, atıf analizi, eş-yazar analizi, bibliyografik bağlama ve eş-kelime analizi gibi bibliyometrik yöntemler, araştırmacılara çalışmalarında izlemeleri gereken bir akış sunar ve kılavuzluk eder (Zupic ve Čater,

2015). Bu yöntemler aracılığıyla ülke, yazar, üniversite, zayıf ve güçlü araştırma alanları ile literatürdeki boşluklar gibi konular hakkında nicel bulgulara ulaşılabılır. Bu bulgular, gelecekteki araştırmalar için önemli bir başlangıç noktası olarak kullanılabilir. Çalışmanın veri seti, Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanından elde edilmiştir.

3.1. Veri Seti

Bu çalışmanın veri seti, uzaktan çalışma ve liderlik konularındaki tüm yayınlanmış makaleleri içermektedir. Uzaktan çalışma ve liderlik konularındaki akademik literatürü kapsamlı bir şekilde ele almak için toplamda 1.788 makale seçilmiştir. Veri setinin bu genişliği, alandaki araştırma trendlerini ve gelişmeleri takip etmek açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Veri toplama sürecinde, "Hybrid Work Models", "Remote Leadership", "Virtual Leadership", "Hybrid Leadership Styles", "Leadership in Virtual Teams", "Employee Engagement in Hybrid Work", "Leadership in Hybrid Workplaces", "Leadership in Remote Teams", "Digital Leadership", "Leadership and Flexibility in Work Models", "Remote Team" ve "Virtual Team" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeler, hem liderlik hem de uzaktan çalışma modellerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlamak amacıyla seçilmiştir. Bu seçim süreci, literatürdeki temel kavramların yanı sıra pandeminin getirdiği çalışma modellerine özel bir vurgu yapmayı amaçlamıştır.

3.2. Metodoloji

Bu çalışmada kullanılan metodolojik yaklaşım, literatürde yaygın olarak kullanılan ve güvenilir sonuçlar üreten bibliyometrik analiz yöntemidir. Bu yöntem, bilimsel yayınların içeriklerini ve ilişkilerini derinlemesine incelemek için oldukça uygundur. Özellikle uzaktan çalışma ve liderlik konularında, bilimsel yayınlar arasında nasıl bir etkileşim olduğunu anlamak için ideal bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bibliyometrik analizde VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Bu yazılım, özellikle atıf ağı analizi, anahtar kelime birlikte görünüm analizi ve yazar işbirliklerini görselleştirme konularında güçlü bir araçtır. VOSviewer'in sunduğu ağ tabanlı analiz yöntemleri, bilimsel işbirliklerini, atıf ilişkilerini ve literatürdeki tematik alanları net bir şekilde görselleştirmemizi sağlamıştır.

Yapılan analizler arasında yıllara göre yayın sayısı, yayın türleri, ortak yazar analizi, ortak atıf analizi, anahtar kelime analizi, tematik harita analizi ve ülke analizi yer almaktadır. Bu analizler, literatürdeki ana eğilimlerin, araştırma işbirliklerinin, en çok atıf alan çalışmaların ve anahtar kelimelerin birlikte görülme sıklıklarının belirlenmesine yardımcı olmuştur. Özellikle dijital liderlik, uzaktan liderlik ve hibrit liderlik gibi kavramların nasıl geliştiğini ve diğer kavramlarla olan ilişkilerini anlamak açısından önemli veriler sunmuştur. Atıf ağı analizi, liderlik ve uzaktan çalışma modellerine dair hangi çalışmaların en çok atıf aldığını ve hangi araştırmaların literatürde temel oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Yazar işbirliği ağı ise, bu alanda hangi araştırmacıların daha fazla işbirliği içinde olduğunu ve hangi grupların literatüre en fazla katkı sağladığını göstermektedir. Bu ağ analizi ile uzaktan çalışma ve liderlik üzerine yapılan bilimsel işbirliklerinin yapısı net bir şekilde görselleştirilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada kullanılan bibliyometrik analiz yöntemi ve VOSviewer yazılımı, uzaktan çalışma ve liderlik konularındaki bilimsel literatürün detaylı bir şekilde incelenmesini sağlamış ve literatürdeki ana eğilimleri, araştırma işbirliklerini ve temel temaları ortaya koymuştur.

4. Bulgular

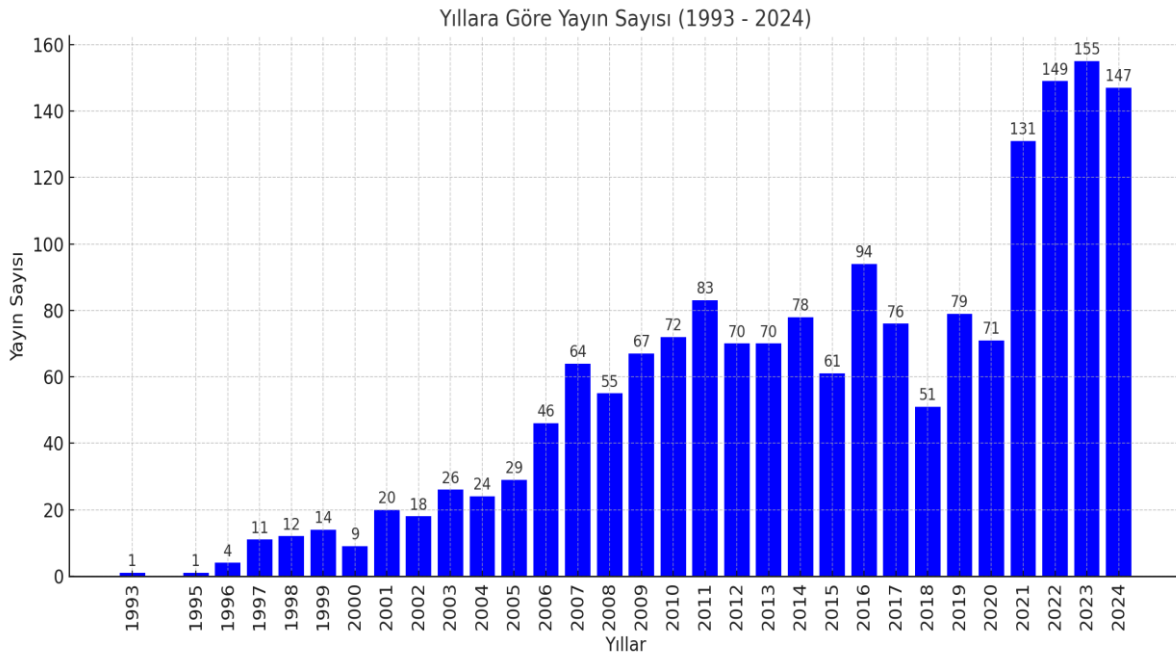
Farklı analiz yöntemleriyle literatürdeki ana eğilimler, yazarlar arasındaki işbirlikleri, en çok atıf alan çalışmalar, anahtar kelimelerin birlikte görülme sıklıkları ve coğrafi dağılımlar ortaya çıkarılmıştır. Her bir bulgu, konuya ilişkin mevcut akademik çerçeveyi genişletmekte ve bu alandaki araştırmaların temel yapı taşlarını belirlemektedir. Aşağıdaki alt başlıklar, her bir analizi ayrıntılı bir şekilde açıklarken, ilgili görseller bulguların görselleştirilmesine katkı sağlamaktadır.

4.1 Yıllara Göre Yayın Sayısı

Şekil 1'de yer alan yıllık yayın sayısı verileri, alandaki araştırmaların zaman içindeki gelişimini ve bu konuda artan akademik ilgiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle, 2011 yılında yayın sayısında gözlemlenen 83 makale ile önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış, dijitalleşme ve sanal liderlik konularının iş dünyasında hızla yaygınlaşmasıyla örtüşmektedir. Literatürde, bu dönemde sanal ekiplerin etkin yönetimi, dijital liderlik becerileri ve hibrit çalışma modelleri üzerine artan bir akademik ilgi bulunmaktadır (Kirkman ve Rosen, 2012). 2016 yılı ise 94 yayın ile literatürde zirve noktası olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde yapılan çalışmalar, liderlik stratejilerinin sanal çalışma ortamlarına nasıl adapte edileceği konusundaki akademik tartışmaları derinleştirmiştir (Hoch ve Kozlowski, 2014). 2020 ve 2021 yıllarında, COVID-19 pandemisinin etkisiyle uzaktan çalışma ve dijital liderlik literatüründe hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Pandemi, küresel iş dünyasında hibrit ve sanal çalışma modellerinin kalıcı hale gelmesine yol açmış ve bu konular üzerine yapılan akademik çalışmaların hızla çoğalmasını sağlamıştır. 2021'de 131 yayın ile dikkat çekici bir artış olmuştur. Bu dönem, liderlerin dijital araçlar aracılığıyla iş birliği sağlama, uzaktan çalışan ekiplerin motivasyonunu yüksek tutma ve performansı yönetme gibi yeni liderlik becerilerine odaklandığı bir dönem olmuştur (Gilson ve Maynard, 2021). 2022 ve 2023 yıllarında ise, literatürde makale sayısının yüksek seviyelerde kalmaya devam ettiği görülmektedir. Hibrit liderlik, dijital dönüşüm ve sanal ekip yönetimi konuları üzerine yapılan çalışmaların bu dönemde olgunlaştığı söylenebilir. Bu sonuçlar, sanal liderlik ve hibrit çalışma modellerinin pandemi sonrasında da kalıcı bir iş modeli haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu analiz, sanal ve hibrit liderlik literatürünün zaman içindeki gelişimini gözler önüne sermekte ve alandaki araştırmaların pandeminin etkisiyle önemli bir ivme kazandığını göstermektedir. Gelecekteki çalışmalar, bu liderlik modellerinin iş dünyasında nasıl daha geniş çapta benimseneceği ve hangi stratejilerin uygulanacağı konusunda daha derinlemesine bilgiler sunabilir.

Şekil 1. Yıllara Göre Yayın Sayısı

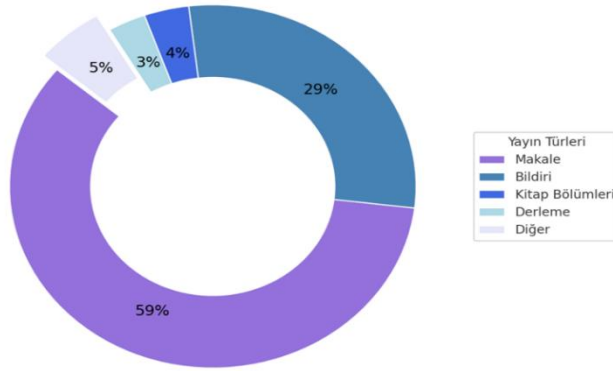
4.2 Akademik Yayın Türleri Dağılımı

Yayın türlerine ilişkin dağılım, bu alandaki literatürün çeşitli şekillerde üretildiğini göstermektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere, %59 oranıyla makaleler en yaygın yayın türü olarak öne çıkmaktadır. Bunu, %29 oranıyla bildiriler takip etmektedir. Kitap bölümleri ve derlemeler sırasıyla %4 ve %3 oranında yer almakta olup, diğer türler %5 gibi daha düşük oranlarda dağılım göstermektedir. Bu sonuçlar, araştırmacıların büyük oranda bilimsel makalelere yöneldiğini ve konferans bildirilerinin de

önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Akademik dünyada özellikle makaleler ve bildirilerin, alanın teorik ve pratik katkılarına en fazla katkı sağlayan türler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yayın türleri ise (kitap bölümleri, derlemeler vb.) daha sınırlı sayıda yer almakla birlikte, literatüre derinlemesine katkılar sağlamaya devam etmektedir. Ayrıca, 1.145 adet makale, 557 adet bildiri ve 69 adet kitap bölümü literatürde önemli bir yer tutarken, 58 adet derleme makalesi de bu çeşitlilik içinde dikkat çekmektedir. Diğer yayın türleri arasında editöryal materyaller, toplantı özetleri ve kitap incelemeleri de yer almakta, bu türlerin de literatür içinde belirli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu çeşitlilik, araştırmacıların farklı formatlarda katkı sağlama eğiliminde olduklarını ve akademik bilginin çeşitli formlarda yayıldığını göstermektedir.

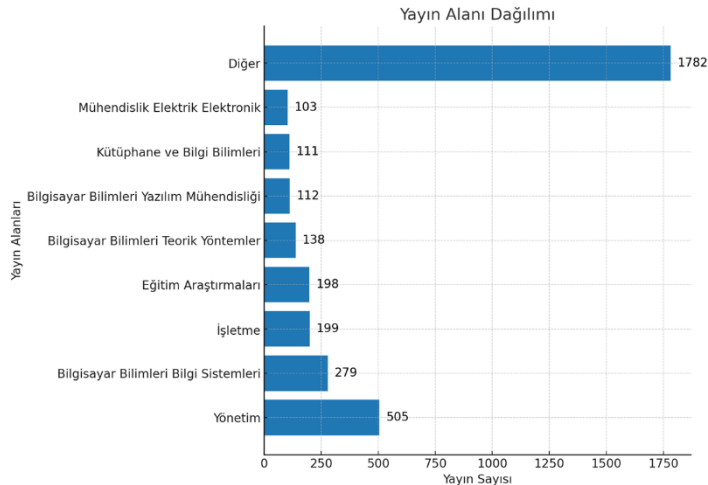
Şekil 2. Akademik Yayın Türleri Dağılımı

Akademik Yayın Türleri Dağılımı

Bu bağlamda, literatürün genişliğini ve çeşitliliğini anlamak, alanın genel yapısına dair daha kapsamlı bir değerlendirme yapmamıza olanak tanımaktadır. Bu tür bir yayın dağılımı, ilgili alanlardaki akademik etkinliğin, teorik tartışmaların ve uygulamalı çalışmaların dengeli bir şekilde yayıldığını göstermektedir. Şekil 3, araştırmaların farklı bilimsel disiplinler arasında nasıl dağıldığını ve hangi alanlarda daha fazla akademik faaliyet yürütüldüğünü göstermektedir. En fazla yayının yapıldığı alan Yönetim (505 yayın) olmuştur. Bu durum yönetim bilimlerinin hem teorik hem de pratik düzeyde yoğun bir ilgi odağı olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgisayar Bilimleri (Bilgi Sistemleri, Teori ve Yöntemler, Disiplinlerarası Uygulamalar, Yazılım Mühendisliği) gibi alt alanlar da dikkate değer bir paya sahiptir. Bu durum da, dijitalleşme, veri yönetimi, yazılım mühendisliği ve yapay zekanın çağdaş akademik çalışmalarda ne kadar merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Şekil 3. Akademik Yayın Alanı Dağılımı

Eğitim, İktisat ve Psikoloji alanlarında da önemli sayıda yayın bulunmaktadır. Bu çıktı insan davranışlarını, toplumsal eğilimleri ve ekonomik modelleri anlamaya yönelik artan akademik ilgiyle paralellik göstermektedir. Özellikle Yeşil ve Sürdürülebilir Bilimler, Çevre Bilimleri ve Sağlık gibi alanlar, sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma ve sağlık hizmetleriyle ilgili küresel sorunlara çözüm üretmeye yönelik araştırmaların giderek artan önemini vurgulamaktadır. Daha az sayıda yayının bulunduğu disiplinler ise genellikle daha niş ve teknik alanlar olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Robotik, Geriatri ve Optik gibi alanlarda daha sınırlı sayıda çalışma yapılmış olmakla birlikte, bu alanlar teknolojik gelişmeler ve sağlık hizmetlerindeki yenilikler açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, bu dağılım, yönetim, bilgisayar bilimleri ve eğitim gibi ana akım disiplinlerin yoğun araştırma çekmeye devam ettiğini, ancak aynı zamanda sürdürülebilirlik, sağlık ve dijital dönüşüm gibi alanlarda da artan akademik bir ilginin bulunduğunu göstermektedir. Bu veriler, hangi alanların gelecekte daha fazla araştırma potansiyeli taşıdığını belirlemek ve disiplinlerarası iş birliklerini teşvik etmek için önemli bir rehber sunmaktadır.

4.3 En Çok Atıf Alan Makaleler ve Yazar Analizi

Tablo 1, uzaktan çalışma ve liderlik konularında en çok atıf alan makaleleri içermektedir. Bu makaleler, literatürde önemli bir yer edinmiş olup, ilgili alanlardaki teorik ve pratik tartışmalara katkı sağlamaktadır. "Communication and Trust in Global Virtual Teams" (Jarvenpaa ve Leidner, 1999) makalesi, 1419 atıf alarak en çok atıf yapılan çalışma olmuştur. Bu çalışma, sanal ekiplerde iletişim ve güvenin önemini vurgulamaktadır. İkinci sırada yer alan "Bridging Space Over Time: Global Virtual Team Dynamics and Effectiveness" (Maznevski ve Chudoba, 2000) makalesi ise 859 atıf ile dikkat çekmektedir. Bu makale, küresel sanal ekip dinamikleri ve etkinliği üzerine derinlemesine bir inceleme sunmaktadır. Ayrıca, "The Impact of Team Empowerment on Virtual Team Performance" (Kirkman ve diğerleri, 2004) ve "Virtual Teams Research: 10 Years, 10 Themes, and 10 Opportunities" (Gilson ve diğerleri, 2015) gibi makaleler de, sırasıyla 503 ve 474 atıf alarak alandaki önemli çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu makaleler, sanal ekiplerin performansı ve liderlik stratejileri üzerine önemli veriler sunmaktadır.

Tablo 1. En Çok Atıf Alan Eser Listesi

Makale Başlığı	Yazarlar	Yıl	Dergi	Atıf Sayısı	Referans Sayısı
Communication and Trust in Global Virtual Teams	Jarvenpaa, SL ve Leidner, DE	1999	Organization Science	1419	80
Bridging Space Over Time: Global Virtual Team Dynamics and Effectiveness	Maznevski, ML ve Chudoba, KM	2000	Organization Science	859	103
The Impact of Team Empowerment on Virtual Team Performance	Kirkman, BL ve diğerleri	2004	Academy of Management Journal	503	85
Virtual Teams Research: 10 Years, 10 Themes, and 10 Opportunities	Gilson, LL ve diğerleri	2015	Journal of Management	474	167
Getting it Together: Temporal Coordination and Conflict Management in Global Virtual Teams	Montoya-Weiss, MM ve diğerleri	2001	Academy of Management Journal	463	50
Technology Adaptation: The Case of a Computer-Supported Inter-Organizational Virtual Team	Majchrzak, A ve diğerleri	2000	MIS Quarterly	457	46
The Impact of Knowledge Coordination on Virtual Team Performance Over Time	Kanawattanachai, P ve Yoo, Y	2007	MIS Quarterly	373	103
Leading Virtual Teams: Hierarchical Leadership, Structural Supports, and Shared Team Leadership	Hoch, JE ve Kozlowski, SWJ	2014	Journal of Applied Psychology	340	138
Leadership Effectiveness in Global Virtual Teams	Kayworth, TR ve Leidner, DE	2001	Journal of Management Information Systems	337	54
Knowledge Integration in Virtual Teams: The Potential Role of KMS	Alavi, M ve Tiwana, A	2002	Journal of the American Society for Information Science and Technology	301	55

Tablo 2, uzaktan çalışma ve liderlik konularında en çok yayın yapan ve atıf alan yazarları içermektedir. Leidner, DE ve Jarvenpaa, SL, sırasıyla 2 yayın ve 1756 atıf ile en öne çıkan araştırmacılar. Bu bulgular, belirli araştırmacıların bu alandaki etkisini ve katkılarını gözler önüne sermektedir.

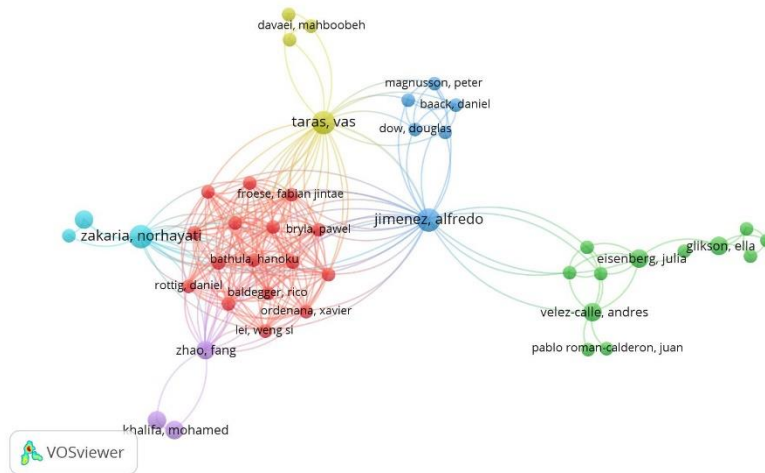
Tablo 2. Yazar Analizi

Yazar	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
leidner, de	2	1756	928
jarvenpaa, sl	1	1419	648
rosen, b	4	957	572
chudoba, km	1	858	437
maznevski, ml	1	858	437
majchrzak, a	4	769	256
malhotra, a	4	769	256
gibson, cb	2	744	395
kirkman, bl	2	744	395
tesluk, pe	2	744	395

4.4 Ortak Yazar Analizi

Veriler, uzaktan çalışma ve liderlik konularında en çok işbirliği yapan yazarları belirlemek amacıyla ortak yazar analizi ile incelenmiştir. Bu analiz, literatürdeki en etkili araştırmacıların ve hangi gruplar halinde çalıştıklarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Elde edilen sonuçlar, belirli araştırma gruplarının işbirliğinde öne çıktığını ve bu grupların özellikle COVID-19 sonrasında artan uzaktan çalışma literatürüne önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Şekil 4, ortak yazar analizinin görselleştirilmiş halini sunmaktadır. Analizde, bağlantı yoğunluğu yüksek olan yazarlar arasında işbirliklerinin daha sık gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Özellikle Jimenez, Alfredo ve Taras, Vas gibi yazarların araştırma ağında merkezi bir konumda oldukları dikkat çekmektedir. Bu durum, uzaktan çalışma ve liderlik üzerine yapılan akademik tartışmaların derinleşmesine olanak tanımakta ve araştırmacılar arasında daha geniş bir işbirliği ağı oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

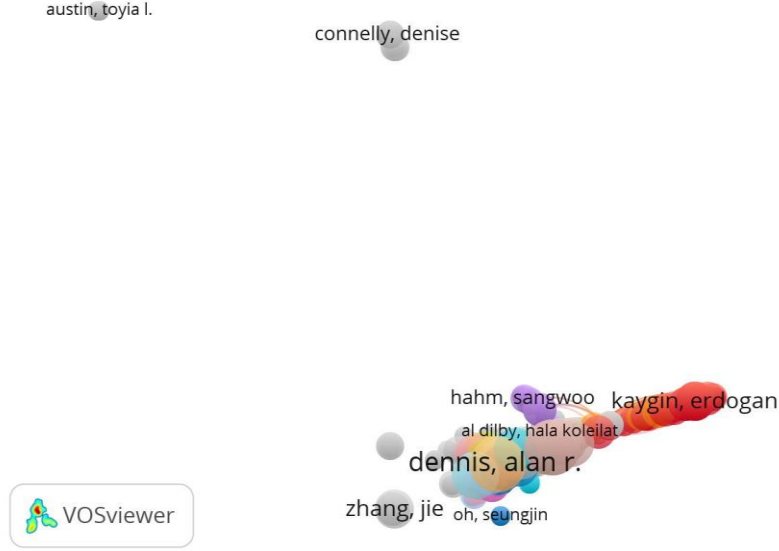
Şekil 4. Ortak Yazar Analizi

4.5 Yazar Atıf Analizi

Yazarlar arasındaki atıf ilişkilerini incelemek için gerçekleştirilen atıf ağı analizi, liderlik ve uzaktan çalışma alanında öne çıkan yazarların birbirlerini nasıl referans aldıklarını ve bu alandaki literatürün nasıl yapılandığını ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre, atıf ilişkilerinin yoğunlaştığı belirli yazar gruplarının olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Yazar Atıf Analizi

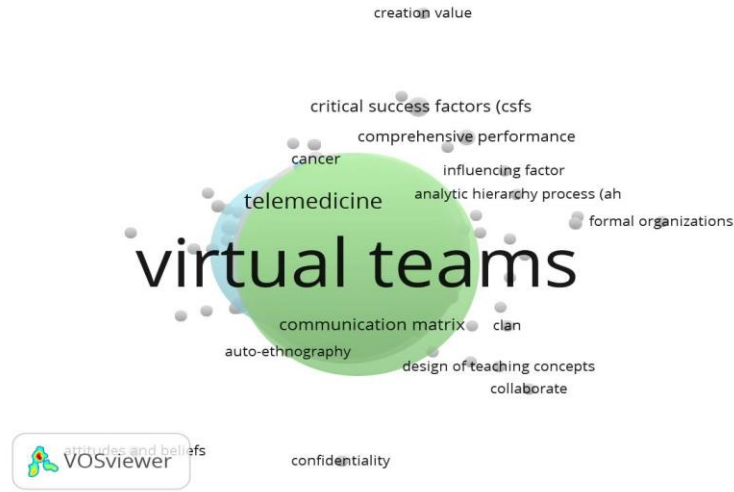

Şekil 5'te, yazarlar arasındaki atıf ilişkilerini gösteren bir ağ haritası bulunmaktadır. Harita üzerinde, atıf sayısının yüksek olduğu yazarlar daha büyük ve belirgin bir şekilde gösterilmektedir. Bu durum, belirli yazarların liderlik ve uzaktan çalışma literatüründe diğerlerinden daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, Dennis, Alan R. ve Zhang, Jie gibi yazarlar, araştırmalarında sıkça birbirlerini referans almakta ve bu sayede alandaki bilgi akışını güçlendirmektedir. Yapılan bu analiz, hem yazarlar arası işbirliklerini hem de belirli çalışmaların literatürde nasıl bir temel oluşturduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle COVID-19 sonrası dönemde, uzaktan çalışma ile ilgili literatürde önemli bir genişleme gözlemlenmiştir. Bu süreçte, liderlik ve uzaktan çalışma konularında yapılan araştırmalar, hem akademik alanda hem de pratik uygulamalar açısından büyük bir öneme sahiptir.

4.6 Anahtar Sözcük Analizi

Anahtar sözcük analizi, uzaktan çalışma ve liderlik literatüründe en sık kullanılan terimleri ve tematik eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Çalışmada kullanılan anahtar kelimeler, özellikle "Hybrid Work Models," "Remote Leadership," "Virtual Leadership," ve "Digital Leadership" terimlerinin literatürde en çok geçen ve en popüler temalar olduğunu göstermektedir. Bu temalar, iş dünyasında esneklik ve dijitalleşme gibi kavramlarla bağlantılı olarak öne çıkmaktadır. Şekil 6'da gösterildiği üzere, "Virtual Teams" terimi büyük bir öneme sahiptir ve uzaktan çalışma ile liderlik konularındaki temel kavramlardan biridir. Ayrıca, analiz sonucunda "telemedicine," "critical success factors (CSFs)," ve "comprehensive performance" gibi diğer önemli anahtar kelimeler de belirginlik kazanmıştır. Bu bulgular, liderlik stratejilerinin ve uzaktan çalışma uygulamalarının literatürde nasıl şekillendiğini ve araştırmacıların hangi konulara odaklandıklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

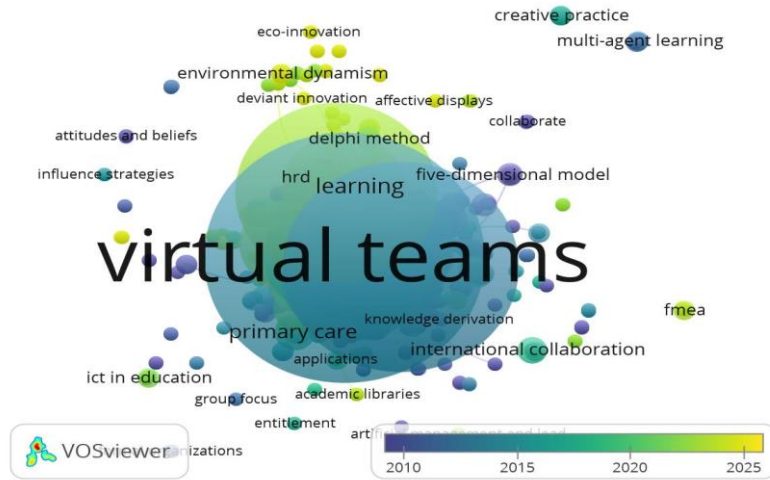
Şekil 6. Anahtar Sözcük Analizi

4.7 Tematik Harita Analizi

Tematik harita analizi, uzaktan çalışma ve liderlik literatüründeki ana temaları ve bu temalar arasındaki ilişkileri görselleştirmiştir. Analiz, özellikle dijital liderlik ve uzaktan çalışma modellerinin araştırmalarda en sık kullanılan temalar arasında olduğunu ortaya koymaktadır. Haritada görülen "virtual teams" (sanal ekipler) terimi, bu alandaki araştırmaların merkezinde yer almakta ve diğer anahtar kelimelerle olan ilişkileri, uzaktan çalışma konusunun ne kadar çeşitli ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Görseldeki temalar arasında "learning" (öğrenme), "collaborate" (iş birliği) ve "international collaboration" (uluslararası iş birliği) gibi kavramlar, uzaktan çalışma ve liderlik konularının nasıl birbiriyle etkileşim içinde olduğunu ve bu etkileşimin, liderlik uygulamalarında esneklik ve yenilik sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, tematik harita analizi, liderlik stilleri, çalışan bağlılığı ve diğer önemli araştırma konularının nasıl öne çıktığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu analiz, uzaktan çalışma ve liderlik literatürünün temel dinamiklerini ve tematik bağlantılarını anlamamıza yardımcı olmakta, gelecekteki araştırmalara ışık tutmaktadır.

Şekil 7. Tematik Harita Analizi

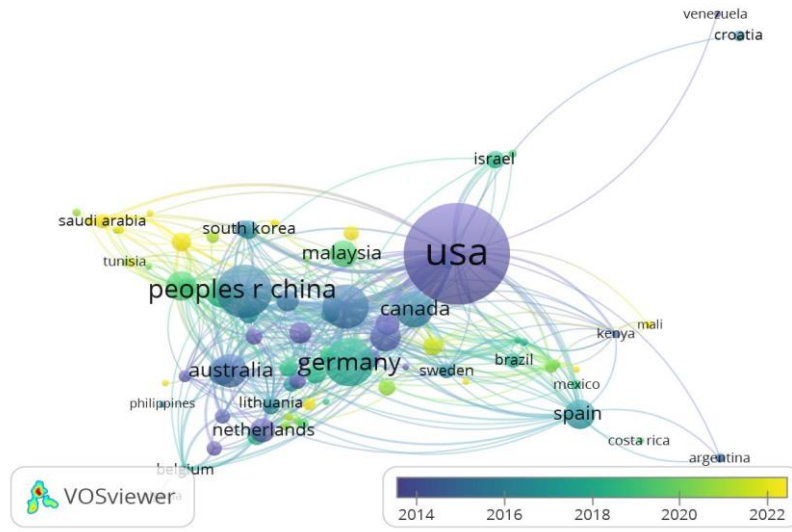

4.8 Ülke Analizi

Yapılan bibliyometrik analizler, bilimsel araştırmalara katkı sağlayan ülkelerin hem yayın sayısı hem de atıf gücü bakımından farklılaştığını göstermektedir. Aşağıda, bilimsel iş birliğine en çok katkı

sağlayan ülkeler ve bunların atıf gücü incelenmektedir. ABD (USA), hem yayın sayısı hem de atıf sayıları bakımından diğer ülkelerin önünde yer almakta ve bilimsel iş birliği ağında merkezi bir rol oynamaktadır. ABD'nin toplam 618 bilimsel yayın ve 18,364 atıf ile en güçlü bağlantılara sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, ABD'nin uluslararası akademik camiada lider konumunu koruduğunu göstermektedir. Çin son yıllarda dikkat çekici bir yükseliş göstermiş olup, özellikle yayın sayıları ve atıf oranlarında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Çin, toplamda 172 bilimsel yayın ve 1,347 atıf ile global araştırma ekosisteminde önemli bir yer edinmiş ve Asya'daki diğer ülkelerle güçlü iş birlikleri geliştirmiştir. İngiltere (England) ve Almanya (Germany) gibi Avrupa ülkeleri de önemli bilimsel katkılarda bulunmuş olup, her iki ülke de sırasıyla 122 ve 146 bilimsel yayın sayısına sahiptir. Atıf sayıları açısından değerlendirildiğinde ise, İngiltere 1,762, Almanya ise 1,578 atıf almıştır. Bu ülkelerin bilimsel etkinlikleri, Avrupa'da bilimsel üretimin devamlılığına ve uluslararası iş birliklerine olan katkılarını göstermektedir. Fransa ve Kanada, bilimsel yayın ve atıf gücü açısından önemli katkılarda bulunan diğer iki ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa'nın toplamda 53 bilimsel yayını ve 2,106 atıfı bulunmakta olup, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki iş birlikleri ile öne çıkmaktadır. Kanada ise 79 yayın ve 1,221 atıf ile global araştırma ağına önemli bir katkı sunmaktadır. Son olarak, Avustralya ve İspanya gibi ülkeler de bilimsel araştırmalarda yükselen bir trende sahiptir. Avustralya, 68 yayın ve 1,166 atıf ile global araştırma ağında giderek daha fazla yer alırken, İspanya ise 52 yayın ve 742 atıf ile dikkat çekmektedir. Bu bulgular, ülkelerin bilimsel katkıları arasındaki farklılıkları ortaya koyarken, aynı zamanda ülkeler arası iş birliği ağlarının gücünü de göstermektedir. Global bilimsel iş birliği ağında yer alan ülkeler arasındaki bağlantıların yoğunluğu ve atıf gücü, bu ülkelerin bilimsel etkinliklerini ve uluslararası düzeyde tanınırlıklarını artırmaktadır.

Şekil 8. Ülke Analizi

Bu çalışma kapsamında elde edilen ampirik bulgular, dijital liderlik ve uzaktan çalışma literatüründeki belirli temalar ve eğilimlerle doğrudan ilişkilidir. Özellikle, Lamovšek ve Černe (2023) tarafından gerçekleştirilen sistematik bibliyometrik inceleme, uzaktan çalışma ortamlarındaki liderlik uygulamalarının önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma, dijital liderliğin gelişimini ve sanal ekiplerin yönetiminde karşılaşılan zorlukları ele almaktadır. Özellikle liderlerin, dijital araçları etkin bir şekilde kullanmalarının yanı sıra, çalışanlarıyla empati kurarak güven inşa etme yeteneklerinin kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, Lamovšek ve Černe'nin (2023) bulguları, çalışmamızın uzaktan çalışma ve dijital liderlik temalarını nasıl harmanladığımızı desteklemektedir.

Dijital liderlik alanındaki gelişmeleri inceleyen Espina-Romero ve arkadaşlarının (2023) bibliyometrik analizi de COVID-19 pandemisi süresince dijital liderliğin öneminin arttığını ve bu alanda yapılan çalışmaların hızlandığını ortaya koymaktadır. Çalışma, dijital liderliğin yalnızca teknik becerilerle değil, aynı zamanda değişim yönetimi için gerekli uyum sağlama yetenekleriyle de ilgili

olduğunu göstermektedir. Bu durum, çalışmamızın bulgularını destekleyerek, dijital liderliğin organizasyonel bağlamda nasıl kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Brunner, Schuster ve Lehmann (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışma, dijital liderlik yetkinliklerinin hizmet inovasyonu üzerindeki olumlu etkilerini incelemektedir. Araştırma, dijital liderlik yetkinliklerinin hizmet inovasyonu kapasiteleri üzerindeki etkisini vurgulamakta ve liderlerin kişisel, sosyal ve organizasyonel sermaye boyutlarının, dinamik hizmet inovasyonu yeteneklerini (DSIC) güçlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, dijital liderlerin stratejik değişimi nasıl desteklediğine dair önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

Karaköse ve arkadaşlarının (2022) çalışması, dijital liderlik ve sanal liderlik temalarının COVID-19 pandemisi sırasında ve sonrasında nasıl geliştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen bulgular, dijital liderliğin günümüzdeki dinamik iş ortamındaki rolünü daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Elde edilen bulgular, dijital liderliğin önemini vurgulamakta ve bu alandaki literatüre olan katkıyı pekiştirmektedir.

5. Sonuç

Bu bibliyometrik çalışma, liderlik ve uzaktan çalışma modellerine dair literatürü, "Hibrit Çalışma Modelleri", "Uzaktan Liderlik", "Sanal Liderlik" ve "Dijital Liderlik" başlıkları altında kapsamlı bir şekilde inceleyerek bu alanların akademik tartışmalardaki önemini ortaya koymuştur. COVID-19 pandemisi ile birlikte, bu konulara yönelik ilginin hızla arttığı görülmüş, uzaktan çalışmanın küresel düzeyde benimsenmesiyle liderlik kavramı dönüşüme uğramıştır. Web of Science veri tabanında yer alan 1788 makalenin analizinden elde edilen bulgular, önemli teorik ve pratik çıkarımlar sunmaktadır.

İlk olarak, dijital liderlik kavramı, geleneksel liderlik modellerinden radikal bir sapmayı temsil etmektedir. Dijital liderlerin teknolojiyi yalnızca bir araç olarak kullanmakla kalmayıp, aynı zamanda coğrafi olarak dağınık ekipler arasında psikolojik güven, bağlılık ve etkileşimi sürdürülebilir becerileri ön plana çıkarmıştır. Özellikle pandeminin getirdiği belirsizlik ortamında, dijital araçlar üzerinden etkin liderlik yapmak, liderlerin adaptif ve duygusal zekâyâ dayalı becerilerinin de gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu noktada, dijital liderliğin sadece teknoloji kullanımına odaklanmaktan çok daha fazlasını gerektirdiği ve liderlik yaklaşımlarında sosyal ve davranışsal yetkinliklerin önemini arttırdığı gözlemlenmiştir.

Ortak yazar ve atıf ağları analizleri, pandeminin tetiklediği uzaktan ve hibrit çalışma modellerinin, liderlik uygulamaları üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını göstermektedir. Bu etkilerin, iş dünyasında özellikle uzaktan çalışma koşullarında liderlik yaklaşımlarının yeniden şekillendirilmesine yol açtığı ve bu alandaki bilimsel çalışmaların arttığını göstermektedir. Pandemi sonrası dönemde liderlik araştırmalarındaki artış, akademisyenler arasında iş birliğini ve bu alandaki yeni kavramsal çerçevelerin gelişimini hızlandırmıştır.

Anahtar kelime ve tematik harita analizleri, "Dijital Liderlik" ve "Uzaktan Liderlik" kavramlarının literatürde hızla merkezileştiğini göstermektedir. Bu kavramlar, iş yeri esnekliği, çalışan refahı ve örgütsel dayanıklılık gibi daha geniş örgütsel dinamiklerle güçlü bir bağlantıya sahiptir. Pandemi döneminde literatürde ön plana çıkan bu temalar, gelecekte liderlik stratejilerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynayacaktır. Özellikle uzaktan ve hibrit çalışma ortamlarında empati, kapsayıcılık ve adaptasyon yetkinliklerinin liderlik süreçlerine entegrasyonu, organizasyonların sürdürülebilir başarısı için vazgeçilmez unsurlar haline gelmiştir.

Son olarak, bu çalışma, teknolojik dönüşüm ve liderlik modellerinin sadece pandemi koşullarında geçici bir eğilim olmadığını, kalıcı bir dönüşümün başladığını göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar, dijital liderliğin uzun vadeli etkilerini, liderlik uygulamalarının hangi koşullar altında başarılı olduğunu ve yeni teknolojilerin liderlik süreçlerine nasıl entegre edileceğini daha derinlemesine incelemelidir. Ayrıca, liderlik yaklaşımlarının farklı sektörel ve kültürel bağlamlarda nasıl evrileceği de araştırılması gereken önemli bir konudur. Literatürde belirlenen bu boşlukların doldurulması, liderlik modellerine dair yeni anlayışlar geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Al, B. (2023). Uzaktan çalışma ortamlarında liderlik ve stres yönetimi. *Özgür Yayınları*.
- Al Dilby, H. K., & Farmanesh, P. (2023). Exploring the impact of virtual leadership on job satisfaction in the post-COVID-19 era: The mediating role of work–life balance and trust in leaders. *Frontiers in Psychology*, 14, 994539.
- Al-Madadha, A., Al-Madadha, R., & Abuzaid, A. (2022). The impact of digital transformation on organizational performance in Jordanian financial institutions. *Journal of Organizational Behavior*, 37(3), 275-299.
- Anderson, C. (2018). Leading virtual teams: Harnessing the power of social capital in the digital age. *Journal of Leadership Studies*, 12(1), 35-45.
- Ayalew, M., & Ayenew, Z. (2022). Do paradoxical virtual leadership and emotional intelligence have relationships? In particular from technology dependence, geographical dispersion, and human capital tensions. *International Journal of Organizational Leadership*, 11(1), 1.
- Babapour Chafi, M., Hultberg, A., & Bozic Yams, N. (2021). Post-pandemic office work: Perceived challenges and opportunities for a sustainable work environment. *Sustainability*, 14(1), 294.
- Baralou, E., & Dionysiou, D. D. (2022). Routine dynamics in virtual teams: the role of technological artifacts. *Information Technology & People*, 35(7), 1980-2001.
- Bell, B. S., McAlpine, K. L., & Hill, N. S. (2023). Leading virtually. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 10(1), 339-362.
- Bizilj, S., Boštjančič, E., & Sočan, G. (2021). Perceived efficacy of virtual leadership in the crisis of the COVID-19 pandemic. *Changing Societies & Personalities*. 2021. Vol. 5. Iss. 3, 5(3), 389-404.
- Boccoli, G., Gastaldi, L., & Corso, M. (2024). Transformational leadership and work engagement in remote work settings: the moderating role of the supervisor's digital communication skills. *Leadership & Organization Development Journal*.
- Brunner, T. J. J., Schuster, T., & Lehmann, C. (2023). Leadership's long arm: The positive influence of digital leadership on managing technology-driven change over a strengthened service innovation capacity. *Frontiers in Psychology*, 14, 988808. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.988808>
- Camp, K. M., Young, M., & Bushardt, S. C. (2022). A millennial manager skills model for the new remote work environment. *Management Research Review*, 45(5), 635-648.
- Chatterjee, S., Chaudhuri, R., & Vrontis, D. (2022). Does remote work flexibility enhance organization performance? Moderating role of organization policy and top management support. *Journal of Business Research*, 139, 1501-1512.
- Coronado-Maldonado, A., & Benítez-Márquez, V. (2023). Emotional intelligence and leadership in work teams: A comprehensive review. *Journal of Management Studies*, 60(4), 593-610.
- Dogra, P., Parrey, A. H., & Akram, U. (2024). The bright side of post-pandemic remote working: examining the effect of self-efficacy and work-related flow on employee resilience. *Global Knowledge, Memory and Communication*.
- Elyousfi, F., Anand, A., & Dalmaso, A. (2021). Impact of e-leadership and team dynamics on virtual team performance in a public organization. *International Journal of Public Sector Management*, 34(5), 508-528.
- Espina-Romero, L., Noroño Sánchez, J. G., Rojas-Cangahuala, G., Palacios Garay, J., Ríos Parra, D., & Rio Corredoira, J. (2023). Digital leadership in an ever-changing world: A bibliometric analysis of trends and challenges. *Sustainability*, 15, 13129. <https://doi.org/10.3390/su151713129>
- Ferreira, C., Robertson, J., & Pitt, L. (2023). Business (un) usual: Critical skills for the next normal. *Thunderbird International Business Review*, 65(1), 39-47.

- Gallenkamp, J., Picot, A., Welp, I., & Drescher, M. (2010). The dynamic of leadership, trust and conflict in virtual teams. *Gruppendynamik und Organisationsberatung*, 41, 289-303.
- Gentilin, Mariano & Madrigal, María Alejandra García, 2021. "Virtual Leadership: Key Factors for Its Analysis and Management," management revue - Socio-Economic Studies, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, vol. 32(4), pages 343-365.
- Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. Bantam Books.
- Gonçalves, P., Ferreira, L., Gonçalves, J., Putnik, G. D., & Cruz-Cunha, M. M. (2014). Direct communication versus virtual communication in virtual teams. *Procedia Technology*, 16, 3-10.
- González, J. L. A., & Durán, H. M. (2021). Elaboración y validación de una escala para medir la capacidad de liderazgo en un entorno de trabajo remoto (CLETR). *Contabilidad y Negocios*, 16(32), 23-37.
- Graham, C., & Daniel, H. (2021). Fault lines in virtual team leadership and team performance in undergraduate virtual team short-term projects. *International Journal of e-Collaboration (IJeC)*, 17(1), 1-14.
- Henke, J. B., Jones, S. K., & O'Neill, T. A. (2022). Skills and abilities to thrive in remote work: What have we learned. *Frontiers in psychology*, 13, 893895.
- Hincapie, M. X., & Costa, P. (2024). Fostering hybrid team performance through inclusive leadership strategies. *Organizational Dynamics*, 101072.
- Karakose, T., Kocabas, I., Yirci, R., Papadakis, S., Ozdemir, T. Y., & Demirkol, M. (2022). The development and evolution of digital leadership: A bibliometric mapping approach-based study. *Sustainability*, 14(23), 16171.
- Lamovšek, A., & Černe, M. (2023). Past, present and future: A systematic multitechnique bibliometric review of the field of distributed work. *Information and Organization*, 33, 100446. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2022.100446>
- Liao, C. (2017). Leadership in virtual teams: A multilevel perspective. *Human resource management review*, 27(4), 648-659.
- Loignon, A. C., Johnson, M. A., & Veestraeten, M. (2024). A window into your status: Environment-based social class's effect on virtual leadership. *The Leadership Quarterly*, 35(2), 101735.
- Mai, B., Garcia, B., Xie, L., McCubbins, O. P., & Seo, J. (2020). Teamwork in Virtual World-Impact of "Virtual Team" on Team Dynamic. In *HCI in Business, Government and Organizations: 7th International Conference, HCIBGO 2020, Held as Part of the 22nd HCI International Conference, HCII 2020, Copenhagen, Denmark, July 19–24, 2020, Proceedings 22* (pp. 119-127). Springer International Publishing.
- Moosa, L., Pearson, H., & Mthombeni, M. (2023). Invoking team trust to facilitate performance management in the context of virtual teams. *South African Journal of Business Management*, 54(1), 1-12.
- Murphy, L. (2024). Wellbeing in the age of virtual teams and workplace automation—a systematic review and future research agenda. *International Journal of Organizational Analysis*.
- Nilles, J. (1975). Telecommunications and organizational decentralization. *IEEE Transactions on Communications*, 23(10), 1142-1147.
- Oleksa-Marewska, K., & Tokar, J. (2022). Facing the post-pandemic challenges: The role of leadership effectiveness in shaping the affective well-being of healthcare providers working in a hybrid work mode. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(21), 14388.
- Onete, C. B., Chița, S. D., Albăstroi, I., & Andrei, T. L. (2021). Leading teams in virtual environment during COVID-19 crisis. In *Proceedings of the International Conference on Business Excellence* (Vol. 15, No. 1, pp. 328-337).

- Pazos, P. (2012). Conflict management and effectiveness in virtual teams. *Team Performance Management: An International Journal*, 18(7/8), 401-417.
- Pham, N. T., Tuan, T. H., Thuy, V. T. N., Hoang, H. T., & Hoang, G. (2023). Improving employee outcomes in the remote working context: a time-lagged study on digital-oriented training, work-to-family conflict and empowering leadership. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 61(4), 1008-1038.
- Purvanova, R. K., & Bono, J. E. (2009). Transformational leadership in context: Face-to-face and virtual teams. *The Leadership Quarterly*, 20(3), 343-357.
- Roy, S. R. (2012). Digital mastery: The skills needed for effective virtual leadership. *International Journal of e-Collaboration (IJeC)*, 8(3), 56-66.
- Sanchez, D. R., Rueda, A., Zimman, H. R., Haydon, R., Diaz, D., & Kawasaki, K. (2023). Team Success: A Mixed Methods Approach to Evaluating Virtual Team Leadership Behaviors. *Multimodal Technologies and Interaction*, 7(5), 48.
- Schmidt, G. B., & Van Dellen, S. A. (2022). Leadership of place in virtual environments. *Leadership*, 18(1), 186-202. <https://doi.org/10.1177/17427150211045153>
- Shi, Y., Zhang, M., & Xiao, Z. (2024). The impact of hybrid leadership strategies on team performance in remote work environments. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 31(1), 49-68.
- Springall, L., Manchen-Spörri, S., & Grote, G. (2014). Leading virtual teams: Modalities of leadership. In *The Internet and workplace transformation* (pp. 130-150). Routledge.
- Tuamsook, R., Poonpol, P., & Patrawiwat, K. (2023). Development of Virtual Transformational Leadership Scale for Leaders in E-commerce Businesses. *The Journal of Behavioral Science*, 18(2), 70-83.
- Wakefield, R. L., Leidner, D. E., & Garrison, G. (2008). Research note—a model of conflict, leadership, and performance in virtual teams. *Information systems research*, 19(4), 434-455.
- Yozi, K., & Mbokota, S. (2024). Leadership for the future: Empowering virtual teams with emotional intelligence. *Journal of Leadership & Organizational Development*, 43(2), 189-204.
- Ziek, P., & Smulowitz, S. (2014). The impact of emergent virtual leadership competencies on team effectiveness. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(2), 106-120.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3): 429–472. <https://doi.org/10.1177/109442811456262>.

THE CONTRIBUTION OF HALİDE EDİB ADIVAR TO THE DEVELOPMENT OF THE WOMEN'S MOVEMENT IN TÜRKİYE AND HER INFLUENCE IN THE CONTEXT OF GENDER EQUALITY

Gökmen KANTAR¹ Kübra ÖZPINAR²

Abstract

Halide Edib Adıvar, a prominent literary figure, holds a significant place in Turkish political scenes and Turkish literature during the Republican era. Her personal life, activities she participated in, and particularly her views on women's rights distinguish Halide Edib in a unique position. During *the National Struggle*, Halide Edib actively engaged in Anatolia and was among the first female speakers to emphasize the need for Turkish women to attain a dignified position in modern societies through her speeches, literary works, and writings. Acting as an educator advocating for active female participation in the education sphere, Halide Edib portrayed modern and educated female models in her works. Through her novels and writings, she made substantial contributions to the Turkish women's movement by presenting strong representations of women and questioning societal gender roles. Halide Edib Adıvar used various media outlets such as columns, articles, and books to promote gender equality. Drawing attention to women's education in her novels and writings, she encouraged awareness on the subject. In accordance with the directive of Mustafa Kemal Atatürk, she co-founded *the Anadolu Agency* with Yunus Nadi Abaloğlu in Ankara on April 6, 1920, seventeen days before the inauguration of *the Grand National Assembly of Turkey* on April 23, 1920. Halide Edib actively engaged in journalism by translating the political content of newspapers published in English at the agency. Halide Edib also played a role in *the Women's Defense of Homeland Society*, one of Turkey's first women's associations, striving to empower women for greater societal and political involvement. This study employs qualitative research methods to comprehensively examine Halide Edib Adıvar's role in societal change, her contributions to the women's rights movement, and her impact on empowering and raising awareness among women in Turkey and globally.

Keywords: Halide Edib Adıvar, Gender Roles and Women, Women and Media, Women and Literature

JEL Codes: Z00, N40

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA HALİDE EDİB ADIVAR'IN TÜRKİYE'DEKİ KADIN HAREKETİNİN GELİŞMESİNE KATKISI VE MEDYADAKİ ETKİSİ

Öz

Halide Edib Adıvar, Cumhuriyet dönemi Türk siyaseti ve edebiyatında önemli bir yere sahip tanınmış bir edebiyat figürüdür. Kişisel hayatı, katıldığı faaliyetler ve özellikle kadın hakları konusundaki görüşleri onu ayrıcalıklı bir

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Vocational School of Social Sciences, Tekirdağ gkantar@nku.edu.tr ORCID: 0000-0001-5120-110X

² Graduate Student, Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences, Tekirdağ, kubramenekseoglu@gmail.com ORCID: 0009-0007-7671-1967

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 30.07.2024

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 21.10.2024

DOI: 10.56337/sbm.1524259

Atf (Cite): Kantar, G. & Özpınar, K. (2024). The Contribution of Halide Edib Adıvar to the Development of the Women's Movement in Türkiye and Her Influence in the Context of Gender Equality *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 141-151.

konuma taşımıştır. Milli Mücadele sırasında Anadolu'da aktif rol alan Halide Edib, konuşmaları, edebi eserleri ve yazılarıyla Türk kadınlarının modern toplumlarda onurlu bir konuma ulaşması gerektiğini vurgulayan ilk kadın konuşmacılardan biri olmuştur. Eğitim alanında kadınların daha aktif bir şekilde yer almasını savunan bir eğitimci olarak, eserlerinde modern ve eğitilmiş kadın modelleri sunmuştur. Romanları ve yazılarında güçlü kadın temsilleri yaratarak Türk kadın hareketine önemli katkılar sağlamış ve toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamıştır. Kadın haklarını teşvik etmek amacıyla makale, köşe yazıları ve kitaplar aracılığıyla sesini duyurmuş, özellikle kadınların eğitimi konusuna dikkat çekerek farkındalık yaratmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından 17 gün önce, 6 Nisan 1920'de Yunus Nadi Abaloğlu ile birlikte Ankara'da Anadolu Ajansı'nı kurmuştur. Bu ajans bünyesinde İngilizce yayın yapan gazetelerin siyasi içeriklerini tercüme ederek gazetecilik yapmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin ilk kadın derneklerinden olan Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nde de yer almış ve kadınların toplumsal ve siyasal alanda daha fazla yer almaları için çaba göstermiştir. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanarak Halide Edib Adıvar'ın toplumsal değişimdeki rolünü, kadın hakları hareketine katkılarını ve Türkiye ile dünyadaki kadınların güçlenmesine yönelik etkilerini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadın, Kadın ve Medya, Kadın ve Edebiyat

JEL Kodları: Z00, N40

1. Introduction

Halide Edib Adıvar, described by Peyami Safa as the "the Sole Turkish War Novelist" and by Şerif Mardin as the "the First Significant Ottoman Female Writer" carved out a unique identity with her approaches to Turkish modernism and feminism. Despite the pioneering women writers of the Ottoman Empire preserving their impact and contributions in Turkish literature, Halide Edib Adıvar is recognized as one of its esteemed female novelists. She stands out as a prominent figure in Turkish modernism, activism, and feminism. Halide Edib made significant contributions to the onset of the Turkish women's movement and played a crucial role in its development. She advocated for women's education, their right to continue their education, and gender equality from the early stages. She emphasized the importance of women receiving education and argued for substantial changes in this regard. During the Ottoman era, Halide Edib was among the first and significant advocates for women's rights. She actively participated in various platforms to advocate for women's social, political, and personal rights. Halide Edib also played a pioneering role in the establishment of one of the first women's associations and emerged as an important and respected figure during the years of the Turkish War of Independence.

After the occupation of İzmir, Halide Edib actively participated alongside Mustafa Kemal Atatürk during the years of the National Struggle. She encouraged and supported women in joining the national liberation movement, playing a key role in motivating their involvement. Halide Edib made foundational and significant contributions to the Turkish women's movement through her literary works. In her novels and writings, she portrayed strong female characters and openly challenged traditional gender roles in society. These works pioneered discussions on women's rights, gender, and equality of opportunity in Turkish literature. Halide Edib became a figure who inspired and set an example for Turkish women through her achievements, courage, vision, and determination. Under her leadership, women gained more freedom in areas such as education, employment, and political participation, and they freely advocated for their rights.

Halide Edib put forth revolutionary ideas on women's rights and gender equality from the final years of the Ottoman Empire to the early years of the establishment of the Republic of Türkiye. She argued that education for women was not a luxury but a fundamental right and she wrote extensively on this issue and delivered numerous lectures on the subject. Her steadfast stance on this issue served as an inspiration to many women of her time, encouraging them to continue their education and empowering them to do so.

Halide Edib's struggle for women's rights shook the traditional structure of Ottoman society and paved the way for women to become more visible in social life. By participating in various platforms to advocate for women's political and personal rights, she led the establishment of women's associations

and contributed to the formation of organized efforts to defend women's rights. Through these associations, she supported women in taking on more active roles in societal life and continued to lend her support for them to advocate for their rights.

Halide Edib's role in the Turkish War of Independence was highly significant and noteworthy. Following the Greek occupation of İzmir, she rallied the people to the national struggle through speeches in Istanbul, revitalizing the spirit of resistance among the populace. Joining Mustafa Kemal Atatürk and his comrades, she became a civilian hero of the National Struggle. Serving on the front lines during the Turkish War of Independence, she earned the title of “Halide Onbaşı” (Corporal Halide), symbolizing her courage and resilience in battle.

Halide Edib also made significant contributions to the Turkish women's movement through her literary works. In her novels and writings, she portrayed female characters as strong and independent individuals who challenged societal gender roles. These works not only had a literary impact but also created substantial social and political influence, raising awareness about women's rights.

Under Halide Edib's leadership, women gained more prominence in education and the workforce. Additionally, women achieved greater freedom in political participation and freely advocated for their rights. Halide Edib's vision and courage served as a source of inspiration for many women of her time, enabling them to take active roles in societal life. Following the Greek occupation of İzmir in 1919, Halide Edib delivered speeches in Istanbul urging the public to resist the occupation. These speeches vividly demonstrated her influence on the national struggle and the populace. During the Turkish War of Independence, she served on the front lines alongside Mustafa Kemal Atatürk and his comrades, known as a civilian hero of the war. Her recognition as “Halide Onbaşı” (Corporal Halide) after the war underscored her significant role and contribution to the struggle. Halide Edib, recognized as the first war novelist in Turkish literature, became a significant figure in Turkish history through her literary works and contributions to the establishment of the Anadolu Agency. Her works not only had a literary impact but also exerted a profound social and political influence, inspiring Turkish women to advocate for their rights. In Halide Edib's literary works, there is a significant emphasis on women's education. From her first novel to her last, nearly all of her works highlight the education of children, women, and society as a fundamental issue (Enginün, 1998: 416).

Halide Edib Adıvar, an important figure in Turkish literature and the women's movement, continues to inspire not only her own time but also serves as a source of inspiration today. Her works and struggles mark a significant turning point for Turkish women to advocate for their rights and create awareness about gender equality. With her broad vision and determination, Halide Edib enabled Turkish women to take more active roles in social, political, and economic life, empowering them to courageously defend their rights. In the context of shared living experiences, the concept of identity is shaped and solidified by various factors, including nationality, politics, religion, society, culture, ethnicity, gender, race, tradition, and ideology. (Akova, 2023 : 198) The need to strengthen the position of women in the workforce and to address their protection needs has become increasingly evident. (Kan , 2022: 235)

In the first part of the study, Halide Edib's personal life and education will be discussed. The remaining sections of the study will focus on her views on women's rights, her association with the women's movement, perspectives on gender equality, her role in social change, the influence of the women's movement in media, and her contribution to the establishment of the Anadolu Agency.

2. Historical Background of Halide Edib Adıvar’s Life

Halide Edib Adıvar embraced a more liberal and egalitarian lifestyle independent of the societal norms of her time. Advocating for equal social rights for men and women in societal structures, she emphasized the belief that both genders should have equal social rights under the same conditions. Throughout her literary works, she consistently highlighted this struggle for equality. She argued that for society to progress and achieve social advancement, all individuals, regardless of gender, should be included in the education and learning process.

Halide Edib Adıvar, born in Beşiktaş, Istanbul in 1884 and passed away in Istanbul on January 9, 1964, is not only a prominent novelist in the literary world but also stands out as a strong personality

who made significant impacts on the lives of many women. Although legal equality and gender equality have been established in the modern workplace and in all areas of life, there are still significant challenges in truly achieving these equal rights, despite men and women having the same opportunities and responsibilities. Throughout this process, formidable obstacles, unimaginable to some, were encountered. Considering the distance covered in achieving these rights, it is difficult to underestimate Halide Edib's significance. As an important observer of Turkey's *Second Constitutional Period* and the *Republic* eras, she is one of the leading figures in Turkish literature of the *Republic* era with her works that address women, women's rights, and *the National Struggle*.

Halide Edib's father, Mehmet Edib Bey, was one of the secretaries of *the Imperial Ottoman Court*. Halide Edib lost her mother, Bedrifam Hanım, at a young age and spent much of her childhood in her grandmother's traditional Turkish home. It was during this time in her grandmother's home that she developed her artistic and literary inclinations, laying the foundation for her life. Halide Edib vividly detailed the influences of her grandmother and grandfather on her life in her memoirs. Halide Edib's father placed great importance on his daughter's education and sent her to modern educational institutions. She was enrolled in *the Üsküdar American Girls College*, where she was registered as older than her actual age of seven. However, due to a complaint by another student, she was forced to pause her education at the school after a year under the orders of *Sultan Abdulhamid II*, continuing her studies through private tutoring at home.

During the period when she was learning English, Halide Edib translated a book that was published in 1897. The book she translated was "*Mother*" by the American author *Jacob Abbott*, known for his children's books. For this translation, in 1899, *Sultan Abdulhamid II* honored Halide Edib with *the Order of Charity (Şefkat Nişanı)*. Established by *Sultan Abdulhamid II* on July 16, 1878, through a decree, *the Order of Charity* was originally awarded in three grades to successful philanthropic women. It began as an award for women supporting war and disaster victims. Over time, the order evolved into an honor bestowed upon queens, princesses, female members of the dynasty, and the wives of diplomatic envoys.

In addition to her school lessons, Halide Edib also received private tutoring at home. After receiving this award, she earned the right to attend *the Üsküdar American Girls College* and became the first Turkish girl to successfully complete her education at this institution. Alongside English, music, Quranic studies, and Arabic, she studied with Salih Zeki, the era's renowned mathematician, and learned mathematics; literature, and philosophy from Rıza Tevfik. Her literary and philosophical lessons from Rıza Tevfik increased her interest in folk literature and also sparked her fascination with mystical subjects. Salih Zeki, a positivist, played a crucial role in her life during her education in learning the natural sciences. Combining these two distinct influences in her educational journey contributed to Halide Edib developing a balanced intellectual framework. Her interest and talent in literature became more pronounced during high school, leading her to start writing. Halide Edib later went to England to continue her education in London. During this period, she became closely acquainted with English literature and Western culture. After her educational career, Halide Edib focused on her academic work, delivering lectures at various universities both in Turkey and internationally. Additionally, she actively engaged in educational reform and took leadership roles in various projects.

In 1901, the year she graduated from college, Halide Edib married Salih Zeki, and their marriage lasted for many years. From this marriage, she had two sons named Ayetullah and Hikmetullah Zeki. Halide Edib's family life frequently intertwined with her professional endeavors. Particularly during the years of *the Turkish War of Independence* and afterward, she and her husband Salih Zeki actively supported *the National Struggle*. Additionally, Halide Edib's children supported her intellectual and social efforts. Her family life was a significant factor that unified her individual and societal endeavors. The support and understanding of her family influenced her advocacy for women's rights and her literary pursuits.

Salih Zeki expressed a desire to remarry despite being married to Halide Edib, leading to their divorce in 1910. From this point onward, Halide Edib began using her maiden name, Halide Edib, instead of Halide Salih. In 1910, she wrote and published the novel "*Seviyye Talip*" which is considered a feminist work, depicting the main female character, Seviyye, leaving her husband Talip for another

man, Cemal, whom she loves. The classification of the work as a feminist piece stems from the emphasis on the main character Seviyye's challenge to gender roles and the traditional perception of women in her time. Seviyye emerges as a strong female figure, striving for independence and making her own decisions. The pursuit of women's individual freedom, education, and social equality is strongly emphasized throughout the work. Moreover, while highlighting women's rights to determine their own destinies, the novel also sheds light on the women's movement of the era. The work was subjected to many social criticisms at the time of its publication because it differed from the societal family structure.

In 1911, Halide Edib returned to England and lived there temporarily. In later years, due to her profession as a teacher and academic, Halide Edib became closely involved with education and began writing a book on the subject. Inspired by the pedagogical work “*The Psychological Principle of Education*” by American educator, philosopher, and writer *Herman Harrell Horne*, she penned her own work titled “*Talim ve Edebiyat*” (*Education and Literature*). During the same period, she joined the *Turkish Hearth (Türk Ocağı)* organization, where she formed friendships with writers such as Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, and Hamdullah Suphi. Through these friendships, she adopted the ideology of *Turanism* and wrote the book *Yeni Turan* which reflected this ideology. In 1911, she wrote and published the novels *Harap Mabetler* and *Handan*.

In 1913, following the conclusion of *the Balkan Wars*, Halide Edib left her teaching profession and was appointed as *the General Inspector of Girls' Schools (Kız Mektepleri Umumi Müfettişi)*. During the onset of *the World War I*, she continued to fulfill this role. In 1916, upon receiving an invitation from *Cemal Pasha* to establish schools, she went to *Lebanon* and *Syria*. She played an active role in the establishment of two girls' schools and an orphanage in the *Arab* countries. During her time in *Lebanon*, she granted power of attorney to her father and married *Adnan Adıvar*, a family doctor living in *Bursa*. Additionally, during her time in *Lebanon*, Halide Edib published the libretto for a three-act opera titled *Kenan Çobanları* which was composed by *Vedi Sebra*. The work, which tells the story of Prophet Joseph and his brothers, was performed 13 times by orphanage students despite the challenging conditions of the war at that time.

Halide Edib returned to *Istanbul* on March 4, 1918, after *Lebanon* and *Syria* were evacuated by the *Turkish* armies. Her return coincided with a period of significant social and societal change in *the Ottoman Empire*, marked by the beginning of *the Balkan Wars*. During these years, women began to assume more active roles in social life as the societal impacts of *the Balkan Wars* became apparent. During the war years, Halide Edib, one of the founders of *the Teali-i Nisvan Society (the Society for the Promotion of Women's Welfare)*, actively participated in the society's relief efforts. *Teali Nisvan Society* was an important women's organization that defended the social, economic and educational rights of women in the *Ottoman Empire* (Keyfev, n.d.). Inspired by the life story of her close friend, the young artist *Müfide Kadri*, who passed away at a young age, she wrote a love novel titled *Son Eser (The Last Work)*. This literary work, based on the forbidden love between a female artist and a writer, which she penned while accompanying her friend during *the Balkan War* era, was serialized in a newspaper in 1918.

Halide Edib detailed her life from childhood to the year 1918 extensively in her book *Mor Salkımlı Ev (The Purple Vineyard House)*. In her literary works, Halide Edib emphasized that she did not belong to a single place and described her life as consisting of two different living spaces, which she referred to as her two homes. She openly expressed the processes of coping with and accepting the changes in her neighborhood, country, and home in her writings. In 1919, Halide Edib became remembered for her memorable speeches at rallies where she participated as a speaker to mobilize the people of *Istanbul* against the occupation of the country. Her speeches supported the development of resistance against the occupation in her writings for *Büyük Mecmua* and *Vakit* magazines.

Halide Edib expressed her thoughts on women's ability to continue their education and gender equality in her works. During *the Ottoman* era, she became one of the first advocates for women's education and fought for women's rights, advocating for reforms in this regard. She actively took part in advocating for women's political and social rights on various platforms and contributed to the establishment of one of the first women's associations. Halide Edib emphasized the importance of education in her works on women's education, consistently highlighting this issue to strengthen women's

roles in society. Her writings on women's education and independence struggles have served as an inspiration to society. By addressing the role of Turkish women in social life, she also brought attention to the significance of women's social and political rights. *Teali-i Nisvan Cemiyeti* (the *Society for the Promotion of Women's Welfare*), which aimed to enhance the knowledge and cultural level of Turkish women, is one of the women's associations in which Halide Edib was a founding member. This association organized various campaigns to advocate for women's social, political, and economic rights. Halide Edib actively participated in this organization, contributing to the achievement of its objectives.

Halide Edib pioneered the discussion of women's rights and equality in Turkish literature. Believing that women's rights in areas such as education, work, and politics needed to be strengthened, she advocated for women to enjoy equal rights and live under equal conditions in all aspects of social life. Known as a writer, politician, academic, and teacher, Halide Edib's efforts in women's rights and during the national struggle made significant contributions to Turkish literature and societal movements.

During *the Turkish War of Independence*, Halide Edib, despite serving in a civilian role alongside Mustafa Kemal Atatürk and his comrades, Halide Edib was recognized as a war hero due to her bravery in the conflict. She became ingrained in memory as "*Halide Onbaşı*" the corporal of *the Turkish War of Independence*. Beginning her literary career during *the Ottoman Empire's Second Constitutional Era*, Halide Edib went on to become one of the most prolific writers in Turkish literature during the *Constitutional* and *Republican* periods.

3. Halide Edib Adivar's Thoughts on Women's Rights

Halide Edib's thoughts on education are based on extremely deep and comprehensive foundations. She emphasized themes of education as a means of individual liberation and argued that it is a fundamental tool for achieving social equality. She placed great importance on women's education and conducted various efforts to increase women's participation in educational processes. In her novels and writings, she focused on themes that raised awareness about women's education, highlighting its importance. Halide Edib, in her works *Ateşten Gömlek* and *Vurun Kahpeye*, critiques the challenges women face in social life and the patriarchal structure of society, while highlighting their struggles for education and social rights. Through female characters, the importance of education and independence is clearly emphasized. Halide Edib Adivar believed that women's rights in areas such as education, work, and politics should be built on strong foundations and strengthened. She advocated for equal rights for women in all aspects of social life, asserting that women's education and self-fulfillment are crucial for societal progress.

Halide Edib encouraged women to become more active in social and political arenas and raised awareness about women's rights. In her literary works, she emphasized the importance of women's education, professional life, and societal roles. The ideas she introduced became one of the ideological foundations of the women's movement in Turkey. Through her personal life and achievements in education, Halide Edib served as a role model for women, inspiring many with her courage and determination to take action both socially and individually. She became a source of inspiration for women to increase their visibility in society and advocate for their rights.

Halide Edib actively participated in women's associations established during her time, particularly in pioneering organizations like *the Ottoman Women's Defense of Homeland Society*, encouraging women to become more visible in social and political spheres. In her novels and writings, she addressed women's rights issues and advocated for them, reaching wide audiences. Expressing her emotions and thoughts through the characters in her works, Halide Edib contributed to the empowerment of women in social life, thereby promoting a healthy continuation of the socialization process and enhancing their self-confidence.

3.1. Gender Equality and Her Impact On The Women's Movement

Halide Edib, transcending the societal norms of her time, adopted a libertarian and egalitarian lifestyle, and through her struggle for gender equality and women's rights, she has been etched into Turkish literary and political history as a significant figure. Her works and thoughts continue to illuminate the fight for gender equality today. Halide Edib, who emphasized that the social status of women is the foundation of modern civilization, openly expressed her views on women's education and

social equality. To promote gender equality, she made her voice heard through various literary genres, including columns, articles, and books. In addition to advocating for social equality, Halide Edib stressed that women and men should have equal rights without facing discrimination in political and social spheres and should actively participate in all areas of society. Furthermore, by calling for increased political and social involvement of women, she emphasized the need to redefine women's roles in society.

In Halide Edib's *Ateşten Gömlek*, the role of women during the war is prominently featured. Halide Edib explores concepts such as courage, independence, and social responsibility through her female characters. By emphasizing that women should actively participate in the war effort, she draws attention to their egalitarian roles in society. In *Vurun Kahpeye*, she criticizes the patriarchal structure of society while also highlighting the challenges women face in social life. Halide Edib brings to the forefront women's struggles for education and independence, emphasizing the importance of women expressing themselves and fighting for social equality.

Halide Edib advocated for the necessity of women being more active in the social sphere and participating in political arena, encouraging awareness about women's social rights. In her works, she emphasized norms required by social functioning, such as women's education, participation in the workforce, and societal roles. Halide Edib's support significantly contributed to shaping the ideological and sociological foundations of the women's movement in Turkey. Halide Edib played an important role in the struggle for gender equality with her contributions to *the Turkish Women's Movement*. Through her life and works, she continues to be a valuable source of inspiration for the fight for women's rights both in Turkey and around the world today.

Deeply believing in the impact of education on social change and individual development, Halide Edib particularly emphasized the education of women. She thought that education would contribute to the empowerment of individuals both personally and socially. By reflecting her thoughts in her works, Halide Edib continuously kept the struggle for education and equality in the spotlight.

Halide Edib took significant steps towards achieving gender equality by working to make women more visible in the education process. She continued to address these themes in her novels and writings with the aim of raising awareness about women's education. With her struggle for gender equality and women's rights, Halide Edib carved out an important place in Turkish literature and political history. She clearly reflected her belief that education is one of the most important tools for individual liberation and achieving social equality in her works and thoughts.

3.1.1. Role in Women's Associations

Halide Edib played an active role in raising awareness about women's social rights in Ottoman social life and in advocating for women's rights through the first women's associations established for this purpose. She held significant positions in *the Ottoman Women's Defense of Homeland Society* and *the Turkish Women's Aid Society*, founded in Istanbul in the 1910s. These women's associations emphasized women's education and their social rights, aiming to enable women to take more active roles in society. Through her role in these associations, Halide Edib became a significant figure in the fight for women's rights by supporting women's education and their participation in social life. Serving as an example to women through her life experience, Halide Edib's faith, courage, and determination encouraged many women to join the movement. She inspired women to gain more visibility in society and to achieve and defend their social rights.

3.2. The Role in Social Change, the Impact of the Women's Movement in the Media and the Anadolu Agency

Halide Edib Adıvar, as a significant figure in Turkish literature and social change, thoroughly examined social change and the effects of the media. Through both her writings and contributions to the development of the social women's movement, she shed light on the social changes occurring during the transition from the final years of *the Ottoman Empire's* dissolution to the early years of the establishment of *the Republic of Turkey*. Halide Edib argued that social change is possible through equal opportunities in education and the role of women in social life. According to Halide Edib, by achieving gender equality in education and society, women would play a significant role in laying the foundations of modern

Turkey. Seeing women's education as one of the cornerstones of social progress, Halide Edib stated that social development is possible through equal opportunities in education. Observing the impact of media on social change in her works and speeches, Halide Edib contributed to the establishment of *Anadolu Agency*, aiming to effectively use the power of media to inform and raise awareness among the public. During *the War of Independence*, particularly, Halide Edib used the power of media as an effective tool to accelerate social change and raise public awareness with her motivational writings and speeches that served as a source of inspiration for the national struggle. As a reflection of social change and media influence, Halide Edib's novels, through their strong female characters and social critiques, challenged readers to question gender inequality and the issues it brings. Her works, which reflect social change and modernization, reached a wider audience through the media.

On April 6, 1920, at the command of Mustafa Kemal Atatürk, Halide Edib, together with Yunus Nadi Abalıoğlu, founded *the Anadolu Agency* in Ankara, 17 days before the opening of *the Grand National Assembly of Turkey*. The establishment of *the Anadolu Agency (AA)* had a significant impact during and after *the War of Independence*, as it spread the spirit of the national struggle and helped to form this consciousness. Contributing significantly to the history of Turkish press, *Anadolu Agency* continues to operate today as one of Turkey's leading news agencies. The main purpose of establishing *the Anadolu Agency* was to deliver accurate and reliable information to the public and to support the national struggle. With the establishment of the agency, the importance of an independent and national press organ in *the National Struggle* was emphasized. *Anadolu Agency* is a national media organization that conveys events in Turkey and around the world in a reliable, impartial, and rapid manner. Working in coordination with the world press, *Anadolu Agency* is recognized in many parts of the world as well as in Turkey. With a comprehensive news network covering political, economic, cultural, and social developments in Turkey, *Anadolu Agency* has reached a wide audience by broadcasting in many languages such as Turkish, English, Arabic, German, French, Spanish, and Russian.

3.2.1. First Sultanahmet Rally

The First Sultanahmet Rally, held on May 23, 1919, was the largest of the four rallies due to the large number of participants and the significant impact it had in the media. Halide Edib described the crowd on the day of the rally as so dense that people could not move from *Sultanahmet Square* to *Hagia Sophia*. At the rally, Halide Edib delivered a powerful speech, later reflected in her literary work *The Shirt of Flame* (1923). Having spoken at previous rallies, Halide Edib attracted attention with her statement, "Governments are our enemy, nations are our friends, and our righteous rebellion is our strength in our hearts." during this rally (Gümüş, 2020). At the conclusion of her speech, Halide Edib urged the audience to remain committed to justice and swore them to never submit to any power or force in difficult times. She stated, "Until the day Turkey secures its independence and right to life, we will not flinch from any fear or hardship. Under the weeping minarets of our seven-hundred-year history, swear allegiance: we will not betray our flag or the honor of our ancestors." Thousands of people attended the Sultanahmet Rally, where Halide Edib defined herself as a true Muslim adhering to democratic principles with the words, "Nations are our friends, governments are our enemies." (Adıvar, 2007, pp. 41-42).

Halide Edib delivered a speech emphasizing the importance of appealing to the natural sense of rights in individuals and trusting in this sentiment. Believing her voice could only reach a certain distance in the crowd, Halide Edib stated that when she stepped onto the podium at the rally, she listened to the voices within the crowd, which encouraged her. She described the day of the rally as follows: "I believe that the Halide in Sultanahmet was not the everyday Halide. Sometimes, I believed that a modest and unrecognized person could represent the great ideals of a great nation. The heart of that day's Halide beat with the feeling that came from all Turkish hearts and announced to Halide the catastrophe of the years to come."

4. Conclusion

With the visible impact of women's education activities that began in Europe and the Ottoman Empire, Halide Edib's Western-style education increased the opportunities for women in Turkish society to establish themselves in the political and social spheres. Having received a rigorous traditional education at home and completing her Western-style education at *the American College for Girls*, Halide

Edib emphasized the synthesis of *Eastern and Western* cultures in her works. Directly experiencing these differences in her own life, Halide Edib reflected this experience in her writings.

Halide Edib continues to be an inspirational figure today with her ideas about women's participation in education, professional life, and societal roles. Her literary works and thoughts serve as guiding principles in the struggle for women's rights. Halide Edib's efforts have contributed to empowering and raising awareness among women in Turkey and around the world. Significant progress has been made in the fight for women's rights, providing a strong foundation for women to articulate their demands for equality and justice more forcefully. Women's associations and civil society organizations established under Halide Edib's leadership continue to advocate for women's rights to this day. These organizations advocate for and support women's rights in social, economic, and political spheres. Halide Edib's literary works and ideas continue to have an enduring impact in education and cultural realms. Her rich literary legacy is utilized in educational and cultural activities to raise awareness about women's rights. Women continue to draw inspiration from Halide Edib's legacy, supporting the progress she made in the struggle for equality, justice, and freedom. To resolve current issues and overcome barriers, greater collaboration and solidarity are essential in the fight for women's rights. As the women's rights movement strengthens, women will begin to gain more rights in social, economic, and political spheres. Halide Edib argued that women's aspirations and roles extend far beyond the traditional confines of motherhood and child-rearing. She emphasized that women are not only central to the family unit but are also essential contributors to the empowerment and advancement of society as a whole. According to Edib, women's involvement in education, the workforce, and public life is fundamental to societal progress. By challenging the prevailing notion that a woman's value is primarily tied to domestic roles, she sought to redefine their place in society, advocating for a broader recognition of their intellectual and professional capacities. Her insights highlight the urgent need to raise awareness among all members of society regarding the invaluable contributions and potential of women, framing gender equality as a key driver of societal development.

References

- Abadan, U.U.(1982).Türk Toplumunda Kadın, Ekin Yayınları, İstanbul.
- Adıgüzel, H. (1998). Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Türk Kadınının Sosyal Hayata Katılma Süreci, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Adıvar, H. E. (1911). “Nereye? Üniversiteli Arkadaşlara...” Akşam, nr. 10963, 20 Nisan 1949.
- Adıvar, H. E. (1913). “Yirminci Asırda Kadınlar”, Mektep Müzesi, nr. 1–3, 1 Mayıs–1 Haziran 1329/14 Mayıs–14 Haziran.
- Adıvar, H. E.(1922). Ateşten Gömlek. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Adıvar, H. E.(1926) Vurun Kahpeye. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Adıvar, H. E. (1946). Kadın Çalışmalı mı? Akşam, nr. 10083. Erişim Tarihi: 04 Nisan 2024
- Adıvar, H. E. (2007). Türk'ün Ateşle İmtihanı. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Akova, S. (2023) İstiklal Marşının Türk Ulusal Kimlik İnşasındaki Rolü.
- Derindusunce.org, 08 Eylül 2008, Tuncay Yılmaz, Bir Milliyetçinin Otobiyografisi - Mor salkımlı Ev
- Doğramacı, E. (1989). Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Durakbaşa, A. (2000). Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm, İletişim Yayınları, I.Baskı, İstanbul.
- Enginün, İ. (1998), Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Erdoğan, Teyfur. "Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Kısa Tarihi" (PDF). ktp.isam.org.tr. Üsküdar Belediyesi Üsküdar Sempozyumu (23-25 Mayıs 2003) Bildiri Kitapçığı. 30 Haziran 2016 tarihinde kaynağından (PDF) arşivlendi. Erişim tarihi: 29 Nisan 2024.
- Gümüş, Ramazan (7 Nisan 2020). "Türk'ün Ateşle İmtihanı". Tarih Kritik Dergisi. 6 (2): 221-223. ISSN 2149-8733. 12 Ocak 2024 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 05 Mayıs 2024.
- Halide Edip Adıvar. absoluteastronomy.com (İngilizce). 7 Eylül 2017 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 02 Nisan 2024.
- İnci Enginün. (1978). Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s. 5.
- Kan, M.E. (2022) Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Kadın İstihdamı: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri Örneği
- Kâzım Öztürk. Türk Parlamento Tarihi Tbm - Ix. Dönem 1950 - 1954 VII. Cilt (PDF). s. 555.
- Keyfev. (n.d.). *Osmanlı'da kadın hareketi ve huzurevleri*. <https://keyfev.com/post/osmanli-da-kadin-hareketi-ve-huzurevleri>
- Kirmit, Ömer Faruk (28 Aralık 2020). "İzmir'in İşgalinden Sonra Yapılan Büyük Sultan Ahmet Mitingleri". Tarih ve Gelecek Dergisi. 6 (4): 1325-1343. doi:10.21551/jhf.829454. ISSN 2458-7672. 28 Nisan 2021 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 09 Mayıs 2024.
- Mor Salkımlı Ev - Halide Edip Adıvar". edebiyatekibi.com. 30 Mart 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 02 Mayıs 2024.
- Mor Salkımlı Ev Özeti. edebiyet.tc. 28 Ekim 2010 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 26 Nisan 2024.
- Süvari, Serdar. "Halide Edib Adıvar". serdarsuvari.com. 28 Eylül 2011 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 04 Nisan 2024.

TBMM Albümü 1. Cilt (1920-1950) (PDF). TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü. 6 Şubat 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi (PDF).

Yalçın Çelik, Dilek (2016). "Halide Edip Adivar'ın Son Eseri'nde Müfide Kadri'nin Adını Yaşatmak". 1 (1). Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi. 26 Mart 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 14 Mayıs 2024.

TOURISTIC VALUE OF MOSTAR BRIDGE: AN EXPLORATORY RESEARCH**Yağmur CAN GABERLİ¹****Abstract**

The Mostar Bridge was built in 1557 by Mimar Hajruddin and continued its existence until 1993. It was destroyed by Croatian artillery fire during the Bosnian War and the stones used in its construction mixed with the Neretva River, which divides the Mostar region as a natural border. The stones of the bridge were removed from the river by Hungarian divers and reconstruction began in 1997 with the support of Turkey, France, Bosnia and Herzegovina and Hungary. The Mostar Bridge, which was opened in 2004, was included in the UNESCO World Heritage List in 2005. This study aims to reveal the touristic value of the bridge by examining the studies on the Mostar Bridge using the literature review method. Before literature review field work was conducted by the author to see the destination. After the search conducted in the Web of Science database under the title of 'Mostar Bridge', 92 studies were reached, and those that were double-counted and articles that were not appropriate in terms of content were removed. In the literature review conducted, it was understood that there were not enough studies on the touristic value of the Mostar Bridge considering its history. It is particularly evident that the bridge's potential for melancholy and diaspora tourism has not been utilized. The atmosphere of trust, peace and tranquility that was disrupted by the Bosnia War and the collapse of the bridge has also changed the ethnic structure of the region. While the vast majority of the Serbian population migrated after the war, Bosnians and Croats began to live in two separate areas, east and west of Mostar. While the Mostar Bridge creates a diaspora tourism potential for those who migrated and have historical ties to the region, it should also be evaluated in the context of melancholy tourism as it is the most concrete example of war and destruction. Studies to be conducted in the following period should emphasize the alternative tourism types that the bridge can serve and the tourism potential it carries.

Keywords: Tourism, Tourist Value, Bosnia and Herzegovina, Mostar, Exploratory Research

JEL Codes: Z30, Z32, Z33

MOSTAR KÖPRÜSÜNÜN TURİSTİK DEĞERİ: KEŞFEDİCİ BİR ARAŞTIRMA**Öz**

Mostar Köprüsü 1557 yılında Mimar Hayruddin tarafından yapılmış ve varlığını 1993 yılına kadar sürdürmüştür. Bosna Savaşı'nda Hırvat bir topçunun ateş açması sonucu yıkılmış ve yapımında kullanılan taşlar Mostar bölgesini doğal bir sınır olarak bölen Neretva Nehri'ne karışmıştır. Köprü taşları Macar dalgıçlar tarafından nehirden çıkarılmış 1997 yılında Türkiye, Fransa, Bosna Hersek ve Macaristan'ın desteğiyle yeniden inşaya başlanmıştır. 2004 yılında açılışı yapılan Mostar Köprüsü 2005 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Bu çalışmada Mostar Köprüsü'nü konu alan araştırmalar literatür taraması yöntemiyle incelenerek köprünün turistik değerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Web of Science veri tabanında 'Mostar Bridge' başlığıyla yapılan tarama sonucunda 92 çalışmaya ulaşılmış, bunların arasından çift sayım yapılanlar ve içerik olarak uygun olmayan makaleler çıkarılmıştır. Yapılan literatür taramasında Mostar Köprüsü'nün tarihi göz önüne alındığında turistik değerine dair yeterince çalışma olmadığı anlaşılmıştır. Özellikle köprünün hüznü ve diaspora turizmi

¹ Araş. Gör., Siirt Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Siirt, yağmurcan2009@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0828-0954

Makalenin Türü (Article Type): Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Geliş Tarihi (Received Date): 08.08.2024

Makale Kabul Tarihi (Accepted Date): 28.10.2024

DOI: 10.56337/sbm.1530303

Atıf (Cite): Gaberli, Y. C. (2024). Mostar Köprüsünün Turistik Değeri, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 152-167.

potansiyelinin değerlendirilemediği ortaya çıkmaktadır. Bosna Savaşı ve köprünün yıkılmasıyla bozulan güven, huzur ve barış ortamı bölgenin etnik yapısını da değiştirmiş savaş sonrası Sırp nüfusun büyük çoğunluğu göç ederken, Boşnak ve Hırvatlar da Mostar'ın doğusu ve batısı olmak üzere iki ayrı alanda yaşamaya başlamıştır. Mostar köprüsü göç eden ve bölgeyle tarihi bağı bulunanlar için bir diaspora turizmi potansiyeli oluştururken, savaş ve yıkımın en somut örneği olması bakımından da hüznün turizmi bağlamında değerlendirilmelidir. Sonraki süreçte yapılacak çalışmalar köprünün hizmet edebileceği alternatif turizm çeşitlerine ve taşıdığı turizm potansiyeline vurgu yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turistik Değer, Bosna Hersek, Mostar, Keşfedici Araştırma

JEL Kodları: Z30, Z32, Z33

1. Introduction

Culturel heritage is one of the most important motivations for tourists. Cultural and heritage objects construe profit and development for the cities. One of the most important issues about cultural heritage is the spread of tourist streams and seasonal fluctuations. Cultural heritage creates a destination brand that can be used as an effective tool for the adoption of leadership in the tourist arena. Moreover, cultural and historical elements not only bring revenue to the region but also ensure domestic population and the public are proud of the unique heritage and given opportunities to share it with tourists (Ismagilova et al., 2014: 363).

Cultural heritage can be classified as tangible and intangible cultural heritage which includes historical places, monuments, and buildings that are deemed important to be protected and preserved for future generations things made by human hands and including architecture, archaeology, technological and scientific works. Intangible cultural heritage consists of literature, art, architecture, traditions, beliefs, sculpture, language, folk dances, and clothing styles, which reflect the characteristics specific to that country. According to the Regulation on the Procedures and Principles Concerning the Establishment and Duties of the Site Management and the Monuments Board and the Determination of Management Areas. Any immovable property is defined and accepted as a monument for its archaeological, historical, aesthetic, or ethnographic importance. Tangible cultural heritage is important to keep the intangible cultural heritage alive and transfer it. Culture is preserved and protected with the integration of architectural heritage with the social fabric-

Historical bridges all around the World make intangible cultural heritage sustainable using rituals. The Mostar Bridge is an example where the architectural and social frame is integrated in this way tangible cultural heritage is preserved traditions and is passed on to future generations (Demir, 2021: 228-229). Even the bridge's major role seems to pass to the other side, which ensure the communication connection between the areas disconnected by a natural distance. These technical structures become a symbol of not only a measure of development and engineering dexterity but also the features of people, cities, regions, and countries. The bridges have strong symbolic meaning due to connecting people or communities that are dissimilar or isolated from each other. Bridges have an important role to attract tourists the most characteristic fundamentals of the city's scenery. Bridges reflect determinants of development and engineering accomplishment and are a symbol of the economic potential created by people, cities, or countries. In this respect that, many bridges have converted very valuable edifice in the cities where created. Bridges seem like the history of cities all over the World since they are the results of human activities (Opania & Salamak, 2018: 1-2).

Mostar City is 162 km from Sarajevo, the capital city of Bosnia-Herzegovina. 59 m above sea level in the southwest located at an altitude on the road connecting Sarajevo to the Adriatic Sea coast. According to meteorological stations in Bosnia and Herzegovina, the coldest month with an average temperature in January at 5.3°C and the warmest month with an average temperature in July at 25.4 in Mostar (Fourth National Communication of Bosnia and Herzegovina, 2021: 120). Mostar City has a unique characteristic about population structure. During the conflicts the Herzegovina region was surrounded first by the Serbs and then by the Croats. Because of the conflicts between ethnic groups, the city was divided into two parts. West of the city is Croat and east of Mostar is Bosnian. Today in Mostar city there is a border between different ethnic groups not physical but after war and conflict

psychological. In the past, with people of different ethnic backgrounds, cultures, and religions having lived peacefully for a hundred years Mostar was one of the most beautiful cities in Yugoslavia (Ünal, 2015: 138-139). This study aims to conduct exploratory research to reveal the tourist value of the Mostar bridge. In the next section, after giving information about the exploratory research method, knowledge about the historical and natural value of the Mostar Bridge was compiled. In the other section, after examining the value of the Mostar bridge based on studies in the literature and the researcher's observations, the findings are summarized in the next section. The last chapter is devoted to the evaluation of the findings in terms of revealing the tourist value and policy recommendations.

2. Main Focus and Methods of the Exploratory Research

Exploratory research can be defined as an attempt to discover something new and different about the issue of aim research. Exploratory research is also the source of good research because without starting a search with a new claim it will be standstill. This type of research is preferred when the searcher does not have enough information about the issue or the issue is relatively new (Swedberg, 2020: 17-18). In this study literature survey is used to explore the touristic value of Mostar Bridge. In this concept prisma flowchart is created to identify the relevance of study that reached by using Vosviewer Programme. First searched the title of Mostar Bridge in the Web of Science database. Then the studies set apart by the relevance of research, the ones keep compatibility are examined. After examining of studies separated according to their language and subject. This process entitle as prisma flow chart of inclusion and exclusion criterias (Anayat & Rasool, 2024: 118). At last all the studies used in this searched are summarized in the table with the name of study, the year, issue, name of journal, technique, contents. In this respect, the touristic value of Mostar Bridge is evaluated by the criteria of assessment of geosite tourism value. According to classification. Tourism value can be evaluated with four sections availability, use, logistics, and perceptiveness (Pereira & Pereira, 2012: 232).

Table 1. Criterias for the Assessment of Geosites Tourism Value

Main Criteria	Sub Criteria
Availability	Accessibility, visibility, safety
Use	Indications, use of geological and other values, land status
Logistics	Cleanness, toilets, food, accommodation
Perceptiveness	Aesthetics, content

Source: Pereira & Pereira, 2012: 232.

Accessibility is related ease to access the site of roads, transportation, distances, and the need for special equipment. Geological elements, distance, and human structure are about visibility. Potential dangers for the quests about steep slopes, greasy floors, existence of water are about safety. Indications are existing signage on the roads and using guidebooks or the internet for promotion and advertisement regarding using geological values. The presence of other characteristic and artistic appraisal for promotion is an example of other values. Accessing fees, property of land, and working hours are about land status. Cleanness consists of sanitary citation of the area and the existence of garbage. Toilets criteria are regarding to presence of civil lavatory near restaurants or the ability to use toilets from restaurants and cafes enclosing, considering their space of the area. While the presence of restaurants and cafes, referring their distance from the area is about food; hotels, hostels, and camping parks are about accommodation. Aesthetic elements consist of utilization of the site and landscape allure, features of the natural habitat, existence of water and greenery, and appeal of the geological, natural, and cultural elements. Interpretative panels, webpages, books, leaflets, and brochures regarding content (Pereira and Pereira, 2012, p. 232).

3. The Historical and Natural Value of the Mostar Bridge

The natural, cultural, and historical value of Mostar Bridge is evaluated in this section. Therefore, the historical progress and process of the structure are explained here.

3.1. Old Bridge Area of the Old City of Mostar

Mostar, the capital of the Herzegovina Neretva Canton, that one of the 10 cantons that make up the bureaucratic structure of Bosnia and Herzegovina on the Neretva River. Neretva passes through the middle and divides Mostar into two sides. Neretva river is like a natural border (Ünal, 2018: 621). The Old Bridge Area is an instance of pre-Ottoman, Eastern Ottoman, Mediterranean, and Western European architectonic characteristics and trait. Mostar Bridge area is an illustration of a desegregated downtown residential. The rebuilt and restoration Old Bridge and Old City of Mostar are image of settlement, international cooperation, and the peace of divergent cultural, ethnic, and religious association with the multi-cultural and multi-ethnic frame of Bosnians, Croats, Serbs, Muslims, Orthodox Christians, and Jews (Armaly et al., 2004: 6; Mandić, 2023: 363; Unesco, 2024).

Figure 1. Mostar Bridge in 1976

Source: Wikimedia, 2024

Mostar Bridge was built by Mimar Hajruddin (Orlando et al., 2003: 617), a student of Mimar Sinan, between the years 1557 and 1566 on the River Neretva (Popovac, 2006: 50). The Bridge, which is 30 meters long and 4 meters wide, is approximately 24 meters above the river (Harapin et al., 2013: 656). The bridge with its magnificent view and interesting history made bridge an important tourism center over the years. The carrier arch of the bridge, which was built on the narrowest part of the Neretva River and placed on solid rocks from both sides contributed to stone stands approximately 7.00 m high (Sert, 2015: 2739).

Built with advanced technology for its juristic, the bridge gave its name to the city of Mostar after its completion, and it enriched and revived trade in the city. With the construction of the Mostar Bridge because it replaced old and unreliable wooden bridges, trade and production increased in Neretva. Over time bridges have become a symbol of ease and convenience for trade between different ethnic societies (Forde, 2016: 471-478). Stari Most, one of the most beautiful symbolic structures of Bosnia and Herzegovina, connects the Bosnian and Croatian parts of the city of Mostar. Bridges are part of the life of a city because they often represent a historical connection between people. Over time, it began to be seen as a symbol of tolerance, reconciliation, and peace. Mostar Bridge represented cultural co-existence in Bosnia-Herzegovina, where Orthodox, Catholic, and Muslim communities live all together. That's why the meaning of Bridge was intergenerational (Armaly et al., 2004: 14; Forde, 2016: 468-471).

The bridge also became a place where the men of the city jumped to prove their courage to their fiancées. The tradition of young boys jumping into the water over the bridge arch which has been going on uninterruptedly since the bridge was built and has been passed down from generation to generation, is a ritual before getting married in the past. This event that organized by young people every year in July to show off their courage is called Swallow Jump. This show of courage is appreciated by the girls' fathers. Athletes from Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Kosovo, Serbia, Macedonia, Slovenia,

Croatia, and other countries also participate in the activity (Demir, 2021: 230). This tradition is practiced differently nowadays; young people wait on the bridge to jump off in return for a fee they receive from tourists visiting the Bridge (Consulate General of the Republic of Turkey in Mostar, 2024).

When completed, the bridge was regarded as an engineering miracle by people those who saw it soon after its completion was possibly the widest arch bridge in the world. After 400 years of its construction, Bosnian War started in 1992 then it was destroyed by 54 artillery shots during the civil war, on 9 November 1993 (Moffett, 2020: 1), as a result of three days of continuous artillery fire by the Croatian Artillery Militia. The destruction of Mostar Bridge became the aimless and enraged bloodletting of the civil war. But the collapse of this bridge, which is the symbol of intercultural peace and tolerance, brought some consequences. The first civilian access to supplies interrupted and hindered, the cultural value of Mostar Bridge destroyed, and restaged the city in destroying a key landmark with strong cultural ties to all Mostarians (Forde, 2016: 473). After the war in order to reconstruct both the bridge and the city center of Mostar an international coalition was formed (Britannica, 2024).

Figure 2. Destruction of Mostar Bridge

Source: BBC UK, 2024.

Figure 3. Temporary Bridge After Destruction

Source: Wikipedia, 2024.

After destruction in order to help the restructuring of the city, investments were made by the European Union and some other countries like Turkey, France, Bosnia and Herzegovina, in economy, infrastructure, transportation, and energy in Mostar between 1994 and 1997. Divers from the Hungarian army found the original stones from the river bed and removed them with cranes (Armaly, Blasi, and Hannah, 2004: 7-12). Since stones that had been damaged by bombardment and fell into the water could

not be used in the building, the quarry where the original stones were quarried, which is currently closed, was reopened for this purpose and the stones extracted from the same quarry were used in the construction of the bridge (UNESCO, 2024). By the way between the years 1994 and 2004 temporary bridge is used (Armaly et al., 2004: 7) for transition on the Neretva River.

UNESCO and the Government of Bosnia and Herzegovina signed a Memorandum of Cooperation in December 1995 to enable preparations for reconstruction and rehabilitation projects. Turkey was the first country to donate \$1 million in 1996 to start the international campaign, and then \$15 million was collected with the contributions of the European Bank and countries like Italy, the Netherlands, Croatia, France, and Hungary. Rehabilitation of Mostar City and reconstruction of the bridge started with donations (Sert, 2015: 2741).

Figure 4. Reconstruction of Mostar Bridge

Source: Wikipedia, 2024.

The Mostar Bridge after construction was completed, was opened by Charles, Prince of Wales, on 23 July 2004, with a ceremony attended by many state representatives. The opening ceremony was broadcast live by many television crews (Mostar Bridge, 2024).

Figure 5. Mostar Bridge After Reconstruction

Source: Wikipedia, 2024.

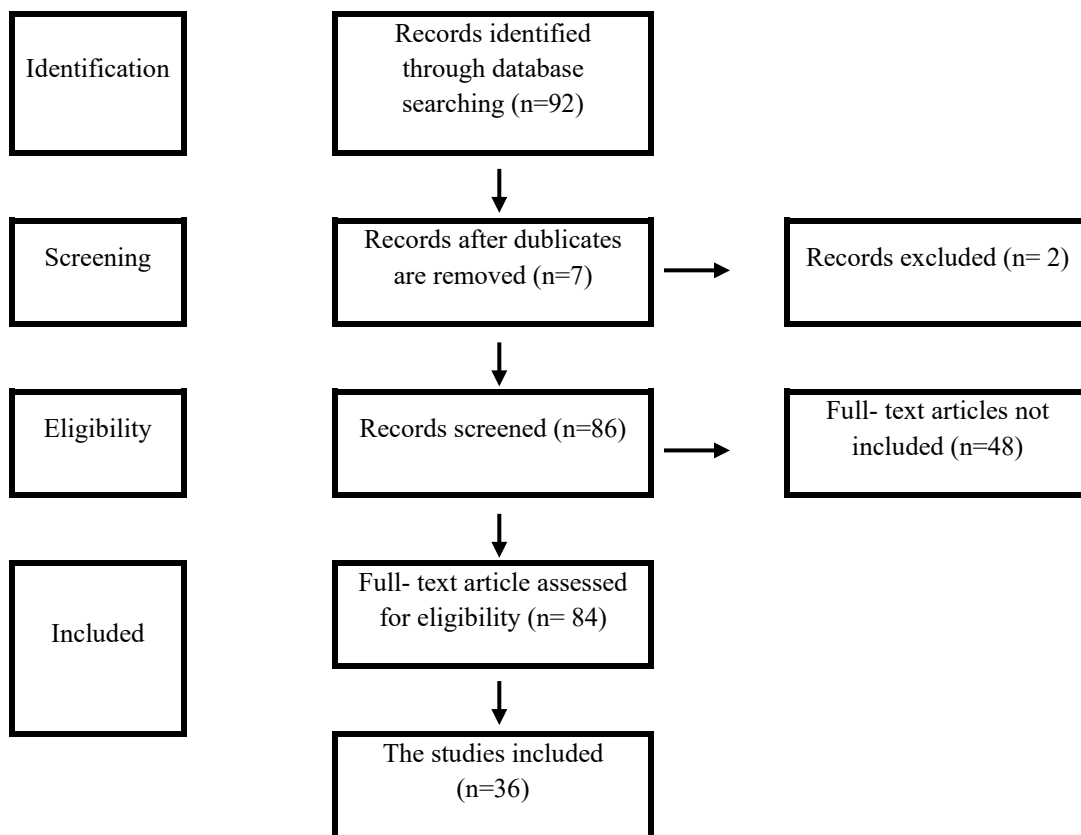
A year later after the completion of construction and opening Mostar Bridge, the bridge was included World Heritage List by UNESCO in 2005 (Obelić, 2007: 617). In order to define the destination or zone as a World Cultural Heritage, the area must have some special features, and sites must be of outstanding universal value and meet at least one out of ten selection criteria of UNESCO (UNESCO,

2024). Visiting Mostar Bridge was chosen as the second thing in the Mostar zone by Tripadvisor users (Trip advisor, 2024).

4. The Value of the Mostar Bridge from the Literature Survey

This section includes a systematic literature review focused on the Mostar Bridge. Without separating the source categories studies about Mostar Bridge are searched with the program Voswiver with the keyword ‘Mostar Bridge’ from the Web of Science database. Voswiver is a program to focuses on social sciences in publication content and also gives the opportunity to create and explore maps (Van Eck & Waltman, 2011: 3; Gaberli, 2023: 30-31). The process used to search the studies about keywords consists of four steps: identification, screening, eligibility, and inclusion. The outcome of the selection process of this study is summarized with numbers as guidelines. This Prisma is used as a tool to conduct and improve the reporting of systematic literature review (Gonçalves et al., 2024: 67). With the keyword ‘Mostar Bridge’ there are 92 studies on the Web of Science database. The duplicated and irrelevant studies were removed from these 92 total studies.

Table 1. Prisma flowchart

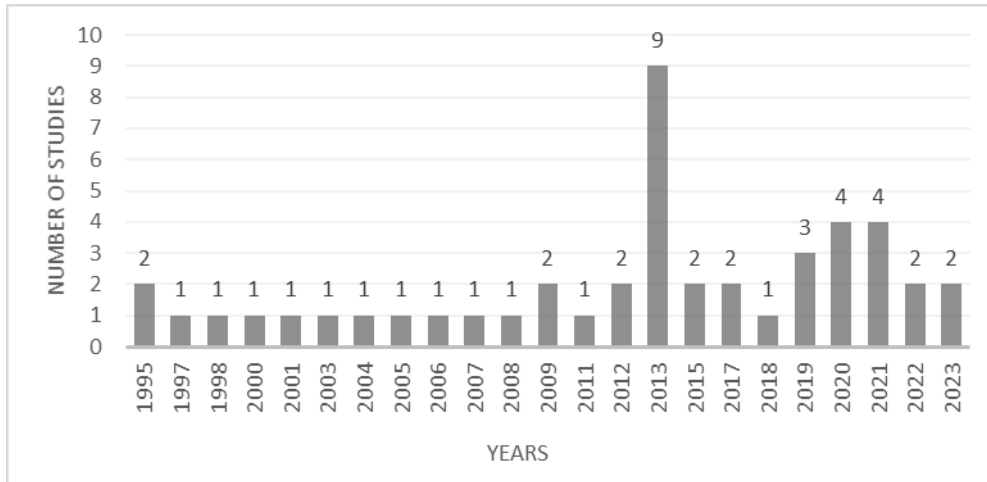

Source: Liberati et al., 2009: 5; Seah et al., 2021: 118; Ağbaba & Karabağ, 2022: 14.

To classify the studies the prisma flow chart is used. Prisma flowchart was established to support authors report a wide article of systematic reviews to evaluate the advantage and damage of a healthcare intervention (Liberati et al., 2009: 2). Also, it is used for reporting, systematic review, and meta-analysis (Ağbaba & Karabağ, 2022: 15). Prisma flowchart consists of processes like identification, screening, eligibility and including. In this context, the studies reached by the researcher are examined. After screening, the studies are duplicated means count more than one is eliminated from 7 articles. The number of papers that could not reach the source is 3 and 2 studies are not included because of the language of the papers. This literature review comprises only English studies about Mostar Bridge. After the screening process in the eligibility step, 48 studies were excluded. The reason to find these studies while researching the Mostar Bridge is the similarity of names. Even if it is not related to Mostar Bridge,

in the search process there are some papers were reached, and after controlling they were excluded. As a result of this study, 35 papers are examined and summarized in the literature review.

Table 2. Annual Scientific Publications

Source: Created by author

Table 1 shows the annual scientific publications used in this literature review by the year. According to bibliometric data, 2013 is the year most publications with 9 studies.

Table 3. A Literature Survey on Mostar Bridge

Study (Year)	Journal	Web of Science Category	Research Methods	Findings
The Destruction of the Old Bridge in Mostar: A Rupture in Collective Urban Space and Life (2023)	International Journal of Islamic Architecture	Architecture	Qualitative	Researchers focused on the meaning of the bridge changed after the war and due to interethnic conflict. The new bridge could not repair ruptures in the social relationships between Mostar's communities.
Post-reconstruction enclosures: an infrastructural perspective on the post-conflict landscape of the Old City (Mostar) (2023)	Landscape Research	Environmental Studies, Geography	Quantitative	In the study eighteen years after the reconstruction, the landscape and mural of the Old City of Mostar, of its famous Old Bridge is evaluated by the researchers.
Destruction, heritage and memory: post-conflict memorialisation for recovery and reconciliation (2022)	Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development	Green & Sustainable Science & Technology	Qualitative	The paper aims to search post-trauma recovery and agreement processes and answer how and if the memorialization of sites of pain can contribute to the recovery and reconciliation in some cases like the Mostar Bridge destruction.
Estimation of Seismic Behaviour of Historic Masonry Structures by Shake Table Testing (2022)	Protection of Historical Constructions, Prohitech 2021	Engineering	Quantitative	In the study, Mostar Bridge evaluated with seismic stability and behavior of structures involving several important aspects and activities.
The Reconstruction and Reopening of the Mostar Bridge and the Protection and Safeguarding of Orthodox Monasteries in Kosovo (2021)	Safety and Security of Cultural Heritage in Zones of War or Instability	Archaeology	Qualitative	There are two episodes that the researcher is also connected with period. Orthodox monasteries in the region of Kosovar and Mostar Bridge.
Experimental and numerical analysis of the global behaviour of the 1:9 scale model of the Old Bridge in Mostar (2021)	Coupled Systems Mechanics	Mechanics	Quantitative	In the study, the reaction of stone arch ashlar structures bolstered with steel clamps and steel dowels to the seismic vibration is examined.
Shake Table Testing of Two Historical Masonry Structures for Estimation of Their Seismic Stability (2021)	International Journal of Architectural Heritage	Architecture, Construction & Building Technology	Quantitative	In the study, it is highlighted that reliable estimation of seismic stability of structures built like Mostar Bridge active regions is an objective that requires complex investigation and different types of activities.
Influence of planes of anisotropy on physical and mechanical properties of freshwater limestone (Mudstone) (2021)	Construction and Building Materials	Construction & Building Technology	Quantitative	The study compared the tenelija and mudstone used in the Mostar Bridge construction and evaluated the features of the stones.
A Bridge Too Far? Attacks against Cultural Property used as Military Objectives as War Crimes: Case and the Mostar Bridge (2020)	International Criminal Law Review	Law	Qualitative	The destruction and renovation process of Mostar Bridge is evaluated in terms of war crimes and law perspective.
Appraisal of Heritage Buildings in the Post-War Period in Bosnia (2020)	5th World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium (Wmcaus)	Architecture	Qualitative	The process of destruction, reconstruction, symbols, restoration, and protection is examined in the study with some cases like Mostar Bridge.
The Evaluation of the Surrogate Safety Measures Along a Pedestrian Confined Ramp of an Old Bridge (2020)	European Transport-Trasporti Europei	Transportation	Qualitative	The study intends to appraise the consequence and reaction of pedestrian mobility on Mostar Bridge in terms of safety, to overcome negative outcomes that could result in a bad infrastructural level of service.
Improving Accessibility to Intangible Cultural Heritage Preservation Using Virtual Reality (2020)	Acm Journal on Computing and Cultural Heritage	Humanities, Multidisciplinary	Qualitative	The application used in the study purpose to present, introduce, and protect the bridge diving rituals at this site. The study investigates videos presented through virtual reality further contributing to user participation in the application of protecting intangible cultural heritage with diving river.
The Remains of the Bridges (2019)	3rd World Multidisciplinary Civil Engineering, Architecture, Urban Planning Symposium	Architecture, Engineering	Qualitative	The study underlines the significance of bridges in development of a city with some examples one of them being Mostar Bridge.
Physical and Mechanical Specificities of "Tenelija" Stone (2019)	Archives for Technical Sciences	Engineering, Geological	Quantitative	The features of Tenelija stone used in the construction of Mostar Bridge are explained and examined in the study.

The Importance of Assessing the Level of Service in Confined Infrastructures: Some Considerations of the Old Ottoman Pedestrian Bridge of Mostar (2019)	Applied Sciences-Basel	Chemistry, Multidisciplinary	Quantitative	The research purpose is to compare and correlate scenarios under critical events and conditions such as terrorism or similar events to define preventively possible actions and highlight pedestrian behavior on a bridge with ramps.
Military Necessity, Proportionality and Dual-Use Objects at the ICTY: A Close Reading of the Pric et al. Proceedings on the Destruction of the Old Bridge of Mostar (2018)	Journal of Conflict and Security Law	Law	Qualitative	The study focuses on searching and discovering the elements of the crime of destruction of the Bridge. Findings, the basis of legal issues at trial and appeal are also evaluated in the search.
Urbicide and the destruction of "bridge-ness" in Mostar (2017)	Political Afterlife of Sites of Monumental Destruction: Reconstructing Affect in Mostar and New York	Architecture, Cultural Studies	Qualitative	In the study, the destruction and history of Mostar Bridge are told with some famous and historical travelers' and writers' opinions and explanations.
Afterlife Anchoring affect/reconstructing "bridge-ness" in Mostar (2017)	Political Afterlife of Sites of Monumental Destruction: Reconstructing Affect in Mostar and New York	Architecture, Cultural Studies	Qualitative	In the study, the symbols of monuments like bridges in Mostar and New York were evaluated with destruction and reconstruction courses.
The bridge on the Neretva: Stari Most as a stage of memory in post-conflict Mostar, Bosnia-Herzegovina (2016)	Cooperation and Conflict	International Relations, Political Science	Qualitative	As a bridge that divides the Mostar the symbol of reconciliation and tourism potential of the Mostar Bridge is emphasized in the study.
A Tale of Three Bridges: Agency and Agonism in Peace Building (2016)	Third World Quarterly	Development Studies	Qualitative	In the study three social and material spaces of the city one of them being Mostar Bridge are evaluated in order to ensure the peace and serenity in the zone.
Geotechnical Characteristics of the Terrain and Calculation of Bearing Capacity for Bridge No. 3 of Motorway Zenica - Sarajevo - Mostar - Bjaca, Section Interchange Pocitelj – Zvirivici (2015)	Archives for Technical Sciences	Engineering, Geological	Quantitative	In the study calculation of bearing capacity and settlement underneath shallow foundation footings of three bridges are compared with different features of bridges.
A New Layer in a World Heritage Site: The Post-War Reconstruction of Mostar's Historic Core (2015)	Megaron	Architecture	Qualitative	The paper pays attention to the historic main structure of Mostar in general and Old Bridge and evaluates the situation from the perspective of the local population implications for cities that may have issues similar to Mostar.
Static and Dynamic Analysis of the Old Stone Bridge in Mostar (2013)	Gradevinar	Engineering	Quantitative	As a result of the study, it is confirmed that numerical bridge simulation models used in the analysis are reliable. Attention is drawn to the need for urgent repair of arch damage.
Old Bridge of Mostar and Increasing Respect for Cultural Property in Armed Conflict (2012)	Old Bridge of Mostar and Increasing Respect for Cultural Property in Armed Conflict	Law	Qualitative	Cultural property, armed conflict, and protecting cultural property by international law are examined from the perspective of the destruction and construction of Old Bridge Mostar perspective. Motivates and effects of construction are also evaluated issues.
The Bridge in Semiotics (2012)	Cultura-International Journal of Philosophy of Culture and Axiology	Philosophy	Qualitative	In the study the semiotic significance of bridges is emphasized and explained with such examples as Mostar, Brooklyn, and Kwai.
Mostar City Icons - an Insider's View Karadžozbeg Mosque and Old bridge Complex (2011)	Technics Technologies Education Management-Ttem	Engineering	Qualitative	Two different structures of Mostar Bridge are examined in the study based on materials, historical perspective, architecture, and documentation level.
Waste management and problems of groundwater pollution in karst environments in the context of a post-conflict scenario: The case of Mostar (Bosnia Herzegovina) (2009)	Habitat International	Development and Environmental Studies	Quantitative	As a result of this study Mostar Bridge zone is sensitive to the groundwater. The mining area Vihovic which was interrupted because of the war has become an uncontrolled dumpside. As a result, the pollution of the water of Neretva and the diseases of the local population could be increased.

Balkan Bridges: Re-Membering Mostar (1995-2000) (2009)	Theatre, Facilitation, and Nation Formation in The Balkans and Middle East	Area Studies, Theater	Qualitative	Three people cross physical and ideological borders, but also to examine their construction as an example in the study offers different points of view on social identity after the war in Bosnia and Herzegovina.
Deconstruction, Reconstruction and Design Responsibility (2008)	Architectural Theory Review	Architecture	Qualitative	In the study the capacity of the designers to help the physical and social rebuilding of cities destroyed by war and natural disasters with some examples like Mostar Bridge.
Dating of the old bridge in Mostar, Bosnia and Herzegovina (2007)	Radiocarbon	Geochemistry, Geophysics	Quantitative	From the wooden materials used in the construction of the bridge, the chronological change and development of the Bridge is explained. The working process, the materials used for the reconstruction, and the significance of Mostar Bridge are explained.
Stari Most: Rebuilding more than a historic bridge in Mostar (2004)	Museum International	Art	Qualitative	The history, destruction, rehabilitation, philosophy, and symbol of the reconstruction of Mostar Bridge are explained in the study.
Structural analysis for the reconstruction design of the old bridge of Mostar (2003)	Structural Studies, Repairs and Maintenance of Heritage Architecture	Architecture	Quantitative	With historical notices and information about topographic, geotechnical surveys, and material tests, the process of structural analysis for the reconstruction design of Mostar Bridge.
Remedial works on the foundation rock of the "Old Bridge" in Mostar (2001)	Rock Mechanics: A Challenge For Society	Geochemistry	Qualitative	The study explained the first two failed attempts of reconstruction after destruction, it is emphasized that the river eroditive and devastating feature for the foundation rock. The remedial improvements are necessary for the bridge.
Building bridges in Bosnia (Reconstructing the Ottoman stone bridge in Mostar) (2000)	History Today	History	Qualitative	The researcher reveals plans to reconstruct the Ottoman stone bridge in Mostar, Bosnia-Herzegovina. Cost of the European Commission Project with variety of the Old Bridge and the role of the bridge on the growth of Mostar.
Qudret-Kemerı Old-Bridge Of Mostar, Bosnia-Herzegovina - A Bridge Between Barbarity And Civilization (1995)	Slavonic and East European Review	Humanities, Multidisciplinary	Qualitative	In the study told the history of Mostar it is emphasized that those who destroyed the Old Bridge were not targeting the bridge alone, but were aiming to destroy its symbolic value and meaning.

5. Findings

Studies searched with the title of Mostar Bridge are about architecture, art, semiotics, history, geochemistry, engineering, performing arts, development, environmental studies, law, philosophy, geology, international relations, political science, chemistry, transportation, humanities, building and construction technologies, in the fields of archeology and sustainability. In the literature review, it was seen that the building materials, construction technology, and history of the bridge were investigated. The research, which evaluated the collapse of the bridge in the context of war crime, emphasized the potential for dark tourism in the region. There are not enough studies evaluating the bridge in the context of its tourism potential. The Mostar bridge has been generally evaluated in the context of building technologies, that is, engineering, and historical perspective.

Considering climate change and its effects all over the world, Mostar has become a region affected by this due to its natural structure. The decrease in the water level in the river as a result of increasing temperatures and decreasing rainfall will reduce both the abundance of resources and the water activities of tourists. This reveals the need for the tourism movement in Mostar, which is concentrated in the summer and where the seasonality problem is at the forefront, to be spread throughout the year. Mostar Bridge, in its current form, serves as a tourism activity where the density is seen in summer and therefore capacity problems arise at some points. Considering the construction process of the bridge, its importance for the history of the Ottoman and Yugoslavia, and its destruction and reconstruction during the war, it is seen that it has potential for different types of tourism in all seasons of the year. Mostar Bridge, which currently maintains its popularity in culture and summer tourism, is a destination with the potential for sadness tourism in the context of the historical process. There are studies in the literature that evaluate the destruction of the bridge as a war crime. The bridge was not only an ordinary structure used for transportation and trade for 427 years, but also a symbol of tolerance, peace, and cultural diversity for the different ethnic and religious groups living in the region. The collapse of Mostar meant the collapse of a multinational and cultural structure. The communities that lived together before the war began to live in separate parts of the city, divided into east and west by the Neretva River, after the war. While Croats lived in the west of the river, the Muslim population began to live in the east. While the existence of the bridge symbolized intercultural tolerance, its collapse symbolized the civil war that broke out between previously peaceful groups. Therefore, the bridge has touristic importance in terms of sociology in the context of Ottoman history, tolerance, diversity, and tolerance that it symbolized for 427 years, engineering and architecture in the reconstruction and construction phases, and historical, cultural, and natural beauties during the construction phase. The literature review has shown that research on the touristic value of the Mostar Bridge is limited. In addition, different types of tourism, such as diaspora tourism and dark tourism, which the bridge carries due to its history, and which will eliminate the seasonality problem by spreading throughout the year, have not been emphasized. In the area where Croatian, Serb, and Bosnian populations lived together before the war, Serbs completely migrated after the war; Bosniak and Croat communities began to live in separate areas, east and west of the river. The region has diaspora tourism potential for both the migrating Serb communities and the Bosnian and Croat populations whose places of residence have changed. On the other hand, the destruction of the bridge during the war was evaluated in the context of a war crime. According to official sources, 150 thousand people lost their lives in the Bosnian civil war. Mostar Bridge is one of the most important concrete resources reflecting the effects of the war in the geography where this massacre took place. With its collapse, the bridge has the potential for sadness tourism, both in the context of a war crime and as evidence reflecting the dark side of war. Climate change and the concentration of tourism in a single season create capacity problems and activity restrictions for the region. The results obtained from the literature review show that while the Mostar Bridge has not been evaluated within the scope of diaspora tourism, it has been examined only in the context of sadness tourism. For future studies, it is recommended to examine the bridge's potential for both sadness tourism and diaspora tourism. Conducting the literature review in a single language (English) and database (Web of Science) constitutes the limitations of the research.

6. Conclusion

Changing climate conditions, increasing temperatures, and decreasing rainfall have shortened the time it takes to perform certain activities in tourism destinations. This situation narrows the usage periods of tourism destinations or forces them to be compressed into a certain period. One of the biggest obstacles to sustainability in tourism is the problem of seasonality. While tourism destinations are bustling in certain months and seasons of the year, sometimes the opposite is true. For this reason, tourism needs to be spread throughout the year with alternative tourism types other than the traditional tourist.

The Mostar Bridge has great tourism potential due to its history, structure, and importance. However, the literature review shows that sufficient studies and research have not been conducted on this subject. It is of great importance for both the Ottoman and Balkan geography with its meaning and architectural and engineering features. The Mostar Bridge was destroyed during the Yugoslav War and was submerged in water along with the peace, tolerance, and rituals belonging to various cultures that it symbolized during the 427 years it stood. Today, the Mostar Bridge, which is only prominent with its natural and architectural features, has great historical importance because it connected different ethnic identities, transferred traditions and beliefs to future generations, and was a symbol of peace during its time standing. The lands where Bosniaks, Croats, and Serbs lived together before the war began to live in separate regions, just as tolerance, peace, and tranquility were lost when the bridge was destroyed. While Serbs mostly preferred to migrate, Bosnians started to live in the east of the Mostar region, which is divided into two by the Neretva River as a natural border, and Croats began to live in the west. The Mostar Bridge is important not only in terms of architecture but also as a concrete example of the sociological change that has taken place. While the bridge has the potential for diaspora tourism for the emigrating Serbian communities, it also has the potential for sadness tourism as the most concrete example of the losses incurred in the war.

In this respect, it is seen that the bridge has great tourism potential for both communities of different ethnic identities living in the Balkan geography and visitors from other regions. However, studies have revealed that the potential of the region to serve these different types of tourism has not yet been evaluated. As a result, the Mostar Bridge has both diaspora and melancholy tourism potential. Diaspora and melancholy tourism is a type of tourism that can be carried out in any period and under any conditions due to its structure and does not have a seasonality problem. This situation saves tourism from being confined to certain periods, thus tourism activities can be spread throughout the year. In the promotion and marketing activities to be carried out regarding the Mostar Bridge, the historical importance of the region and the sociological and structural changes experienced in the region during this process can be highlighted and the potential for diaspora and melancholy tourism can be highlighted.

References

- Ademović, N., & Kurtović, A. (2021). Influence of planes of anisotropy on physical and mechanical properties of freshwater limestone (Mudstone). *Construction and Building Materials*, 268, 121174, 1-19.
- Ağbaba, K., & Karabağ, S. (2022). Tabata Antrenman Protokolünü Farklı Branşlarda Deneyen Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Uluslararası Dağcılık ve Tırmanış Dergisi*, 5(1), 9-22.
- Anayat, S., & Rasool, G. (2024). Artificial intelligence marketing (AIM): connecting-the-dots using bibliometrics. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 32(1), 114-135.
- Armaly, M., Blasi, C., & Hannah, L. (2004). Stari Most: rebuilding more than a historic bridge in Mostar. *Museum international*, 56(4), 6-17.
- Atabay, Z. E., Macedonio, A., Teba, T., & Unal, Z. (2024). Destruction, heritage and memory: post-conflict memorialisation for recovery and reconciliation. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 14(4), 477-496.
- BBC UK. <https://www.bbc.co.uk/programmes/p02chyh7>. Access Date: 20.06.2024
- Björkdahl, A., & Mannergren Selimovic, J. (2016). A tale of three bridges: Agency and agonism in peace building. *Third World Quarterly*, 37(2), 321-335.
- Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Stari-Most>. Access Date: 20.06.2024
- Calo, F., & Parise, M. (2009). Waste management and problems of groundwater pollution in karst environments in the context of a post-conflict scenario: the case of Mostar (Bosnia Herzegovina). *Habitat International*, 33(1), 63-72.
- Campisi, T., Canale, A., Tesoriere, G., Lovric, I., & Čutura, B. (2019). The importance of assessing the level of service in confined infrastructures: some considerations of the old ottoman pedestrian bridge of mostar. *Applied Sciences*, 9(8), 1630, 1-20.
- Čaušević, A., Akšamija, L., Rustempašić, N., & Avdić, D. (2020, December). Appraisal of Heritage Buildings in the Post-War Period in Bosnia. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 960, No. 2, p. 022039). IOP Publishing.1-10.
- Charlesworth, E. (2008). Deconstruction, reconstruction and design responsibility. *Architectural Theory Review*, 13(1), 69-79.
- Connor, A. (2017). 2 Urbicide and the destruction of “bridge-ness” in Mostar. *The Political Afterlife of Sites of Monumental Destruction: Reconstructing Affect in Mostar and New York*, 23.
- Connor, A. (2017). 3 Afterlife. *The Political Afterlife of Sites of Monumental Destruction: Reconstructing Affect in Mostar and New York*, 52.
- Consulate General of the Republic of Turkey in Mostar <https://mostar-bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/338102>. Access Date: 27.06.2024
- Čorko, D., Lovrenčić, D., Marić, B., Šteger, Z., & Leko, I. (2001). Remedial works on the foundation rock of the “Old Bridge” in Mostar. *Havar, Croatia*, 4.
- Cotter, M. (2018). Military necessity, proportionality and dual-use objects at the ICTY: A close reading of the Prlić et al. Proceedings on the destruction of the old bridge of mostar. *Journal of Conflict and Security Law*, 23(2), 283-305.
- Demir, H. (2021). Dicle (On Gözlü) Köprüsü'nün Somut Ve Somut Olmayan Miras Olarak Korunması. *Milli Folklor*, 17(132), 226-249.
- Forde, S. (2016). The bridge on the Neretva: Stari Most as a stage of memory in post-conflict Mostar, Bosnia–Herzegovina. *Cooperation and Conflict*, 51(4), 467-483.
- Forde, S. (2016). The bridge on the Neretva: Stari Most as a stage of memory in post-conflict Mostar, Bosnia–Herzegovina. *Cooperation and Conflict*, 51(4), 467-483.
- Fourth National Communication Of Bosnia And Herzegovina Under The United Nations Framework Convention On Climate Change https://unfccc.int/sites/default/files/resource/FNC%20BiH_ENG%20fin.pdf. Access Date: 25.06.2024
- Gaberli, Ü. (2023). Tourism growth: a bibliometric analysis from the Web of Science (WoS) database. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(1), 28-39.
- Gonçalves, B., Coelho, L., & Pinto, P. (2024). Earnings management in the hospitality industry: A systematic literature review. *Tourism & Management Studies*, 20(1), 65-77.

- Gruden, C., Campisi, T., Canale, A., Šraml, M., & Tesoriere, G. (2020). The evaluation of the surrogate safety measures along a pedestrian confined ramp of an old bridge. *Eur. Transp*, 77, 12-21.
- Harapin, A., Smilović, M., Grgić, N., Glibić, M., & Radnić, J. (2013). Static and dynamic analysis of the old stone bridge in Mostar. 655-666.
<https://Turkeyturizmansiklopedisi.com/turistik-deger#:~:text=Hem%20arz%20hem%20de%20talep,yapay%20olarak%20ikiye%20ay%C4%B1rmak%20m%C3%BCmk%C3%BCnd%C3%BCr>. Access Date: 23.06.2024
- Ismagilova, G. N., Safiullin, L. N., & Bagautdinova, N. G. (2014). Tourism development in region based on historical heritage. *Life Science Journal*, 11(6s), 363-367.
- İzmir Kültürel Miras Platformu, 2024. <https://www.kulturelmiras.org/mirasa-bakis/miras-tanimlari-ve-kategorileri/#kulturelmiras>. 25.06.2024
- Jezernik, B. (1995). Qudret Kemeru: a bridge between barbarity and civilization. *The Slavonic and East European Review*, 470-484.
- Kenan, M., Adnan, I., & Enver, M. (2019). Physical and mechanical specificities of “tenelija” stone. *Archives for Technical Sciences/Arhiv za Tehnicke Nauke*, (20), 13-22.
- Krstevska, L. S. (2022). Estimation of Seismic Behaviour of Historic Masonry Structures by Shake Table Testing. In *Protection of Historical Constructions: Proceedings of PROHITECH 2021 4* (pp. 556-575). Springer International Publishing.
- Krstevska, L., Nikolić, Ž., & Kustura, M. (2021). Shake table testing of two historical masonry structures for estimation of their seismic stability. *International journal of architectural heritage*, 15(1), 45-63.
- Kuftinec, S. A. (2009). Balkan Bridges: Re-Membering Mostar (1995–2000). In *Theatre, Facilitation, and Nation Formation in the Balkans and Middle East* (pp. 34-70). London: Palgrave Macmillan UK.
- Kustura, M., Smoljanovic, H., Nikolic, Z., & Krstevska, L. (2021). Experimental and numerical analysis of the global behaviour of the 1: 9 scale model of the Old Bridge in Mostar. *Coupled Systems Mechanics*, 10(1), 1-19.
- Liberati, A., Altman, D. G., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gøtzsche, P. C., Ioannidis, J. P., Clarke, M., Devereaux, P. J., Kleijnen, J., & Moher, D. (2009). The PRISMA statement for reporting systematic reviews and meta-analyses of studies that evaluate health care interventions: explanation and elaboration. *Annals of internal medicine*, 151(4), W-65,1-36.
- Mandić, A. (2023). The Destruction of the Old Bridge in Mostar: A Rupture in Collective Urban Space and Life. *International Journal of Islamic Architecture*, 12(2), 363-390.
- Moffett, L. (2020). A Bridge Too Far? Attacks against Cultural Property used as Military Objectives as War Crimes: The Prlić et al. case and the Mostar Bridge. *international criminal law review*, 20(2), 214-250.
- Moffett, L. (2020). A Bridge Too Far? Attacks against Cultural Property used as Military Objectives as War Crimes: The Prlić et al. case and the Mostar Bridge. *international criminal law review*, 20(2), 214-250.
- Morabito, G. (2021). The Reconstruction and Reopening of the Mostar Bridge and the Protection and Safeguarding of Orthodox Monasteries in Kosovo. In *The Safety and Security of Cultural Heritage in Zones of War or Instability* (pp. 32-36). IOS Press.
- Mostar Bridge, 2024. http://www.mostarbridge.org/starimost/00_main/inaug/inaug_press.htm
- Obelić, B., Bronić, I. K., Barešić, J., Peković, Ž., & Milošević, A. (2007). Dating of the old bridge in Mostar, Bosnia and Herzegovina. *Radiocarbon*, 49(2), 617-623.
- Opania, S., & Salamak, M. (2019, February). The Remains of the Bridges. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 471, No. 9, p. 092001). IOP Publishing. 1-9.
- Orlando, M., Spinelli, P., & Vignoli, A. (2003). Structural analysis for the reconstruction design of the old bridge of Mostar. *WIT Transactions on The Built Environment*, 66, 617-626.
- Pereira, P., & Pereira, D. (2012, September). Assessment of Geosites Touristic Value in Geoparks: The Example of Arouca Geopark (Portugal). In *Proceedings of the 11th European Geoparks Conference, Arouca, Portugal* (pp. 19-21).
- Petrovic, J. (2012). The old bridge of Mostar and increasing respect for cultural property in armed conflict (Vol. 40). Martinus Nijhoff Publishers.
- Popovac, M. (2006). Reconstruction of the old bridge of Mostar. *Acta Polytechnica*, 46(2), 50-59.

- Seah, K. M., Rammanohar, J., Sutton, J., To, K., & Khan, W. S. (2021). The effectiveness of anti-nerve growth factor monoclonal antibodies in the management of pain in osteoarthritis of the hip and knee: a PRISMA systematic review and meta-analysis. *Pain Medicine*, 22(5), 1185-1204.
- Selmanović, E., Rizvic, S., Harvey, C., Boskovic, D., Hulusic, V., Chahin, M., & Sljivo, S. (2020). Improving accessibility to intangible cultural heritage preservation using virtual reality. *Journal on Computing and Cultural Heritage (JOCCH)*, 13(2), 1-19.
- Sert, H. (2015). Mostar Köprüsü/Bosna-Hersek. *ICANAS*, 38, 10-15.
- Swedberg, R. (2020). Exploratory research. The production of knowledge: Enhancing progress in social science, 2(1), 17-41.
- Talić, Z., & Ćerimagić, Đ. (2015). Geotechnical Characteristics of the Terrain And Calculation of Bearing Capacity for Bridge No. 3 Of Motorway Zenica – Sarajevo – Mostar – Bijaća, Section Interchange Počitelj – ZVIROVIĆI. *Archives for Technical Sciences*, 2(13), 15–24.
- Talić, Z., Softić, E., Duraković, N., & Čustović, D. (2017). Geotechnical Characteristics Of The Terrain And Calculation Of Bearing Capacity For Bridge No. 3 Of Motorway Tarcin–Konjic.
- Trip Advisor, 2024. https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g295388-d447578-Reviews-Mostar_Old_Bridge-Mostar_Herzegovina_Neretva_Canton_Federation_of_Bosnia_and_Herze.html. Access Date: 25.06.2024
- Trip Advisor, 2024. https://www.tripadvisor.com/Attractions-g295388-Activities-Mostar_Herzegovina_Neretva_Canton_Federation_of_Bosnia_and_Herzegovina.html. Access Date: 01.07.2024.
- Uluengin, M. B., & Uluengin, Ö. (2015). A New Layer in a World Heritage Site: The Post-War Reconstruction of Mostar's Historic Core. *Megaron*, 10(3), 332-342.
- Ünal, Ö. Savaş Sonrası Dönemde Mostar'da Entegrasyon Problemi. *Editörler/Editors*, 621-626.
- UNESCO, 2024. <https://whc.unesco.org/en/list/946/>. Access Date: 21.06.2024.
- UNESCO, 2024. <https://whc.unesco.org/en/story-mostar-bridge/>. Access Date: 21.06.2024.
- United Nations Climate Change https://unfccc.int/documents/66283?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwh7K1BhCZARIsAKOrVqFzLdR93r-ZTs3hkJ38JFRZ1mlNJ7TI4Nkkso1T8rsTKLh_W-KsK-saAtqnEALw_wcB. Access Date: 28.06.2024.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2011). VOSviewer manual. *Manual for VOSviewer version*, 1(0), 1-27.
- Voigt, V. (2012). The bridge in semiotics. *Cultura*, 9(1), 249-258.
- Wikimedia https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mostar_bridge_1976.jpg. Access Date: 30.06.2024.
- Wikipedia, 2024 https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Stari_Most_temporary_cable_bridge_1997.jpg. Access Date: 21.06.2024.
- Wikipedia https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/45/Stari_Most_viewed_from_North.jpg. Access Date: 20.06.2024.
- Young, P. (2000). Building Bridges in Bosnia. *History Today*, 50(2), 6-7.
- Zgonic, A. I. (2011). Mostar city icons-an insider's view Karadjozbeq mosque and Old bridge complex. *Techics Technologies Education Management-Item*, 6(1), 40-51.
- Žuljević, M., & Carabelli, G. (2023). Post-reconstruction enclosures: an infrastructural perspective on the post-conflict landscape of the Old City (Mostar). *Landscape Research*, 1-14.